pitkä talvi

eino
anski

tamm

pitkä talvi

Toisen maailmansodan vaiheista on Leningradin 900-päiväinen piiritys – kesäkuusta 1941 tammikuuhun 1944 – jäänyt monista syistä melko tuntemattomaksi. Puutteellisesti varustautuneen kaupungin menetykset olivat valtavat: kuolleisuuslukujen ollessa korkeimmillaan menehtyi päivittäin nälkään ja sen mukanaan tuomiin vaivoihin 25 000 ihmistä. Koko piirityksen aikana kuoli 750 000 kaupungin kolmesta miljoonasta asukkaasta.

Eino Hanski oli 12-vuotias joutuessaan kokemaan Leningradin piirityksen kauhut. Hän asuu nykyään Ruotsissa, jossa olevien sukulaistensa luokse hänen onnistui päästä Suomen kautta vuonna 1945. Hanskin dokumenttiromaani on silminnäkijän järkyttävä kuvaus piiritetyn kaupungin asukkaiden sitkeästä kamppailusta nälkää ja kuolemaa vastaan. Hän kirjoittaa asiallisesti ja kiihkottomasti, mutta ne läheltä nähnyt kaameat yksityiskohdat, joista hän kertoo, jäävät lähtemättömästi mieleen. Alituinen nälkä, omaisten kuolema, ruumisröykkiöt kaduilla, pommitukset alkavat kaikessa kaameudessaan olla niin jokapäiväistä elämää, että ihminen ajautuu joko täydelliseen apaattisuuteen tai epätoivoisiin, epäinhimillisiin tekoihin.
'Pitkä talvi' ei ole kuvaus sotaoperaatioista, vaan yksityisen ihmisen kärsimyksistä sodan myllerryksessä, ihmisyyden pelottavasta vääristymisestä.

2. painos. 1.

EINO HANSKI

Pitkä talvi

KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ TAMMI
Helsinki

Ruotsalaisesta alkuteoksesta
DEN LÅNGA VINTERN

suomentanut
MARJATTA KAPARI

Toinen painos
Loviisan Uusi Kirjapaino Oy

1

Ivan katsoi ulos ikkunasta. Alapuolella oleva katu kylpi auringonpaisteessa. Vinosti vastapäätä kadun toisella puolen sijaitsevalla pienellä nurmikolla oli muutamia poikia potkimassa palloa.

— Äiti, saanko mennä ulos? hän kysyi äidiltään, joka kattoi teekuppeja suurelle ruokasalinpöydälle.

— Ei kai sinun nyt kannata mennä, Kolja ja Glebhän tulevat ihan kohta, äiti vastasi nostamatta katsettaan.

— Mutta en minä mene kauas, potkin vain palloa tässä lähellä. Vovkakin on siellä, Ivan yritti uudelleen.

— Äiti, minä en aio juosta häntä etsimässä, Ljuba sanoi tiukasti ja nosti katseensa kirjasta.

— Ei kukaan ole sitä sinulta pyytänytkään, Ivan vastasi kerkeästi. Että tuon aina pitääkin sekaantua asioihin, jotka eivät hänelle kuulu, hän ajatteli harmissaan.

— Sen kun istut ja luet kirjojasi, niin sinusta tulee professori, hän jatkoi kiusoittelevasti ja katsoi salavihkaa isään, joka istui kirjoituspöydän yli kumartuneena.

Eteensä levittämälleen sanomalehdelle isä oli asettanut kellotyökalunsa. Pinsetit ja pienet ruuvitaltat olivat rivissä kokonsa mukaan, ja pieni koneöljypullo oli omalla paikallaan aivan hänen edessään. Suurennuslasi toisen silmänsä edessä isä katseli rannekelloa, jota hän piteli varovaisesti känsäisessä kädessään. Kuten yleensä sunnuntaisin, hänellä oli yllään vain kauluksetton paita ja housut. Jalkansa hän oli työntänyt hyvin kuluneisiin tohveleihin. Viidestäkymmenestä ikävuodestaan huolimatta hänellä oli yhä komea, melkeinpä atleettimaisen lihaksikas ruumis.

Ivan katsoi vaivihkaa isän leveää selkää samalla kun irvisti ja kuiskasi »professori, professori» Ljuballe, joka lopulta turvautui tavalliseen keinoonsa:

— Isä, Vanja kiusaa minua, hän sanoi kovalla äänellä ja katsoi riemuitsevin ilmein Ivaniin, joka näytti hänelle kieltään.

Isä kääntyi ja katsoi ääneti heitä kumpaakin. Ivan yritti vastata lujasti isän katseeseen, mutta epäonnistui kuten tavallisesti. Se suututti häntä. Joka kerran kun isä katsoi häntä tutkivasti harmailla silmillään, hänelle tuli huono omatunto ja hän tunsi itsensä kelvottomaksi. Isä piti harvoin Ljuban puolta. Yleensä hän ei sanonut yhtään mitään, mutta hänen tarvitsi vain katsoa Ivaniin, kun tämä jo lakkasi kiusaamasta sisartaan.

Kesäloma oli alkanut kolme viikkoa aikaisemmin. Ivan muisti, mitä isä oli sanonut verratessaan heidän todistuksiaan:

— Olisitpa sinäkin yhtä ahkera kuin Ljuba!

Hän muisti, kuinka isä oli katsonut hyväksyvästi Ljubaa. Minua hän ei kiitä koskaan, hän ajatteli katkerana ja kääntyi mennäkseen toiseen huoneeseen.

Kun hän kulki sisaren ohi, joka istui ärsyttävän näköisenä kirja polvillaan, hän ei voinut olla kuiskaamatta »juorueukko» tämän korvaan.

Lena-täti istui mukavasti selustaan nojaten vanhassa plyysituolissa ja kutoi sukkaa. Ivan tuskin vilkaisi häneen mennessään vuoteen luo, jolle Poska oli sykertynyt pieneksi kehrääväksi palloksi. Kissa ojentautui koko pituuteensa hänen kätensä kosketuksesta ja venytteli unisesti. Ivan istuutui vuoteen laidalle ja kyhnytti kissaa korvan takaa. Poska piteli pehmeästi kiinni hänen ranteestaan ja kehräsi vieläkin tyytyväisemmin kuin aikaisemmin.

Ovikello keskeytti hänen mietteensä, ja hän kiirehti avaamaan. Hengästyneinä ja puuskuttavina seisoivat serkut ovella.

— Oletteko odottaneet kauan? kysyi Gleb, ja ennen kuin Ivan ehti vastata, seurasi yleisin puolustelu:

— Raitiovaunut ovat mahdottomia, vastapäiseen suuntaan meni ainakin viisi ennen kuin meidän tuli.

— Tuleeko Ljubakin mukaan? Kolja kysyi ja tunkeutui ovella yhä seisovan Ivanin ohi.

— Tulee hän, Ivan vastasi happamesti ja lisäsi Glebin puoleen kääntyneenä:

— Tuon raitiovaunujutun olen kuullut ennenkin.

— Vanja, katso kiehuuko vesi, hän kuuli äidin huutavan huoneesta.

Gleb perässään hän meni pimeään keittiöön. Pihalle päin olevasta ikkunasta näkyi talojen harmaita seiniä, jotka kohosivat korkeina asfaltoidun pihan kaikilla sivuilla. Ivan katsoi priimuskeittimellä olevaa suurta alumiinikannua ja huusi täysin äänin käytävään:

— Ei kiehu vielä.

Gleb oli istuutunut keittiön pöydän ääreen, jota peitti kukallinen, keltainen vahakangas. Hän kaiveli hajamielisesti sen keskellä olevaa reikää. Hetken hiljaisuuden jälkeen hän kysyi:

— Mikä sinua vaivaa, Vanja? Olet niin hapan tänään.

— Äh, ei mikään, Ivan vastasi Glebiin katsomatta. Hänen katseensa pysähtyi hetkeksi kiiltävään samovaariin, joka oli jakkaralla nurkassa, liukui sitten posliinihyllyn kukallisten lautasten ylitse ja takaisin kiiltävään mustaan hellaan, jonka päällä priimuskeitin ja sillä nyt höyryävä alumiinikannu olivat.

— Juodaan nopeasti niin saadaan olla kauan Katja-tädin luona, Ivan sanoi ja lähti keittiöstä Gleb kintereillään.

— Tässä on vesi, äiti, hän sanoi ja ojensi kannun äidille.

— Hyvä on, Vanja. Teen täytyy hautua vähän, sitten voimme alkaa.

Hän kaatoi kuuman veden posliinikannuun, jonka hän asetti pöydälle. Gleb meni setänsä luo, joka kääntyi ja tarttui hymyillen hänen käteensä.

— Kuinka David-setä voi tietää, mihin kaikki osat kuuluvat? Gleb kysyi ja osoitti hajotettua kelloa.

— Panen silmät kiinni niin se on helpompaa!

Ivan seurasi mustasukkaisesti isää, joka laski leikkiä serkun kanssa. Isän harmaiden silmien ympärille muodostui pieniä hämähäkinseitinohuita ryppyjä, hiukan harmaantunut taakse kammattu tukka välkehti kilpaa hänen valkoisten hampaidensa kanssa, paksut suonet paisuivat voimakkaalla kaulalla. Ivan meni hänen luokseen.

— Nosta minua, isä, hän vaati.

— No tule, Vanja, David sanoi ja nosti hänet nauraen kohti kattoa.

— David-setä, minua myös, Gleb pyysi ja ihaili sedän paisuvia lihaksia.

Ivan levitti kätensä ja kuin lintu hän leijui muiden päitten yläpuolella. Äiti oli tapansa mukaan levoton, kun David leikki lasten kanssa.

— Riittää jo, isä, päästä hänet alas, hän pyysi miestään, joka päästi Ivanin irti ja sieppasi hänet kiinni hänen pudotessaan.

Nikolai, joka istui Ljuban vieressä sohvalla, nauroi tarttuvalla tavallaan. Glebin mustat silmät paloivat innosta:

— Heitä minuakin, David-setä!

Pian lensi naurava Gleb kohti kattoa.

— Varo lamppua, pidä huolta ettei hän loukkaa itseään kaappiin, äiti kehotti, kun Gleb putosi kolmannen kerran silmät selkoselällään, loistavina mutta samalla pelokkaina.

David sieppasi hänet kesken putoamisen ja laski hänet maahan. Ivan hymyili koko pyöreillä pisamaisilla kasvoillaan. Otsatukka, joka oli aikaisemmin ollut veden avulla kammattu, törrötti pystyssä, silmien harmaa väri vivahti siniseen, suupielet kohosivat ja paljastivat ikenet ja pienet piikkihampaat. Ylpeänä hän meni isän luo ja tarttui melkein hyväilevästi tämän paksuun olkavarteen.

— Kyllä sinä olet vahva, isä, hän sanoi ja katsoi ihailevasti isäänsä.

Hän olisi halunnut painaa poskensa näitä paisuvia lihaksia vasten mutta pidättyi ujouttaan. Hän muisti isän sanonnan: »Ei pidä koskaan itkeä eikä valittaa, sellainen kuuluu naisten ja pikkutyttöjen etuoikeuk-

siin.» Ivan olisi halunnut hyväillä isää samalla tavoin kuin hän hyväili äitiään, mutta tämä miehekkyyden näkymätön este oli aina tiellä.

— No, joko olette leikkineet tarpeeksi? Lena-täti kysyi hiukan äreään tapaansa ja istuutui pöytään.

Täti oli kuulunut perheeseen niin kauan kuin Ivan saattoi muistaa. Joskus hän suhtautui tädin sanoihin vakavammin kuin äidin lempeisiin ojennuksiin. Täti oli nuoruudessaan opiskellut kieliä, ja se oli hyvään tarpeeseen, kun Ljuba nyt luki saksaa. Ivan oli kuullut sisaren valittavan isälle, että täti vaati kovin paljon.

— Siitä sinulle on hyötyä huomenna, kuului isän hänelle antama vastaus.

— Isä! Vanja, käykää nyt istumaan, tee on valmista! äiti kehotti ja kaatoi tuoksuvaa konjakinväristä juomaa kuppeihin.

— Kolja, sinulle kai pitää olla vahvaa teetä kuten tavallisesti? hän kysyi hymyillen kun Koljan vuoro tuli.

— Niin, kuten tavallisesti, täti, Kolja vastasi ja hymyili pippurisilmillään.

— On hauskaa kun sinä tulet, Kolja, sillä sinussa minulla on kilpailija teen juonnissa!

— Hän pystyy kyllä juomaan enemmän kuin täti, Gleb sanoi ja kääntyi isän vieressä istuvan Ivanin puoleen. — Vanja, sinun olisi pitänyt nähdä hänet eilen. Tanja-täti tarjosi teetä, ja hän joi kunnes samovaari oli tyhjä.

Gleb pudisti päätään, ikään kuin olisi levoton veljen terveyden vuoksi.

— Älä nyt sentään, äiti sanoi ja teeskenteli hämmästystä. — Kerran me vielä kokeilemme, kuka

meistä pystyy juomaan eniten. Keitän samovaarin täyteen, kun te tulette seuraavan kerran. Sitten kilpaillaan!

— Älä tee niin, Dunja-täti, Gleb sanoi suu törröllään. — Hän halkaisee mahansa.

Kolja purskahti raikuvaan nauruun, kyynelet valuivat pitkin hänen kapeita poskiaan. Dunja laski teekannun kädestään, jottei läikyttäisi teetä. Kaikki nauroivat Glebin pelolle. Hän katsoi heitä hämmentyneenä. Lena-täti nauroi hiljaista nauruaan. Silmälasit hypähtelivät ja valuivat hänen leveälle nenälleen.

— Lena-täti nauraa, Gleb sanoi hämmästyneenä, ja tädin hiljainen kotkotus tarttui häneen.

Ivan katsoi äitiin, joka seisoi häntä vastapäätä. Avoin hymy loisti äidin leveiltä kasvoilta ja lämpimistä silmistä, leveät sieraimet värisivät kutittavasta ilosta.

Miten kaunis ja hyvä hän onkaan, hän ajatteli yhtäkkiä.

— Ei... ei... nyt meidän pitää lopettaa, äiti sanoi hymyn viipyessä vielä täyteläisillä huulilla. — Teidän pitää juoda nopeasti, lapset, Katja-täti odottaa teitä. Äläkä sinä Gleb ole huolissasi Koljan vatsan vuoksi, hän kestää kyllä enemmän teetä kuin luuletkaan! Gleb nauroi yhä ja osoitti Lena-tätiä, joka kuivasi silmiään.

Ivan leikkasi palasen pehmeää vehnäleipää ja siveli paksun kerroksen voita päälle, puristi palan kokoon kädessään ja kastoi sen teehen. Voi kutitti kitalakea, ja hän koki miellyttävän yltäkylläisyyden tunteen.

Raitiovaunussa oli täyttä kuten tavallisesti. Ihmiset puhuivat toistensa suuhun. Näki iloisia ystävällisiä

ihmisiä, jotka olivat menossa retkelle kun sää oli kaunis. Kun pieni poikanen purskahti itkuun, hänellä oli monta lohduttajaa. Romuluinen työläinen pani suuren sormensa pojan leuan alle ja leperteli hänelle:

— No, katso nyt tänne, näetkö että aurinko paistaa, no, mikäs sankari sinä olet kun tuolla lailla itket? So so!

Pojan äiti, jonka polvella poika istui, katsoi ystävällisesti mieheen ja sanoi hymyillen pojalle:

— Katso, Miška, näethän ettei setäkään itke.

Itku lakkasi, suurin silmin ja hämmästyneenä poikanen katseli edessään olevia vieraita kasvoja. Ihmiset nauroivat hänen ympärillään. Raitiovaunu kolisi Kirovin sillan yli. Ivan katsoi ulos ikkunasta. Kimmeltävänä, mahtavana virtasi Neva heidän alapuolellaan.

Katja-täti tuli yhtä iloiseksi kuin aina nähdessään heidät kadulla ikkunansa alla.

— Vihdoinkin! Tervetuloa! hän huusi avoimen ikkunan läpi.

— Katja-täti, etkö voisi heittää meille palloa, Ivan pyysi.

— Ehei, saat kyllä luvan tulla ylös tervehtimään minua, muuten ei tule mitään palloa, hän vastasi ja hymyili heidän innolleen.

Gleb ja Ivan syöksyivät meluisasti ylös portaita.

— Tässä me nyt ollaan, he huusivat kuorossa ja olivat vähällä tyrkätä tädin kumoon.

— Rauhoittukaahan nyt, pikku ryövärit, täti motkotti hellästi. — Te ette ota huomioon, että minä olen vanha eukko, jonka te säikytätte melkein hengiltä.

Hän pörrötti heidän tukkaansa. Pojat seisoivat kumpikin omalla puolellaan tätiään ja halasivat hän-

tä ja irvistelivät samalla salaa toisilleen. Ljuba ja Nikolai tulivat rauhallisesti sisään ja sulkivat oven perässään. Ljuba meni suutelemaan tätiään poskelle. Nikolai seurasi aivan hänen jäljessään ja kumarsi jäykästi.

— Vanja, oletko ennen nähnyt mokomia keikareita? Gleb sanoi ja virnisti ylimielisesti.

Se näytti niin hullunkuriselta, että kaikki purskahtivat nauruun.

— No, saammeko me pallon vai emme? Gleb kysyi naurun poreillessa hänen kurkussaan. — Muuten me nostamme sinua!

— Viekää se herran nimessä! Katja-täti huudahti.

— Missä Andrei-setä on? Ivan kysyi.

— Hän tulee vasta illalla, täti vastasi ja lisäsi: — Älkää menkö kauas, minä panen ruoan tulelle.

— Pelataan kaksi kahta vastaan, Gleb ehdotti. — Minä olen sitä mieltä, että kihlapari saa pelata meitä vastaan.

Nikolai yritti potkaista veljeään, joka kulki hänen edellään portaissa. Mutta Gleb oli varuillaan ja hypähti vikkelästi sivuun.

Peli pääsi käyntiin. Alakerrasta kuului radion kaiuttimesta iloista räiskyvää musiikkia pihalle.

Yhtäkkiä peli keskeytyi. Lapset kuulivat kaiuttimesta metallinsointisen äänen, joka ilmoitti kangertelevasti:

— Tänään, kello kolme aamulla 22. kesäkuuta, Saksan armeija ylitti Neuvostoliiton rajan.

Oli sota! He seisoivat kuin kivettyneinä. Eräästä ikkunasta kuului hysteerinen naisen ääni:

— Minä tiedän että me kuolemme kaikki!

Lapset katsoivat toisiinsa aran vaivihkaa. Sitten he kuulivat Katja-tädin huutavan:

— Lapset, lapset, joutukaa! Teidän täytyy mennä kotiin! Pysykää siellä alhaalla, minä tulen sinne.

Kukaan ei sanonut sanaakaan. He seisoivat porraskäytävässä, kun täti tuli alas heidän luokseen.

— Tulkaa nyt sanomaan hyvästit minulle.

Vapisevin käsin hän keräsi heidät ympärilleen.

— Katja-täti, luuletko että me kuolemme nyt? Gleb kysyi ja yritti päästä vielä lähemmäksi häntä.

Ivan tunsi pisaroiden tippuvan niskaansa seisoessaan siinä pää tädin rintaa vasten. Esiliina tuoksui sipulilta. Hän katsoi ylös. Kyynelet valuivat pitkin tädin pulleita poskia. Tädin suu avautui ja alahuuli vapisi. Katse harhaili etsivänä. Epätoivo, kauhu ja avuttomuus näkyivät hänen kasvoillaan. Heidän katseensa kohtasivat. Glebin ääni kuului tukahtuneena kankaan läpi hänen seisoessaan vapisevana siinä Vanjan vieressä kasvot esiliinaa vasten:

— Täti kiltti, vastaa minulle! Luuletko, että me kuolemme nyt?

Täti säpsähti kuullessaan uudelleen Glebin kysymyksen.

— Ei, ei, varmasti ei, hän sanoi kuin olisi muissa maailmoissa. — Menkää nyt kiireesti kotiin! Hän suuteli heitä hyvästiksi.

Alhaalla kadulla ihmiset juoksivat eri suuntiin. Kaikilla oli kiire kotiin.

— Juostaan, Nikolai sanoi.

He tarttuivat toisiaan kädestä ja juoksivat pysäkille. Tuntui hyvältä juosta, tehdä jotain, pyrkiä jonnekin, päästä kotiin. Se oli juuri nyt heidän ainoa aja-

tuksensa. Pallo jäi keskelle pihaa. Kukaan ei kaivannut sitä. Leikki oli lopussa.

Raitiovaunut olivat täpötäynnä. Ihmiset riippuivat kuin rypäletertut ovissa ja vaunujen välissä. Näkyi itkettyneitä kasvoja. Äidit painoivat lapsensa lähemmäksi itseään. Keskusteltiin hiljaisella äänellä, niin kuin puhutaan yön pimeydessä. Pieniä ihmisjoukkoja seisoi kadunkulmissa ja tähyili taivaalle. Tungos vaunussa oli sietämätön. Joka pysäkiltä yrittivät yhä useammat ihmiset tunkeutua sisään. Portailla roikkui humalainen. Hän höpisi ja hihitteli. Matkustajat katsoivat häneen paheksuvasti. Joku käski miehen »sulkea sylkikuppinsa».

— Heittäkää se sika ulos! monet huusivat.

Seuraavalla pysäkillä mies heitettiin ulos hänen äänekkäistä vastalauseistaan huolimatta.

Ljuba ja Ivan poistuivat vaunusta ennen serkkujaan, jotka jatkoivat Vasiljev-saarille. Aurinko paistoi siniseltä taivaalta. Ljuba piti veljeään lujasti kädestä heidän juostessaan pysäkiltä kotiin.

— Jumalan kiitos että olette kotona, lapset! äiti huudahti ja syleili heitä. — Aioin jo lähteä hakemaan teitä, hän jatkoi hermostuneesti. — Nyt saatte pysyä kotona, ei tiedä mitä voi tapahtua, ja siksi on parasta että olemme yhdessä.

Illalla kaikki kokoontuivat isoon huoneeseen, joka oli pimennetty ikkunan eteen asetetuilla huovilla. Pieni pöytälamppu, jossa oli vihreä lasikupu, oli lattialla ja levitti himmeää valoaan huoneeseen. Lenatäti istui sohvalla ikkunan luona. Hänen pienet pu-

naiset kätensä hypistelivät hermostuneesti keskeneräistä sukkaa.

Isä istui pöydän ääressä valkoisessa paidassaan ja joi teetä. Hänen säännöllisiin kasvonpiirteisiinsä oli tullut jotain vierasta, raskasta. Kaikkien silmät suuntautuivat häneen. Äiti keräsi hermostuneesti kuppeja ja kysyi:

— Luuletko että se kestää kauan?

— Meidän täytyy toivoa parasta, isä vastasi nostamatta katsettaan. — Tärkeintä on että pysymme yhdessä, mitä sitten tapahtuukin. Ettekä te, lapset, saa mennä kauas kotoa.

Ljuba, joka istui hänen vieressään, nyökkäsi ääneti.

— Minä en ole aikonut mennä minnekään, Ivan sanoi huomatessaan isän kysyvän katseen.

Yhtäkkiä kuului sireenien ulvonta. Kaikki säntäsivät pystyyn. Ivan puristi pöydän reunaa seisoessaan siinä selkä valoon päin. Kukaan ei voinut tai uskaltanut liikkua. Jostain kaukaa kuului ilmatorjuntatykkien ääni, joka tuli nopeasti lähemmäksi. Sitten se oli heidän yllään. Posliinin kylmän kilinän säestämän korviahuumaavan metelin myötä tuli kuolemankauhu.

Äiti horjui seistessään, kurisevaa ääntä kuului hänen kurkustaan.

— Herra, ole meille armollinen, Lena-täti kuiskasi.

Isän kädet tärisivät, kun hän auttoi vaimonsa suureen vuoteeseen. Ljuban jalat olivat vähällä pettää hänen mennessään vuoteen luo, johon David lempeän väkivaltaisesti pakotti vapisevan Dunjan.

— Äiti, äiti, äiti pieni, minä olen tässä. Kuuletko? kuului Ljuban epätoivoinen tytönääni ilmatorjunnan räjähdysten välillä.

Äidin ruumis nytkähteli kouristuksissa, hän ei kuullut Ljuban epätoivoa. Ivan seisoi paikallaan pystymättä päästämään irti pöydän reunasta.

Ne olivat kuin iäisyys, nämä kymmenen minuuttia jotka meteli kesti. Ensimmäisen kerran Ivan tunsi kuolemankauhua. Silmät selko selällään hän tuijotti eteensä mitään näkemättä. Silmiä kirveli, ja hän tärisi kuin horkassa. Lena-tädin käsi kosketti hänen olkaansa.

— Tule istumaan, Vanja! täti sanoi. Hän irrotti Vanjan kouristuksenomaisesti pöydän reunaa puristavat sormet ja vei hänet sohvalle.

Vasta nyt Ivan tunsi, että hänen housunsa olivat märät, ja hämärä häpeäntunne auttoi hänet takaisin arkipäivän todellisuuteen. Näiden kymmenen minuutin aikana hänen siihenastisen elämänsä turvallisuus oli hajonnut. Yksin, yksin, takoivat hänen aivonsa. Ei kukaan voi auttaa minua, ei edes isä, sillä hänkin on yksin ja peloissaan. Hermostuneesti hän hypisteli sohvanpäällisen vaalean beigevärisellä pohjalla olevia haalistuneita, kuluneita ruusukuvioita. Kangas rypistyi hänen käsissään. Hän muisti, kuinka hän ollessaan sairas ja maatessaan sohvalle peitettynä oli leikkinyt tällä kuviolla ja ollut poimivinaan sen kalpeita kukkia. Kaikki se oli nyt kovin kaukaista. Jopa tämän päivän aamukin oli etäinen. Se kuului toiseen maailmaan, joka ei koskaan palaa, hän ajatteli. Hän heittäytyi suin päin sohvalle ja hautasi päänsä pehmeisiin pieluksiin. Vaikka tuttu pöly tunki hänen sieraimiinsa, sohva ei ollut sama kuin ennen. Se tuntui aivan vieraalta.

— Äiti, hän nyyhkäisi ja nosti katseensa.

Äiti vapisi yhä koko ruumiiltaan, äiti, joka oli

ollut hänen turvansa. Kaikki hänen ympärillään sekoittui yhteen kuin painajaisunessa. Kalpeanvihreitä kummitusmaisia kasvoja lipui suttuisesti hänen kiinni olevien silmiensä editse. Pieninkin kadulta kuuluva ääni sai hänet säpsähtämään, hän oli valmis ryntäämään tiehensä piiloutuakseen johonkin pimeään nurkkaan, jossa hänen ei tarvitsisi nähdä eikä kuulla.

Yksin, olen yksin, jyskytti hänen väsyneessä päässään valtimon lyöntien tahtiin.

Kaikki makasivat täysissä pukeissa vuoteissaan. Ivan kuuli, kuinka isä kääntyili levottomasti. Ljuba huokasi syvään äidin vieressä, joka nyt kuorsasi kevyesti saatuaan unilääkettä. Viereisestä huoneesta kuului taukoamaton narina. Lena-täti siellä istui vuoteen laidalla pää käsien varassa ja keinutti hiljaa yläruumistaan.

2

— Vanja, sinun on noustava nyt, hän kuuli äidin äänen aivan korvansa juuresta.

Lyhyen hetken hän tunsi olonsa turvalliseksi. Unisena hän ojensi puutuneita jäseniään.

On sota... sota, me kaikki kuolemme, syöksähti hänen mieleensä yhtäkkiä.

— Vanja! Nouse nyt. Ääni oli väsyneen alistunut.

Hitaasti hän avasi silmänsä. Aamuaurinko virtasi sisään pitsiverhojen ohuen verkon läpi. Hän hieroi silmiään. Olen vain nähnyt unta sodasta, hän ajatteli.

— Äiti, näinkö minä unta? Hän katsoi äitiin, joka seisoi pöydän vieressä ja silitti kädellään auringon valaiseman liinan rypyt.

— Et ole nähnyt unta, Vanja. Ole hyvä ja nouse nyt, meidän on mentävä jonottamaan niin aikaisin kuin mahdollista, jos aiomme saada jotain ruokaa tänään.

Ljuba tuli huoneeseen.

— Äiti, olen valmis ja vesi kiehuu. Ivanin puoleen kääntyneenä hän jatkoi: — Kauanko aiot maata, senkin paksukainen?

Mutta sanat eivät ärsyttäneet Ivania enää — ehkei Ljuba edes ajatellut mitä sanoi. Äiti ja sisar menivät keittiöön. Viivytellen Ivan nousi ja meni heidän luokseen. Hiljaisuuden vallitessa he joivat teensä. Ivanin palleassa tuntuva kuvottava jännitys ei hellittänyt. Äitihän on täällä, hän yritti rohkaista itseään ja katsoi vieressään istuvaan äitiin. Hän tahtoi ojentaa kätensä ja hyväillä äitiä, kuten hän aina oli tehnyt, mutta hän pelkäsi, että tämä alkaisi itkeä.

— Milloin isä lähti? Ivan kysyi hillitysti ja terästäytyi.

— Tiedäthän sinä, että hän aloittaa kello seitsemältä. Hän lähti kaksi tuntia sitten, Ljuba vastasi ja nousi pöydästä.

— Meidän on mentävä nyt, äiti sanoi ja antoi Ivanille kassin ja rahaa. — Vanja, sinä ostat niin paljon leipää kuin saat, sekä valkoista että mustaa, ja jos on korppuja, osta niin paljon kuin annetaan. Sinä Ljuba saat jonottaa sokeria, teetä ja makaroneja. Osta säilykkeitäkin jos niitä on. Onneksi isä on saanut lomapalkkansa, niin että voimme ostaa nyt, hän lisäsi ilottomasti.

Ulkona kadulla vilisi ihmisiä. Perheenäitejä, vanhuksia ja lapsia tungeksi jalkakäytävällä. Kaikilla oli kassit käsissään. Ivan ei ollut ikinä nähnyt niin paljon ihmisiä liikkeiden ja kauppakojujen vaiheilla. Äiti sijoitti hänet leipäjonoon, joka kiemurteli toisten vieritse. Koko tori kuhisi ihmisiä. Huhut pommituksesta surisivat ilmassa.

— Tiedättekö missä ne pommittivat? Ivan kuuli jonkun kysyvän.

Kukaan ei osannut antaa täsmällistä vastausta. Osa veikkasi Kirovin tehdasta, toiset luulivat, että oli

pommitettu satamaa. Kukaan ei uskonut kovaäänisten rämisevää ääntä, joka tiedotti, että saksalaiset olivat vain lentäneet kaupungin ohi ja menettäneet useita koneita.

Lopulta kauppa avattiin. Ihmiset sulloutuivat yhteen päästäkseen lähemmäksi sisäänkäyntiä. Pian nähtiin valtavia leipää, voita, perunoita ja muuta ruokatavaraa sisältäviä kantamuksia raahaavien ihmisten tunkevan tiiviin kansanmeren läpi. Viiden tunnin tungoksen ja odotuksen jälkeen Ivan sai mustaa leipää, valkoinen oli loppunut paljon aikaisemmin. Ruumis hellänä ja väsyneenä hän meni kotiin. Kaupunki oli muuttanut näköään. Ei ollut lainkaan huvikseen kuljeksivia ihmisiä, kaikilla oli kiire. Ihmiset tönivät toisiaan, kyynärpäät olivat terävämpiä kuin tavallisesti. Kukaan ei kuunnellut kovaäänisten kehotuksia rauhallisuuteen ja harkintaan.

Ivan kulki kahden miehen perässä, jotka raivasivat kyynärpäiden avulla tiensä jalkakäytävän väkijoukossa. Hän kuunteli heidän keskusteluaan.

— Toivottavasti tulee pilvistä, niin etteivät ne näe pommittaa... Tästä tulee kyllä pitkä juttu... Kunhan vain selviydymme talveen asti, käy saksalaisillekin varmaan niin kuin kävi Napoleonille.

Vanha ukko sattui tulemaan toisen miehen tielle ja tönäistiin sivuun.

Kotona Ivan tapasi äidin päivällistä kattamasta.

— Vanja, syöhän nyt vähäsen, sitten saat mennä jonottamaan saippuaa. Minä tiedän millaista on olla ilman...

Sireenin pitkäveteinen ulvonta keskeytti hänen lauseensa.

— Kunpa Ljuba vain ehtisi kotiin, äiti sanoi ja sammutti vapisevin käsin priimuskeittimen.

Ivan tunsi kuinka hänen vatsansa oli kääntyä ylösalaisin. Häntä kuvotti ja hän yökkäsi niin että hänen suuhunsa tuli kitkerä maku.

— Äiti, minun pitää mennä WC:hen, hän kuiskasi huulet kalpeina ja kiiruhti vapisevin jaloin käytävän läpi. Äiti pelkää, olen yksin, takoi kauhu hänen päässään.

Sireenin ääni tunkeutui seinien ja kattojen läpi. Tuntui kuin seinät olisivat ryömineet yhä lähemmäksi häntä hänen siinä istuessaan. Kauhun vallassa hän tuijotti edessään olevaa seinää ja tajusi yhtäkkiä laastin epätasaisuuksista muodostuvat irvistävät kasvot. Tuo pahansuopa kuva tuijotti häntä. Hän sulki silmänsä, katsoi uudelleen. Siinä se oli taas, jos mahdollista vielä kauheampana. Se katsoi häneen tiukasti pahoilla silmillään, aivan kuin se olisi elävä. Hän oli näkevinään, kuinka sen huulet vapisivat pahansuovasta naurusta.

Se on itse paholainen, hän ajatteli kauhuissaan.

Hän muisti hämärästi eräästä Maxim Gorki -filmistä kohtauksen, jossa lihava nainen lepytti kaapissa asustavan hämähäkin.

Minun täytyy tehdä samoin, hän ajatteli, muuten se voi järjestää jotain kauheaa meille kaikille.

Hän kuuli ilmatorjunnan ammunnan. Käsi vapisevana ja epävarmana hän silitti seinällä olevaa pahansuopaa olentoa.

Jos hyväilen häntä, hän ehkä auttaa meitä, hän ajatteli. Varmasti hän auttaa. Mutta silloin minun täytyy pitää hänestä enkä saa unohtaa olla kiltti hänelle. Jos autat meitä, suutelen sinua, hän kuiskasi.

Samassa talo vapisi ilmatorjunnan laukausten voimasta. Housut kintuissa hän kumartui suutelemaan kylmää muuria.

— Pidän sinusta aina, kuuletko? Lupaan sen, hän kuiskasi.

Äkillinen varmuus, että hänen jumalansa suojelee häntä niin kauan kuin hän pitää lupauksensa, teki hänet melkein iloiseksi.

Ei se mitään, vaikka ne ampuvat tuolla ulkona, hän ajatteli, sillä nyt ne eivät voi osua meihin. Nyt sinun ei tarvitse olla yksin. Tulen usein sinun luoksesi. Sinä et olekaan niin ruma kuin ensin luulin. Jos nenäsi olisi vähän suorempi eikä kaulasi olisi niin kapea — ei sittenkään — olet paras sellaisena kuin olet, hän ajatteli peloissaan.

Hän oli niin syventynyt puuhaansa, ettei hän huomannut milloin tykit lakkasivat ampumasta ja että hän puhui ääneen. Sydän hypähti kurkkuun, kun ovelta kuului rapinaa. Pian sen jälkeen kuului heikkoa nau'untaa.

— Hyi sinua, Poska, pelästytät minut tuolla lailla, hän sanoi ja aukaisi oven.

Kissa puikahti nopeasti sisään ja painautui hänen jalkojaan vasten.

— Ei sinun nyt tarvitse pelätä, hän sanoi ja nosti kissan seinän lähelle ja painoi sen pään varovasti muuria vasten. — Kas niin, se ei kai ollut vaarallista. Nyt sinäkin voit olla varma, ettei sinulle tapahdu mitään, sillä olet suudellut häntä.

Heikko katkonainen ujellus kantautui hänen korviinsa. Se oli vaara ohi -merkki.

— Näetkö, Poska, me elämme, hän sanoi ja silitti kissaa joka makasi hänen polvellaan.

Se vastasi tyytyväisesti kehräämällä ja yritti asettua parempaan asentoon. Hän tunsi reisiään vasten kissan lämpimän pehmeän ruumiin. Kiintymyksen ja lämmön tunne tulvahti hänen ylitseen.

— Poska, pikkuiseni, olen unohtanut sinut. Sinä olet varmasti tuntenut itsesi yksinäiseksi ja ollut peloissasi. Minäkin pelkäsin, mutta nyt en enää pelkää. Voit tulla minun luokseni milloin haluat ja asettua polvelleni, niin pelko menee ohi.

Hän pani kissan selälleen. Tyytyväisesti se ojensi jalkansa, kehräsi jatkuvasti ja katseli unisin silmin Ivaniin.

— Voi, miten kiltti sinä olet, Poska.

Hän kumartui ja antoi kissalle suukon. Se piti pehmeitä tassujaan hänen poskillaan ja nuoli hänen nenäänsä.

— Meillä on hyvä olla yhdessä, Poska, hän mutisi hellästi kasvot kissan silkkisellä vatsalla.

Hienot karvat kutittivat hänen nenäänsä ja huuliaan. Turkki tuoksui auringolta ja lämmöltä. Kaikki oli kuten ennen. Hän unohti lyhyeksi hetkeksi yksinäisyyden ja pelon.

Minähän unohdin kiittää häntä, johtui hänen mieleensä yhtäkkiä. Mitä jos hän nyt suuttuu minuun eikä pidä lupaustaan.

Ajatus pelotti häntä.

— Mutta minähän olin vain niin iloinen siitä että sinä autoit minua. Sitä varten minä unohdin kiittää sinua heti. Kyllähän sinä ymmärrät, mitä tarkoitan, hän lisäsi puoliääneen.

Hänen oma äänensä rauhoitti häntä hiukan. Mutta syvällä sisimmässään hän tunsi, että nuo sanat eivät

riittäneet, hänen jumalansa vaati hyvitystä unohtamisen vuoksi.

— Teen niin kuin sinä tahdot, mitä sinä tahdot — sano, mitä tahdot? Saat olla ankara, tiedän että oletkin. Tee minulle mitä tahdot, mutta anna minulle anteeksi.

Kissaa muistamatta hän nousi, vaipui polvilleen niin lähelle muuria, että näytti siltä kuin hän olisi tahtonut mennä sen sisään. Kädet ylhäällä ja sormet harallaan hän painautui koko ruumiillaan kosteaa seinää vasten. Mielettömästi hän peitti jumalankuvansa suudelmin. Hän seisoi siten kauan, ympäristöään tajuamatta, täysin pelkonsa valtaamana.

— Vanja, tule ulos! kuului äidin levoton ääni eteisestä.

Sanat leikkautuivat hänen tajuntaansa tuskallisen terävinä. Kuin yllätetty varas hän jäykistyi hetkeksi. Vielä kerran hän kumartui muuriin päin ja suuteli sitä.

— Olen täällä, äiti, hän sanoi avatessaan oven ja mennessään äidin luokse. Äiti oli sytyttänyt uudelleen priimuskeittimen.

— Mikset vastaa heti, Vanja? hän kysyi nuhtelevasti.

Ivan ei ollut kuulevinaan kysymystä ja sanoi:

— Eikö Ljuba ole vielä tullut?

— Hän on pihalla hyvästelemässä Galjaa. He muuttavat Uralille. Heillä on siellä sukulaisia.

— Pelkäävätkö he niin kovasti, että muuttavat täältä? Ivan kysyi. Hyvin vakavana hän jatkoi jokaista tavua painottaen:

— Äiti, meille ei tapahdu mitään pahaa. Tiedän sen varmasti, ihan varmasti.

Äiti katsoi häntä. Hänen lapselliset piirteensä olivat vakavat. Katse oli avoin ja rauhallinen. Siinä ei ollut jälkeäkään pelosta eikä ahdistuksesta. Äiti tunsi, että sillä hetkellä poika oli heistä kahdesta voimakkaampi. Tämä äkillinen muutos huolestutti häntä.

— Äiti, uskothan sinä minua, eikö niin?

Hän nyökkäsi ääneti vastaukseksi.

— Äiti, pyydän sinua, älä sano mitään Ljuballe. Hän vain nauraisi sille ja pilkkaisi minua. Mutta hän ei saa, kuuletko, hän ei saa, lupaa ettet sano mitään hänelle, Ivan rukoili.

— Lupaanhan minä, mutta mene nyt pihalle leikkimään. Huomenna voit ostaa saippuaa.

Äiti tahtoi olla yksin. Kunpa voisimme lähteä täältä, hän ajatteli. Saksalaiset tulevat pommittamaan kaupunkia niin kuin Lontoota. Minun täytyy yrittää saada David vakuuttumaan, pyytää häntä lasten tähden, hän ajatteli epätoivoisena.

3

Saksalaisia koneita lensi joka päivä kaupungin yli, mutta ne eivät pommittaneet.

Radiouutisissa kerrottiin venäläisten sotilaiden sankariteoista ja saksalaisten naisia ja lapsia kohtaan osoittamasta julmuudesta.

Kovaääniset huusivat kaduilla taukoamatta:

— Valppautta, toveri! Kaikki on sinun varassasi. Selkäsi takana seisoo ehkä saksalainen vakoilija. Auta näiden loisten pidättämisessä. Työläiset ja talonpojat! Osoittakaa olevanne tosi isänmaanystäviä. Tuottakaa enemmän. Isänmaa tarvitsee teidän rehellistä panostanne.

Ivan tarkkaili epäluuloisesti kadulla tapaamiaan ihmisiä. Saattoiko joku olla vakoilija?

Eräänä päivänä kun hän oli tulossa kotiin kaupasta, jossa hän oli jonottanut sokeria, hän näki kuinka joukko ihmisiä ajoi edellään erästä miestä. Miehellä oli yllään golfhousut, mikä oli harvinaista. Paksu nainen, joka kulki epäillyn vierellä, tökki häntä koko ajan sateenvarjollaan, ja toinen löi häntä päähän tyhjällä laukullaan. Mies yritti selittää, mutta kukaan ei kuunnellut häntä. Häntä pidettiin ilman

muuta vakoilijana, kunnes eräs kymmenvuotias poika huusi:

— Mitä te teette opettajalleni?

— Onko hän varmasti sinun opettajasi? paksu nainen kysyi pettyneellä äänellä. Jotkut pyysivät anteeksi, mutta useimmat kiirehtivät häpeissään tiehensä.

Ivanin kodin ilmapiiri oli muuttunut. Elettiin pelon vallassa. Pienen kaksion ikkunaruutuihin liimattiin ristikkäin paperisuikaleita, jotta ikkunat eivät särkyisi räjähdysten voimasta. Iltaisin kokoontuivat kaikki kotiin. He turvautuivat toisiinsa enemmän kuin ennen. Vain kotona voi välttyä niiltä kauheilta huhuilta, joita kaupungilla liikkui. Isän asialliset selonteot rauhoittivat heitä. Jos hän itse oli hermostunut, hän ei näyttänyt sitä kenellekään. Usein hän sanoi:

— Jos vain pysymme yhdessä, selviämme hengissä tästä sodasta.

Näki, miten iloinen hän oli tavatessaan koko perheen koolla, kun hän tuli illalla kotiin. Äiti kehotti Ivania ja Ljubaa olemaan kotona isän tullessa töistä. Itse hän joutui usein olemaan iltaisin poissa suorittaakseen vartiovuoronsa väestönsuojelussa, johon kaikki perheenäidit osallistuivat. Ivankin oli mukana tässä järjestössä ja kuului tiedotusryhmään. Sen muodostivat pihan pojat, joiden oli tehtävä ilmoitus pomminosumista, tulipaloista sekä vihollisen lentokoneista, jos nämä pääsisivät huomaamatta ilmapuolustuksen läpi.

Kolme viikkoa sodan puhkeamisesta talon kaikki asukkaat olivat saaneet pikakoulutuksen taistelussa

palopommeja vastaan. Ullakot puhdistettiin kaikesta palavasta rojusta. Suuria laatikoita sijoitettiin joka ullakolle. Naiset ja lapset saivat tehtäväkseen täyttää ne hiekalla. Useiden päivien ajan he ajoivat raitiovaunulla kaupungin laitamille mukanaan sankoja ja säkkejä, jotka täytettiin uimarannalla. Jopa pienokaiset ottivat osaa tähän työhön ja raahasivat kotiin hiekkaa leikkiämpäreissään. Joka talolla oli keskuksensa, joka oli puolestaan yhteydessä suurempaan apuasemaan. Talvisodan aikana 1939—40 saadut kokemukset olivat nyt hyvään tarpeeseen, kun oli nopeasti järjestettävä kaupungin väestönsuojelu. Päivin ja öin ihmiset istuivat vartiopaikoillaan, ullakoilla tai porttikäytävissä, missä he ohjasivat ohi kulkevia pommisuojiin tai kellareihin päivä päivältä yhä tihenevien ilmahälytysten sattuessa. Iltaisin talon asukkaat kokoontuivat kellariin mukanaan vain kaikkein välttämättömin, ja silti oli tuskin tilaa ojentaa jalkansa. Useimmat nukkuivat istuallaan. Ivan oli täysin varma, ettei hänelle voinut tapahtua mitään nyt, kun hänellä oli suojelija, jota hän joka päivä palvoi. Hän kävi joka päivä useita kertoja WC:ssä ja hyväili ja suuteli irvistävää kuvaa. Hän alkoi suorastaan pitää sotaa jännittävänä. Heti vapauduttuaan jonottamisesta, mitä hän inhosi, hän kiiruhti katolle tähystämään lentokoneita ja toivoi saavansa ensimmäisenä varoittaa kaupunkia.

Eräänä päivänä, kun hän oli tapansa mukaan katolla tähystämässä taivaalle, kuului heikkoa hurinaa.

— Hiljaa, olkaa hiljaa, hän huusi kahdelle muulle pojalle, jotka istuivat hänen vieressään ja kuvittelivat kuinka he ampuisivat saksalaisen, jos heillä vain olisi kivääri. Suu puoliavoimena he kuuntelivat ras-

kaassa lastissa lentävän koneen jo niin tuttua ääntä. Silmät kyyneltyivät ponnistuksesta.

— Siinä se on, Ivan huusi kovalla äänellä ja osoitti tuskin näkyvää pistettä, joka liikkui hitaasti häikäisevässä valossa. Yhdellä hyppäyksellä hän oli mukana kannettavan sireenin luona ja alkoi hurjasti vääntää sen kampea. Pitkäveteinen ulvonta kohosi sen sisuksista.

— Tulkaa auttamaan, hän huusi toisille, jotka yhä seisoivat tähyämässä taivaalle.

Yhdessä he saivat aikaan tasaisesti nousevan ja laskevan hälytysäänen.

Näin sen ensimmäisenä, Ivan ajatteli ylpeys rinnassaan. Jos minulla olisi ollut jokin ampuma-ase, olisin varmasti osunut siihen.

Ilmatorjuntatykki, joka oli sijoitettu viereisen talon katolle, avasi tulen. Innostuneesti Ivan seurasi pienen pisteen ampumista, pisteen, joka mistään piittaamatta lensi edelleen kurssiaan muuttamatta.

— Enemmän vasemmalle! Miten te oikein ammutte, hän huusi täyttä kurkkua. — Vasemmalle, vasemmalle! Senkin suutarit, hän mutisi ääneen ja heristi nyrkkiään. — Mitä hyödyttää keksiä saksalainen, kun te ette ikinä osu!

Monta päivää tämän tapahtuman jälkeen hän oli pihan sankari. Pojat katsoivat häntä ihailevasti ja kunnioittavasti ja valitsivat hänet johtajakseen, vaikka hän oli aika uusi tulokas talossa, johon perhe oli muuttanut huhtikuun alussa samana vuonna.

Koko kaupungin ulkonäkö oli muuttunut. Jalkakäytävällä pommisuojien edessä oli suuria hiekkalaatikoita, jotka pakottivat ihmiset ajotielle. Hiekkasäkkejä oli pinottu talojen seinustoille. Kaupungin

kultaiset kupolit ja torninhuiput peitettiin harmaalla värillä, ja ne näyttivät sotaisan uhmailevilta synkässä asussaan. Kaikki henki vakavuutta ja päättäväisyyttä. Ensimmäiset pakolaiset alkoivat saapua jo liikaväestöiseen kaupunkiin. Heidät tunsi heidän alastomista ilmeettömistä kasvoistaan. Kuin pahanilmanlinnut he levittivät kauhua kertoessaan kärsimyksistä, joita eteenpäin vyöryvä sota oli heille aiheuttanut.

Tuli sitten 16. heinäkuuta. Ensimmäisen kerran saksalaiset koneet pommittivat kaupunkia. Suuria mustia savupilviä näkyi sinisellä taivaalla. 'Badajevskie skladj', suuret ruokatavaravarastot, paloivat. Sinä iltana äiti yritti uudelleen taivuttaa miehensä lähtemään kaupungista.

— Kuolemme, ellemme nyt lähde. Ne tulevat pommittamaan öin ja päivin nyt kun ne kerran ovat aloittaneet. Pyydän sinua, ajattele lapsia, David. Hän purskahti itkuun.

— Voittehan te lähteä, isä vastasi rauhallisesti, — mutta minä jään.

— Sinä tiedät, ettemme ilman sinua lähde minnekään, Dunja-äiti vastasi nyyhkyttäen.

Isä ei vastannut. Hän tuijotti synkästi eteensä.

Kaupat olivat kiinni 17. heinäkuuta. Seuraavana päivänä saatiin elintarvikekortit, ja niiden mukana ilmestyi musta pörssi. Kaupungin kaikilla toreilla saattoi ostaa tai hankkia vaihtamalla leipää, perunoita, voita, mahorkkaa, saippuaa, suuressa tulipalossa palanutta sokeria ja paljon muuta. Saksalaiset koneet pudottivat päivittäin pommeja kaupunkiin. Ilmatorjuntatuli ei sanottavasti häirinnyt niitä. Kuukauden lopussa puhkesi punatautiepidemia. Se levisi

kuin kulovalkea, ja pian olivat kaikki kaupungin sairaalat aivan täynnä.

Radio ja sanomalehdet syyttivät saksalaisia veden myrkyttämisestä ja sairauksien levittämisestä, niin että ihmisiä kuoli sadoittain. Rintama tuli lähemmäksi joka päivä, ja kaupungin täyttivät pakolaiset, jotka saapuivat jalkaisin, hevoskärryillä tai takertuneina täpötäysiin juniin. Monet kadottivat sukulaisensa kaaoksessa, jonka nopea pako synnytti. Pienokaiset joutuivat erilleen perheestään ja ajautuivat lastenkoteihin, mistä heidän epätoivoiset äitinsä parhaassa tapauksessa onnistuivat heidät löytämään. Minne vain kääntyikin, näki sotilaita. Heidän kullanruskea sotilaspukunsa herätti sekä luottamusta että pelkoa. Heitä näki marssimassa pitkinä rivistöinä tai yksitellen kansan joukossa kaduilla, kaupoissa ja elokuvateattereissa. Kaupungin ympärille ja itse kaupunkiin rakennettiin puolustuslinjoja. Suuret sementtimöhkäleet sulkivat katuja, panssariesteet ja ampumahaudat rikkoivat maaston kaupungin ympäristössä. Kaikki saivat auttaa puolustusvalmisteluissa. Lena-täti, joka oli työssä kosmeettisia aineita valmistavassa tehtaassa, komennettiin viidestäkymmenestä ikävuodestaan huolimatta kaivamaan panssarinestehautoja. Kolmen viikon ajan hän oli poissa kotoa. Isä komennettiin myös kaivamaan, mutta hän joutui onneksi vain muutaman kilometrin päähän kaupungin keskustasta. Hän pääsi sinne raitiovaunulla ja saattoi tulla iltaisin kotiin. Kun Lena-täti lopulta tuli kotiin, hän oli kuumeessa, jonka hän oli saanut joutuessaan viettämään kosteita öitä teltassa. Seuraavana aamuna Dunja rukoili häntä jäämään kotiin, mutta sai vastauksen:

— Mitä luulet toisten sanovan, jos jään pois? Tie-

dät kuinka helppoa on tulla leimatuksi sabotööriksi tai kansanviholliseksi. Ei, Dunja, minun täytyy... ellei itseni niin teidän takianne. Jumala suojelkoon teitä! hän sanoi hiljaa ja sulki oven jäljessään.

Joka päivä syytivät saksalaiset pommejaan. Kaupunginosat, joissa ei ollut lainkaan tehtaita, joutuivat yhtä hellittämättömien hyökkäysten kohteiksi kuin teollisuusalueet. Yli neljännesmiljoona kaupunkilaista oli komennettu puolustuslaitteille kaupunkiin ja sen ympäristöön. Joitakin viikkoja aikaisemmin oli alettu evakuoida alle kaksitoistavuotiaita lapsia. Ensimmäiseksi evakuoitiin orpolastenkodit. Monet evakuoiduista joutuivat suoraan eteenpäin työntyvän Saksan armeijan jalkoihin. Suuria pakolaisjoukkoja etsiytyi samanaikaisesti jo liikaväestöiseen kaupunkiin.

Pommihyökkäykset kävivät päivä päivältä hellittämättömämmiksi.

Eräänä päivänä elokuun lopulla Ivan seisoi talon katolla ja näki pommien putoavan. Sukkulamaisina ne liukuivat vinosti hänen päänsä yli. Kiinnostuneesti hän seurasi niiden putoamista, kunnes yksi tuli niin lähelle, että hän kuuli sen aiheuttaman ujelluksen. Rysähtäen pommi osui läheiseen taloon. Vasta nyt hän ymmärsi, miten lähellä kuolemaa hän oli ollut. Nopeasti hän ryömi kattoikkunan läpi ullakolle. Kun hyökkäys oli ohi, ja toiset pojat alkoivat äänekkäästi pilailla hänen pelkonsa kustannuksella, hän ei vastannut heille, vaan kiiruhti kotiinsa WC:hen ja rukoili polvillaan muurin edessä, että hänen jumalansa suojelisi heitä kaikkia. Hän kiitti jumalaa kerran toisensa jälkeen siitä, että oli vielä elossa, ja suoritti uhrin pidättämällä hengitystään laskiessaan kuuteenkym-

meneen. Punaisena kuin pioni hän lähti WC:stä. Täysin varmana siitä, että hänen jumalansa oli kuullut hänen rukouksensa, hän meni ulos katsomaan pommitettua taloa. Hän oli ehdottoman varma, että oli vain hänen jumalansa ansiota, että pommi lensi heidän talonsa ohi ja osui sen sijaan toiseen.

Kun hän saapui pommitetun talon luo, vedettiin parhaillaan kaksivuotiasta tyttöä esille rauniokasasta. Laasti ja pöly peittivät elottoman ruumiin kokonaan. Pää oli murskautunut, ja suuria tiilensiruja pisti esiin verisestä massasta. Palosotilas, joka piti pikkuista käsivarsillaan, pysähtyi hetkeksi ambulanssin ympärille kerääntyneiden uteliaiden eteen.

— Katsokaa! Katsokaa mitä ne tekevät, nuo perkeleet!

Hän heilutti pikkuista heidän pelästyneiden silmiensä edessä. Ivan oli tunkeutunut lähelle ja seisoi nyt aivan hänen edessään. Kun hän näki tytön murskautuneen pään, hänen koko ruumiinsa alkoi vavista.

Hän kuoli, että minä saisin elää. Hän kuoli minun sijastani! hän ajatteli ja häntä kuvotti ja kammotti.

— Me maksamme samalla mitalla, me emme myöskään ota huomioon heidän lapsiaan, kuului kumea jyrisevä miehenääni ihmisjoukosta.

— Kuinka he voivat tehdä sellaista? Miltä nuo ihmiset näyttävät? kysyi nuori nainen, joka seisoi Ivanin vieressä.

— He eivät ole ihmisiä. He ovat paholaisia. He nauttivat joka kerta voidessaan tehdä jotain tuollaista, jyrisevä ääni vastasi heidän takanaan. — Kostoa, kostoa! Meidän on kostettava näiden viattomien kuolema.

Huomaamattaan Ivan tempautui mukaan tähän

vihan pyörteeseen. Kynnet painuivat kämmeneen, ruumis jännittyi kuin hyppyyn, hän oli valmis tappamaan, tappamaan ja nauttimaan siitä, että saisi murskata saksalaisia alleen, polkea heitä ja nauraa heidän tuskilleen.

— Emme unohda sinua, pikkuinen, maksamme sinun kuolemasi, hysteerinen särkynyt naisenääni huusi hänen takanaan.

Täysin voipuneena Ivan saapui kotiin, kaikkia jäseniä särki. Hän vaipui sohvalle, ja murskautuneen lapsenpään kuva pysyi hänen verkkokalvollaan.

Useiden päivien ajan tämän tapahtuman jälkeen hän tunsi itsensä apaattiseksi. Hän mietti millaisia olivat ihmiset, jotka saattoivat olla niin julmia. Hän ei enää ollut riemuissaan siitä, ettei pommi ollut osunut hänen taloonsa vaan toiseen. Sota ei ollut enää jännittävää.

4

Annokset, jotka aluksi riittivät hyvin, supistuivat huolestuttavasti, ja elokuun lopussa jäi erivärisiin kortteihin useita kuponkeja jäljelle. Luvattuja ruokatavaroita ei ollut kaupoissa. Radio ja sanomalehdet kehottivat väestöä rauhallisuuteen ja järjestykseen. Jotkut uskoivat yhä ihmeeseen. Kaikkialle kaupunkiin liimattiin suuria propagandajulisteita, joiden iskusanat kuuluivat: »Asiamme on oikea, voitto kuuluu meille.» Joitain julisteita koristi kuva, joka esitti sikaa tonkimassa vihannesmaalla pistin kärsässään. Alla luki: »Älä työnnä siankärsääsi neuvostoliittolaiseen vihannesmaahamme.»

Joka päivä lensi yksinäinen saksalainen korkealla kaupungin yläpuolella ja piirsi puoliympyrän, jonka kaari päivä päivältä piteni. Syyskuun alussa ympyrä oli täydellinen. Sinä päivänä kone teki joukoittain erivärisiä renkaita taivaalle. Kaikki tiesivät, mitä se merkitsi: kaupunki oli piiritetty kokonaan.

Ivan kuuli Vorošilovin pitävän palavan puheen radiossa:

— Pyhä velvollisuutemme on uhrautua estääksemme vihollista valloittamasta Leningradia. Lenin-

grad on suuren lokakuun vallankumouksen kaupunki ja on sinä pysyvä.

Hamstraus saavutti nyt huippunsa, kalleuksia vaihdettiin muutamaan perunakiloon. Rehukakkujen hinta nousi kaikilla kaupungin toreilla. Ivanin kotona oli ehditty hamstrata useita kiloja tätä kovin haluttua tavaraa. Kaikista vakuutuksista huolimatta, joiden mukaan saksalaiset pian lyötäisiin ja ajettaisiin pyhältä Venäjän maalta, kansa valmistautui vaikeaan talveen. Monet muistivat vielä ensimmäisen maailmansodan nälänhädän ja sairaudet. Vallitsi kolkko tunnelma, odotettiin väistämätöntä hyökkäystä itse kaupunkia vastaan. Kranaatteja satoi yöllä ja päivällä saksalaisten eteentyönnetyltä rintamakaistalta. Jyrisevä tykkituli kuului pian kaupungin jokapäiväiseen elämään. Radio ilmoitti vain lyhyesti, että sitä ja sitä kaupunginosaa tulitettiin. Useimmat koulut muutettiin sotasairaaloiksi tai kasarmeiksi. Työläiset oli järjestetty joukko-osastoiksi. Nuoret tytöt ryhtyivät vapaaehtoisesti johtamaan Punaisen Ristin prikaateja. Lyhyen koulutuksen jälkeen heidät lähetettiin rintamalle, joka oli vain muutaman kilometrin päässä koulutusleiristä. Radio ja sanomalehdet esittivät heidät Venäjän nuorison esikuvina ja kehottivat muita seuraamaan heidän jäljissään.

Yhdeksäntenä syyskuuta saksalaiset panivat toimeen rajun rynnäkön. Lentokoneet tulivat suurin joukoin, kääntyivät ja sukelsivat kohta taas esiin. Aalto aallon jälkeen ne hyökkäsivät kaikkiin kaupunginosiin. Kukaan ei enää tosissaan uskonut eloon jäämiseen. Silmät kyyneltyivät kitkerästä savusta, joka levisi mustina pilvinä katujen ja torien ylle, suuret

tulenliekit nuoleskelivat pommitettujen talojen jäännöksiä. Maa vapisi keskeytymättömistä räjähdyksistä.

Portaikko oli täynnä ihmisiä, kukaan ei uskaltanut mennä kellariin kuultuaan kerrottavan, kuinka jotkut olivat hukkuneet kuin rotat haljenneista putkista virranneeseen viemäriveteen. Ivan seisoi Ljuban vieressä ja tuijotti herkeämättä isän kummitusmaisen kalpeita kasvoja, jotka heidän päänsä yläpuolella tuikkiva sininen lamppu väritti. Kuin haamut he seisoivat liikahtamatta ja hengittivät tuskin havaittavasti. Pieninä heikosti kimaltavina purosina norui virtsa portaita alas.

Onneksi olemme yhdessä. Kunhan se vain käy nopeasti, Ivan ajatteli.

Uiiiii... Kaikki heittäytyivät litteiksi kiviportaille ja pidättivät hengitystään. Heidän ympärillään tuli hiljaista. Kaikki odottivat räjähdystä. He painautuivat tiiviimmin seinää vasten yrittäessään turhaan tehdä itsensä mahdollisimman pieniksi. Äkkiä tuntui kuin talo olisi kohonnut ja leijaillut ilmassa. Ivan makasi kasvot märkää kiveä vasten. Räjähdys tuli kuin ukkosenjyrinä. Porraskäytävän ovi paiskautui selko selälleen, pölyä ja savua pelmahti lattialla olevien myttyjen yli. Lasinsiruja satoi heidän päälleen. Vauva, joka oli ollut hiljaa hyökkäyksen aikana, huusi nyt täyttä kurkkua. Notkuvin polvin he nousivat pimeässä.

— Ljuba, Vanja... tulkaa, mennään sisään, kuului pimeydestä isän ääni.

Äiti sytytti öljylampun, joka oli aina keittiössä siltä varalta, että valo sammuisi. Ivan katsoi tutkivasti isän kasvoja, joilla pelon jäljet yhä näkyivät. Njuša-

tädin ryppyiset mummonkasvot häämöttivät isän takana.

— Vanja, mene pesemään itsesi, olet likainen, isä sanoi ja osoitti hänen toista poskeaan.

Ivan seisahtui eteisen ikkunan ääreen ja katsoi taivaalle, jota tulipalot valaisivat. Keittiössä hän väänsi kömpelöä messinkihanaa ja odotti kourat valmiina, mutta tyhjistä vesijohtoputkista kuului vain rahinaa.

— Ei tule vettä, hän huusi toisille, jotka kuuntelivat yhä jännittyneesti etäisiä räjähdyksiä.

— Kattilassa taitaa olla vähän vettä, äiti mutisi. Hetken kuluttua hän tuli huoneeseen märkä pyyheliina kädessään.

— Tule tänne, Vanja.

Hän veti Ivanin lähemmäksi valoa, hankasi ja kuivasi puhtaaksi hänen likaisen poskensa.

— Mene nyt Maša-tädin luo, hän on kysellyt sinua, hän sanoi ja taputti Ivania olalle.

Molemmat mummot olivat Dunjan tätejä, jotka olivat viikko sitten tulleet heille. Heidän kotinsa sijaitsi Narvan portin takana lähellä Kirovin tehdasta. Juuri siellä saksalaiset pääsivät murtautumaan puolustuslinjojen läpi ja tulivat niin lähelle kaupunkia, että pystyivät ampumaan sitä kenttätykistöllään. Mummot, jotka olivat kumpikin yli kahdeksankymmenen eivätkä jaksaneet kantaa paljon tavaroitaan, valittivat usein mitä kaikkea he joutuivat jättämään. Maša-täti, joka oli kauan ollut heikko, joutui vuoteenomaksi heti ensimmäisenä päivänä heidän saavuttuaan. Kaikki olivat valmistautuneet hänen kuolemaansa. Ivan kuuli aikuisten puhuvan avoimesti keskenään siitä kuinka lyhyt aika tädillä oli jäljellä, ja ehkä hän juuri siksi oli huomaavaisempi tätä kohtaan.

Mummo puolestaan kiintyi häneen ja yritti kaikin tavoin pitää hänet luonaan. Usein iltaisin hän istui tädin vuoteen vieressä ja kampasi tädin ohutta tukkaa tai rapsutti hänen päätään. Ivan piti vanhuksen vapisevasta lempeästä äänestä, kun tämä kertoi Jumalasta ja enkeleistä, jotka hän pian kohtaisi. Mutta enimmäkseen täti makasi hiljaa ja torkkui. Kun Ivan nyt tuli hänen luokseen kynttilä kädessään, hän nosti katseensa.

— Vanja, rukoilin puolestasi koko ajan, ja Jumala kuuli rukoukseni, sinä elät, poikani, hän sanoi helpottuneesti ja ojensi ryppyisen valkoisen kätensä Ivania kohden.

Kaksi päivää myöhemmin hän oli kuollut. Ivan ehti tuskin tuntea surua. Kaupungissa vallitsi kuumeinen tunnelma. Saksalaiset ryhtyisivät hyökkäykseen millä hetkellä hyvänsä. Panssarivaunut ajettiin esille ja sijoitettiin suurten sementtimöhkäleiden taakse. Konekiväärien kiiltävät piiput työntyivät näkyviin ikkunoista ja katoilta. Raitiotiekiskot katkottiin ja kasattiin esteiksi kaduille. Rauniokasat muutettiin barrikadeiksi. Kovaäänisautot huusivat innostavia iskulauseitaan:

— On parempi kuolla kuin jättää metriäkään rakkaasta kaupungistamme näille lastenmurhaajille. Toverit, puolustamme Leningradiamme viimeiseen veripisaraan! Joka ei ole kanssamme on vihollisemme. Kuolema vihollisillemme!

Ivanilla ei ollut aikaa syödä, aamusta iltaan hän oli kaupungilla. Uteliaana kaiken ympärillään tapahtuvan suhteen hän kulki joka paikassa talon poikien kanssa ja lyöttäytyi puna-armeijalaisten seuraan.

— Sano, setä, oletko nähnyt yhtään saksalaista?

hän kysyi eräältä panssarivaununajajalta, joka työnsi nahkakypäräisen päänsä luukusta.

— Että olenko . . . sadoittain.

— Oletko tappanut yhtään? kysyi joku Ivanin tovereista.

— Että olenko . . . sadoittain. Ensin ammuin ne, sitten murskasin ne sopivan kokoisiksi paloiksi, etteivät ne juuttuisi lintujen kurkkuun. Nähkääs, on ajateltava kaikkea. Niiden tappaminen ei ole vaikeaa, mutta kuka ne hautaa?

Pojat katsoivat epäluuloisesti hänen nauraviin silmiinsä.

— Minä en halua koskea niihin edes käsineet kädessä, kyllä niin on, mies jatkoi.

— Äh, hän pilailee kanssamme, Ivan sanoi ja huitaisi kädellään.

Harmissaan pojat lähtivät tiehensä, mutta pian he olivat puheissa toisten puna-armeijalaisten kanssa, jotka puuhasivat panssarintorjuntatykin parissa kauempana heidän kadullaan.

Kolmannen päivän iltana Maša-tädin kuoleman jälkeen äidin onnistui lopultakin löytää kuski, joka oli halukas kahdesta vodkalitrasta kuljettamaan kuolleen hautausmaalle. Kaikki he huokasivat helpotuksesta.

Vaikka kirstu oli naulattu kiinni, ruumiinhaju tuntui paksuna pienessä huoneessa. Dunja ja Njuša-täti seurasivat vainajaa hautausmaalle. Äiti palasi myöhään illalla yksin kotiin. Njuša-täti jäi Vanhaan kaupunkiin Katja-tädin luo.

Hyökkäys alkoi aikaisin aamulla. Ilma kajahteli etäisestä jylinästä. Ivan kiiruhti katolle, mistä hän

tarkkaili kiihtyneenä savu- ja pölypilviä, jotka riippuivat paksuina taistelulinjan yllä. Monin paikoin saksalaiset onnistuivat murtautumaan puolustusjärjestelmän läpi ja tunkeutumaan kaupungin laitamille, mutta raivoisilla, häikäilemättömillä vastahyökkäyksillä heidät heitettiin takaisin. Tämä voitto palautti ihmisten uskon Puna-armeijan iskuvoimaan ja Leningradin pelastukseen.

Punaisen Ristin kuljetukset pyrkivät pitkinä rivistöinä kaupungin keskustaa kohti. Kavioiden kopina kiveystä vasten hukkui haavoittuneiden tuskanhuutoihin ja valitukseen.

Uteliaana ja peloissaan Ivan lähestyi eräitä katettuja vaunuja ja katsoi sisällä vallitsevaan tungokseen. Haavoittuneet makasivat tai istuivat siellä verisin sitein ja kuumeisin silmin.

— Äiti, äiti, voihki vanha parrakas mies.

Nähdessään Ivanin mies nosti voimattomasti tervettä kättään ja viittoili:

— Mene... mene, poika, mene.

Häpeissään Ivan juoksi tiehensä.

Seurasi petollisen hiljainen viikko, ennen kuin helvetti jälleen pääsi valloilleen. Jälleen vapisi maa räjähdyksistä, talot luhistuivat kuin korttitalot. Pöly ja savu ympäröivät kaupungin kirvelevänä, vähähappisena vaippana. Äänetі, alistuneina ihmiset odottivat vuoroaan kuolla.

— Ne eivät saa osua meihin, äiti, Ivan vikisi hiljaa kasvot äidin vatsaa vasten.

He istuivat kyyryssä lähellä toisiaan käytävässä. Ljuba kyyhötti äidin vieressä ja puristi hänen kättään.

— Kunpa isä olisi kotona, hän kuiskasi.

Levottomana niiden vuoksi jotka olivat poissa ko-

toa, mutta samalla kiitollisena siitä, että lapset olivat hänen lähellään, Dunja-äiti kuunteli tuntikausia jännittyneesti räjähdyksiä.

Yhdentoista aikaan illalla tulivat Mari-täti, hänen miehensä Efraim ja poikansa Gleb ja Nikolai. Kaikki heidän ikkunansa olivat särkyneet kadun toisella puolella räjähtäneen kranaatin voimasta. Glebillä oli päänsä ympärillä side, jossa oli punaisia veritahroja. Hänen tavallisestikin kalpeat kasvonsa olivat nyt melkein valkoiset.

— Haavoituitko sinä? Ivan kysyi.

— En, se tuli vain lasinsiruista. Se sattui kun puuhasin tämän kanssa, hän sanoi ja näytti Ivanille pientä puista olentoa, jonka hän otti taskustaan.

Se oli yksinkertainen, karkeasti veistetty mieshahmo. Glebin silmät paloivat vihasta, kun hän katsoi sitä.

— On hänen vikansa, että sain haavan päähäni, hän sanoi katkerasti. — Ellen olisi istunut ikkunan ääressä, minulle ei olisi käynyt näin. Vain Talia ja minä saimme naarmuja. Tiedäthän, että hän istuu aina ikkunan ääressä katselemassa ulos. Olin hänen luonaan kun pamahti.

Talia oli Glebin täti. Kaksivuotiaana hänellä oli aivokalvontulehdus, josta oli vakavat seuraukset. Nyt neljänkymmenenkahdeksan vuoden ikäisenä hän oli yhä kuin lapsi ja asui nuoremman veljensä luona, joka oli pitänyt hänestä huolta vanhempien kuoltua.

Pojat liittyivät muihin, jotka istuivat isossa huoneessa keskellä pöytää kodikkaasti porisevan samovaarin ympärillä. Efraimilla oli juuri meneillään eräs syvämietteisiä keskustelujaan. Hänen hiilenmustat silmänsä paloivat innosta. Kädet lepattivat tau-

koamatta isän kasvojen edessä. Tämä vastasi hiukan yksitavuisesti ja vastentahtoisesti kysymyksiin.

— Kuulehan nyt, siitä sinun on ainakin oltava kanssani samaa mieltä, ettei ole yhtään mitään merkitystä sillä kuolemmeko me. Tärkeintä on, että aate elää edelleen, tasa-arvoisuuden aate. Ja minä sanon sinulle, että tämä sota on vain pikkujuttu, joka on pian ohi, hän jatkoi yhä innokkaammin. — Täytyy pystyä näkemään kaikki suuremmissa yhteyksissä. Silloin voi ymmärtää kaiken tämän kärsimyksen, joka näyttää tarkoituksettomalta, vaikka sillä on historiallinen merkityksensä. Tuntuu omituiselta, että kärsimyksen avulla voidaan saavuttaa jotain hyvää, mutta niin se on. Ainoastaan ja yksinomaan kärsimyksen avulla. Ja saksalainen puolestaan, hän jatkoi, — hänellä ei ole mitään olemassaolon oikeutta ja siksi hän häviää tämän sodan.

Kaikki istuivat hiljaa. Kukaan ei halunnut häiritä Efraimia, kun hän kertoi uskostaan siihen että hyvä voittaa pahan.

— Sanon teille kaikille, ettei se päivä ole kaukana, jolloin murskaamme nämä ihmiskunnan loiset, lakaisemme heidät maan pinnalta, ikään kuin heitä ei olisi koskaan ollutkaan. Mutta on kai välttämätöntä, että heitä on. Niin että tiedämme kuinka syvälle ihminen voi vajota.

Hän vaikeni. Kädet lepäsivät voimattomina kuluneilla housunpolvilla. Kiusallinen hiljaisuus täytti huoneen. Hänen äsken niin voitonvarmat silmänsä katsoivat vetoavasti heihin, ikään kuin etsisivät edes pientä merkkiä kiinnostuksesta hänen sanottavaansa kohtaan, vaikka hän sisimmässään tiesikin, että se oli turhaa. Nämä ihmiset eivät välitä niin suurista

asioista. Miksen minäkin voi tyytyä pienempiin? hän ajatteli. Ajatella vain sitä mikä on minun ja vähät välittää muusta. Kunpa voisinkin. Mutta eivätkö he käsitä, että maailma pitää parantaa ja puhdistaa syyhystä... Sen jälkeen voimme rakentaa uuden maailman.

Hän vaipui ajatuksiinsa eikä huomannut kun joku asetti teekupin hänen eteensä. Davidin ääni havahdutti hänet.

— Juo teesi, Efraim, ennen kuin se jäähtyy.

Ääni oli rohkaiseva, kuten haluttaessa lohduttaa pieniä lapsia.

— Juon, juon, hän vastasi soinnuttomasti ja pyyhkäisi suurella suonikkaalla kädellään kaljua päätään kuin karkottaakseen ajatukset, jotka häntä askarruttivat.

Hänen ympärillään puheltiin puoliääneen. Nikolai ja Ljuba istuivat yhdessä toisella puolella pöytää.

— Kolja, toivon että isäsi on oikeassa, Ljuba sanoi. — Että se on pian ohi, niin että voimme taas alkaa käydä koulua, muuten jäämme kovasti jälkeen.

— Kuulitko? Ivan kuiskasi Glebille, — nuo kaipaavat kouluun.

Lena-täti istui sohvalla sisartensa vieressä. Hajamielisenä hän kuunteli heidän keskusteluaan. Kätensä hän oli ristinyt rinnalle. Harmaa tukka oli koottu huolellisesti pieneksi nyytiksi niskaan. Pyöreät mustasankaiset silmälasit olivat hiukan vinossa. Aina kosteat pienet silmät katsoa tihrustivat lempeän ja surullisen poissaolevina. Hän, jonka turvana oli varma usko Jumalaan, oli ainoa joka ei takertunut tulevaisuudentoivoon — hän odotti vielä synkempiä aikoja. Häneen koski, kun hän näki läheisimpiensä

antautuvan vääriin unelmiin. Hän tunsi, että tämä oli loppu, ei ainoastaan hänelle, vaan melkein kaikille. Heidän toiveikkaisiin kysymyksiinsä hän vastasi välttelevästi. Kuinka mielellään hän olisikaan äsken halunnut lohduttaa Efraimia, jos hän vain olisi voinut uskoa kaikkeen tuohon — että ihminen voittaa itsensä. Hänelle se oli kaunis unelma, ja hän tiesi, että se olisi sitä niin kauan kuin maailma oli olemassa. Nämä maailmanparantajat, kuinka sokeita he olivatkaan innossaan tehdä hyvää, he polkivat toisia ja katsoivat sen oikeudekseen. Hän muisti vallankumouksen kaikkine kauhuineen, koleran, nälänhädän, vallankumouksen jälkeisen terrorin, vainon — ja sokeat ihmiset ja heidän tulevaisuudentoiveensa. Vain Jumalan luona asusti hyvyys, eikä ihmisille ollut olemassa muuta kuin anteeksiannon evankeliumi.

Masentuneina he kävivät nukkumaan. Lapset makasivat lattialla. Ljuba ja Nikolai puhuivat kuiskaten keskenään. Ivan yritti useita kertoja turhaan ryhtyä puheisiin Glebin kanssa, mutta kun tämä lopuksi mutisi kiukkuisesti haluavansa olla rauhassa, Ivan käänsi hänelle mielenosoituksellisesti selkänsä ja makasi hiljaa kunnes nukahti.

5

Maria-täti, Gleb ja Kolja eivät ehtineet lähteä kotiin, ennen kuin saksalaiset ryhtyivät uuteen hyökkäykseen kaupunkia vastaan, ja he saivat siksi jäädä koko hyökkäyksen ajaksi. David, Efraim-setä ja Lena-täti olivat silloin jo lähteneet työhönsä. Kahden päivän ajan rajut taistelut raivosivat kaupungin laitamilla. Työläisprikaatit ja vakinaiset armeijanosastot ponnistivat viimeisetkin voimansa taistellessaan kaupungin kohtalosta. Kerran toisensa jälkeen vallattiin menetetty alue takaisin. Toisen päivän iltana taistelu tyrehtyi. Saksalaiset pakotettiin peräytymään.

Kesä oli huomaamatta vaihtunut syksyksi. Puistojen puut seisoivat alastomina, tuulen tuivertamina. Niiden mustat oksat ojentuivat kuin luurangoiksi laihtuneet sormet kohti taivasta. Katkerina epäonnistuneen hyökkäyksensä vuoksi saksalaiset lisäsivät tulitusta. He olivat nyt kaivautuneet asemiin kaupungin ympärille lujasti päättäneinä näännyttää vastustajansa nälkään. Keskeytyksettä satoi kranaatteja kaupungin ylle. Terroripommitus ja tykistötuli sai-

vat asukkaiden hermot jännittymään katkeamispisteeseen. Sähkö toimi satunnaisesti, ja radio huusi yhtämittaisten ilmahyökkäysten välillä:

— Työläiset, kiristäkää suolivyötä! Työskennelkää enemmän kuin koskaan ja puolustakaa rakasta kaupunkianne!

Väestö tuli immuuniksi näille palaville puheille. Vakuutukset, ettei kenenkään tarvitsisi nähdä nälkää, osoittautuivat kestämättömiksi, ja sen aiheuttama pettymys katkeroitti kaikkien mielen. Ruoka-annokset pysyttelivät nyt nälkärajalla. Tunnettiin, että oli jääty täysin vihollisen armoille. Yksi ainoa ajatus piti vallassaan kaikkia: mitä syömme tänään?

Perheenjäsenet jonottivat vuoron perään, jonoon asetuttiin jo illalla ja siinä seistiin koko yö toiveena saada jotain elintarvikekorteilla. Monet eivät hakeneet suojaa edes pommihyökkäysten aikana pelätessään menettävänsä paikkansa jonossa. Tavaksi tuli, että vanhukset olivat vartiossa öisin. Iltaisin voi nähdä vanhusten istuvan mukanaan tuomillaan jakkaroilla ja pitävän toisilleen seuraa kertomalla vanhoista hyvistä ajoista. Erityisen mielellään he puhuivat ruuasta. Innostuneesti ja yksityiskohtaisesti kuvattiin herkullisimpia ruokalajeja, mitä saattoi keksiä.

Veden ja pesuaineiden puute sai aikaan sen, että täit levisivät nopeasti liikaväestöisessä kaupungissa. Vesi, jota kuljetettiin kaupunkilaisille säiliöautoilla, riitti tuskin ruuanlaittoon. Lokakuinen sade tuli kuin lahjana ylhäältä. Kaikki käytettävissä olevat astiat asetettiin pihalle, ja rännien alla oli suuria tynnyreitä pesuvettä varten.

Iloissaan siitä, että oli riittävästi vettä, Dunja-äiti ryhtyi pesemään suurpyykkiä. Ivan auttoi kanta-

maan vettä pesutupaan, läpimärkänä hän juoksi ulos ja sisään viileässä sateessa ja vilustui lievästi. Kolme päivää hän oli vuoteessa. Samana päivänä, jona hän pääsi jalkeille, Lena-täti sairastui keuhkotulehdukseen. Levottomina he seisoivat hänen sairasvuoteensa ympärillä. Kuume nousi yli neljänkymmenen, hourivana hän heittelehti vuoteessa. Njuša-täti, joka oli palannut vierailultaan Vanhasta kaupungista, viilensi hänen kuumaa otsaansa kostealla rievulla.

Yhden aikaan yöllä äiti tuli lopultakin kotiin lääkäri mukanaan. Raskaasti tämä istuutui vuoteen pääpuoleen ja tutki sairaan öljylampun valossa. Hän kirjoitti reseptin ja sanoi toivovansa, että hänen määräämiään lääkkeitä vielä oli apteekissa. Väsyneesti hän nousi lähteäkseen.

— Voitte kai juoda teetä kanssamme? Dunja kysyi.

— Ei kiitos, monet odottavat minua. On parasta, että menette heti apteekkiin hakemaan happea, se helpottaa hänen hengitystään.

— Tohtori... selviääkö hän? äiti kysyi huolestuneesti ja katsoi lääkäriä suoraan silmiin.

— Hän on melko vanha kestämään tätä sairautta, en usko että se tulee olemaan hänelle helppoa, tämä vastasi välttelevästi ja lisäsi: — Se on Hänen käsissään. Hän osoitti kohti kattoa.

Lähinnä seuraavina päivinä Ivan kävi usein apteekissa täytättämässä suuren mustan kumityynyn hapella. Lena-tädin tila pysyi useita päiviä muuttumattomana, kunnes kuume eräänä iltana yhtäkkiä laski melkein normaaliksi, ja hän pyysi saada puhua Dunja-äidin kanssa kahden kesken. Vaiteliaina siirtyivät toiset pieneen huoneeseen, ja David sulki oven.

— Mitä hän sanoi sinulle? Njuša-täti kysyi, kun äiti tuli heidän luokseen.

— Hän sanoi hyvästi, hän uskoo kuolevansa pian, Dunja vastasi ja pyyhki kyynelensä. — Tulkaa, hän on nukahtanut nyt... tulkaa... Hän viittasi heikosti kädellään.

Pää kumarassa he astuivat isoon huoneeseen. Ivan katsoi vaivihkaa Lena-tädin päätä, joka lepäsi rauhallisesti valkoisella pieluksella, kädet olivat ristissä peitteellä. Heikko hymy kareili tädin huulilla.

Hän on onnellinen, Ivan ajatteli ja äitinsä puoleen kääntyneenä hän sanoi puoliääneen:

— Äiti, ei Lena-täti kuole, katso... katso häntä, hän hymyilee.

— Sitä minäkin toivon, Dunja-äiti vastasi. — Mene nyt nukkumaan, Vanja. Huomenna hän on ehkä aivan terve.

Ivan heräsi Njuša-tädin sopotteluun. Mummo seisoi sohvan vieressä ja puheli äidin kanssa.

— Niin hyvä kuin hän oli eilen, hän kuuli mummon sanovan.

Hän nousi hiljaa ja meni heidän luokseen, painautui lujasti äitiä vasten ja katsoi kuollutta. Tämä näytti nukkuvan, kädet olivat jatkuvasti ristissä rinnalla ja edellisiltaisen hymyn häivähdyksen erotti vielä hänen jäykistyneillä huulillaan.

Hän on onnellinen, Ivan ajatteli ja katsoi äidin itkusta paisuneita kasvoja.

— Mutta äiti, Lena-täti on onnellinen, eihän sinun silloin pidä itkeä, hän sanoi, mutta tunsi samalla kyynelten nousevan silmiinsä.

Nopeasti hän juoksi pimeään WC:hen, missä hän polvistui muurin eteen ja pyysi, että hänen juma-

lansa ottaisi vastaan tädin, joka oli ollut niin kiltti häntä kohtaan ja antanut hänelle viisi ruplaa joka vappu.

— Sinun täytyy päästää hänet taivaaseen, sillä muuten sinä et ole mikään jumala, hän päätti rukouksensa ja pidätti hengitystään, kunnes hänen korvissaan alkoi suhista.

Illalla vainaja siirrettiin pieneen huoneeseen, suuri musta pöytä nostettiin käytävään. Isä pelkäsi, että kostea ilma vahingoittaisi pöytää, kun ruumis sai maata avoimen ikkunan edessä. Monta iltaa David nikkaroi kirstua.

Hautajaiset olivat vasta neljä päivää tädin kuoleman jälkeen. Kosteista laudoista levisi yhä petsin haju, kun kirstu kannettiin pois. Sekä Katja-täti että Mari-täti saapuivat seuraamaan sisartaan viimeiselle matkalle. Njuša-täti halusi itsepintaisesti tulla mukaan pitkän matkan hautausmaalle. Ivan ja Ljuba seisoivat kadulla ja katselivat, kun pieni kulkue lopulta lähti liikkeelle. Sitä ennen David oli huolellisesti sijoittanut kirstun tasapainoon käsikärryille ja köyttänyt sen kiinni.

Lena-tädin kuoltua tuntui tyhjältä, ja hänen nimensä turhaa mainitsemista vältettiin. Hiljaisuuden vallitessa syötiin hautajaispäivällinen, johon kuului kaurapuuroa ja vähän ihraa, jota Dunja-äiti oli onnistunut saamaan kalliista hinnasta. Jopa Poska-kissa sai lautasellisen puuroa, minkä äiti asetti sen eteen sanoen:

— Sinä istuit usein hänen polvellaan.

Viikko tädin kuoleman jälkeen tuli Saša-täti heidän luokseen. Kaikista oli hauska nähdä hänet jälleen

ja kuunnella hänen juttujaan. Auliisti hän kertoi kaiken, mitä heille oli tapahtunut, ja esitti sitten lopulta vierailunsa todellisen syyn. Hän kertoi, että hän oli ollut maalla ja vaihtanut itselleen leipää ja perunoita vanhoilla vaatteilla. Ja nyt hän kysyi Ivanilta ja Ljubalta, haluaisivatko nämä tulla hänen mukaansa, kun hän seuraavan kerran lähtisi vaihtamaan itselleen ruokaa. Hänellä ei ollut itsellään lapsia.

— On helpompi päästä sotilaiden ohi, jos on lapsia mukana...

Ivan innostui valtavasti. Saada syödä itsensä kylläiseksi, mikä houkutus! Hän ei jättänyt vanhempiaan rauhaan, ennen kuin he antoivat periksi. Päätettiin, että seuraavana aamuna kello viisi Ivan ja Ljuba tapaisivat Saša-tädin sovitussa paikassa lähellä Suomen asemaa.

Oli pilkkosen pimeää kun he sanoivat näkemiin ja kiiruhtivat kohtauspaikalle. Ivan oli innostunut matkasta ja ylpeä siitä, mitä isä oli sanonut ennen heidän lähtöään:

— Minun lapseni selviytyvät tästä eivätkä varmasti tule tyhjin käsin takaisin.

Kulkiessaan poispäin kaupungista he joutuivat monta kertaa sotilaiden pysäyttämiksi. Mutta Saša-täti valehteli joka kerran ja sanoi, että he olivat hänen lapsiaan ja että he olivat matkalla kotiin läheiseen kylään.

— Valehtelet hyvin, vanha akka, muuan sotilas sanoi viimeisessä tarkastuspaikassa, — mutta et sinä ole ainoa, joten häivy nyt kiireesti täältä ankanpoikasinesi.

Kaikki nauroivat hänen sukkeluuksilleen paitsi Saša-täti, jonka mielestä miehen korvantaukset eivät

vielä olleet kuivat eikä mies siksi pystynyt arvioimaan, kuinka vanha täti oli.

— On hävytöntä sanoa tuolla lailla. Kuuletko, senkin räkänokka.

— Oi, anteeksi, teidän armonne, mies vastasi ja kumarsi liioitellun syvään. — Anteeksi, etten heti huomannut teidän ylhäistä syntyperäänne ja vanhoja kalossejanne, hän jatkoi pilailuaan.

Hänen toverinsa nauroivat sydämensä pohjasta. Ivan otti osaa iloon. Saša-tädillä oli yllään haalistunut sadetakki ja jalassaan kömpelöt kengät, jotka hän oli työntänyt vanhoihin kalosseihin. Hänen kasvonsa olivat kiukusta punaiset.

— Tulkaa, lapset. Emme voi viipyä täällä näiden moukkien parissa, hän sanoi ja otti reppunsa olalleen.

Kahden aikaan päivällä he saapuivat kylään, jossa Ivan ja Ljuba olivat asuneet viisi peräkkäistä kesää. Talo oli täynnä vieraita ihmisiä. Sinne oli majoitettu kaksi pakolaisperhettä. Ivan kysyi emäntää, mutta hänelle vastattiin, että tämä oli poissa eikä arvattavastikaan tulisi koskaan takaisin. Enempää ei sanottu. He istuutuivat keittiöön odottamaan, että joku tyttäristä, joiden sanottiin olevan asialla kylässä, tulisi kotiin. Sisällä oli lämmin, ja Ivan nukahti hetkiseksi pää pöydän reunaa vasten.

Talon vanhin tytär tuli sisään ovesta. Ivanin ja Ljuban nähdessään hän seisahtui.

— Tekö siinä? Miten te tänne tulitte?

Hän tuntui hämmentyneeltä.

— Olette kai nälkäisiä niin pitkän matkan jälkeen. Kävelittekö koko matkan kotoa?

Äänetі he nyökkäsivät vastaukseksi.

— Te näköjään tiedätte että äiti on poissa.

Hän käveli hiljaa pöydän luokse.

— Hänet vietiin kaksi kuukautta sitten, hän sanoi jotain sopimatonta kun he olivat kylän ulkopuolella kaivamassa panssariesteitä. Seuraavana aamuna ne hakivat hänet. Kukaan ei uskalla enää seurustella meidän kanssamme, kaikki kyläläiset karttavat meitä. He pelkäävät, että heidät leimataan vakoilijoiksi. He tuskin tervehtivät minua. Olen juuri käynyt kolhoosin konttorissa pyytämässä viljaa, joka äidin piti saada työpäivistään. Tiedättekö mitä minulle sanottiin? Että... kyykäärmeen sikiöt...

Hänen äänensä petti. Kasvot vääristyivät tuskasta. Kyynelet valuivat kalpeita tytönposkia pitkin. Halveksunta, nöyryytys ja äidin menetys, kaikki tämä mitä hän oli kantanut sisällään, purkautui nyt esiin.

— Äiti, äiti, missä sinä olet? Mitä ne ovat tehneet sinulle? Ne paholaiset!

— Hiljaa, senkin hupakko! Jokuhan voi kuulla, sähähti eräs pakolaisnaisista.

— Siitä minä vähät välitän. Viekööt minut. Ensin ne veivät isän meiltä. Nyt on äitikin siellä. Viekööt minutkin, hän nyyhkytti.

— Älä itke, Tanja, Ivan sanoi ja nousi.

Varovaisesti hän pani kätensä tytön olkapäiden ympärille.

— Älä itke, kuuletko, kaikki muuttuu pian paremmaksi, saat nähdä. Ensi kesänä sota on loppunut, ja silloin äiti tulee takaisin luoksenne. Tanja, muistatko, miten hauskaa meillä oli viime kesänä täällä teillä? Muistatko, kun sinun piti tehdä jäätelöä, mutta siitä ei tullutkaan mitään... Ja kuinka sinä ajoit meitä takaa, kun söimme sokeroidun kermasi? Muistatko sen?

Ivanin ääni vapisi liikutuksesta. Tanja, joka oli aina ollut iloinen, joka hyppeli ja rallatteli kaikkialla kulkiessaan. Ivanilla oli tapana kutsua häntä vuoheksi halutessaan kiusata häntä.

— Tanja, rauhoitu, hän sanoi paksulla äänellä.

— On siinä minulla hyvä lohduttaja, kun alkaa itse pillittää, sanoi eräs pakolaisnaisista, jolla oli sylissään aivan pieni vauva.

— Nyt ei ole aikaa kyynelille, Tanja, hän jatkoi. — Katso minua. Minulla on kolme lasta. Tämä on kuten tiedät vasta kaksiviikkoinen. Kelle valittaisin? Kuka meistä välittää? Ei kukaan, ei kukaan.

Hän pudisti lohduttomana päätään.

— Ei, Tanja, ei se käy. Pure hampaat yhteen äläkä koskaan lannistu.

Pitkän tauon jälkeen hän jatkoi, mutta nyt hän puhui enemmänkin itsekseen:

— Minun Miškani oli ensimmäisiä jotka katosivat, sillä hän oli rajalla, kun se alkoi. Sen jälkeen en ole kuullut hänestä mitään. Luuletteko, että oli helppoa jättää kaikki minkä omisti ja vain lähteä tiehensä, vielä siinä tilassa missä minä olin? En vielä tänä päivänäkään käsitä miten oikein jaksoin. Mutta minä selvisin, sillä oli pakko. Saamme unohtaa omat vaikeutemme... toisilla on pahemmin. Vasja, poikani, on auttanut minua paljon, vaikka hän on vasta kymmenvuotias. Mutta hän raatoi kuin oikea mies, ja on vain hänen ansiotaan, että meillä on lehmämme mukanamme.

Tanja istui pöydän yli kumartuneena. Ljuba meni hänen luokseen ja silitti hellästi hänen silkkistä tukkaansa ja kuiskasi tyynnyttäviä sanoja hänen kor-

vaansa. Tanjan kapeat tytönolkapäät vapisivat puoliksi tukahdutetuista nyyhkytyksistä.

— Kaikilla meillä on vaikeaa nyt ja vain Jumala tietää milloin tulee parempaa, sanoi paksu nainen, joka istui velttona ja liikkumatta tuolilla suuren uunin vieressä. Ääni oli soinnuton ja välinpitämätön. Siniset silmät katsoivat läsnä olevia, ikään kuin hän ei oikein tajuaisi, mitä heidän sisällään liikkui.

Vanja kumartui Tanjan ylle ja kysyi varovaisesti:

— Missä Valja on?

— En tiedä, tyttö vastasi nyyhkytysten lomasta.

Sylivauva tuli heidän avukseen. Ensin se kitisi hiukan tyytymättömänä ja pian sen jälkeen se huusi täyttä kurkkua.

— Kas... kas... kyyhkyläistäni... nälkä on.

Äidistä näki, että hän oli iloinen kun lapsi huusi. Hänen äänensä oli kovempi kuin oli tarpeen ja liioittelevan hellä. Kukaan ei sanonut mitään. Ääneti he katselivat, kun äiti imetti pikkuistaan. Pehmeällä pienellä suullaan lapsi tarttui lujasti äidin rintaan. Pienet sormet kaivautuivat pehmeään lihaan. Suuri kyynel riippui kiinni olevien silmien ripsissä.

— Niin, minun pikkuiseni, sinä et tiedä mitään; kunhan saat rintaa, olet tyytyväinen. Sinä unohdat jopa itkusi, äiti sanoi ja pyyhkäisi suuren kimaltelevan kyynelen lapsen silmästä.

Ovi kiskaistiin auki niin että paukahti. Pieni kalpea poika seisoi kynnyksellä. Hän nojasi toisella kädellään ovenpieleen, painoi toisella palleaansa ja yritti sanoa jotain, mutta ei pystynyt hengästykseltään.

— Vasja, mitä nyt? Mitä on tapahtunut, Vasja?

Samassa juoksi Valja paikalle.

— Groša-täti, Groša-täti, puna-armeijalaiset ovat

hakemassa eläimiä. Teidän täytyy piilottaa lehmä, muuten ne ottavat sen teiltä.

Sanat tulivat samaan hengenvetoon hänen huuliltaan. Lapsi rinnallaan Groša Ivanovna nousi ja meni pojan luo.

— Nyt ne ottavat meiltä viimeisen mitä meillä on.

Vaistomaisesti hän hyväili rauhoittavasti sylilastaan. Silmät harhailivat etsivinä huoneessa.

— Mitä minä teen, mitä minä teen? hän kysyi neuvottomana.

Hän oli tuskin lausunut viimeiset sanat, kun Saša-täti, joka oli istunut hiljaa, nousi ja meni hänen luokseen.

— Nyt on toimittava nopeasti. Sinun on teurastettava se, niin sinulla on ainakin lihaa talveksi ja voit vaihtaa itsellesi vaatteita.

— Mutta kuka voi teurastaa sen? Groša Ivanovna kysyi epätoivoisesti.

Ivan astui esiin.

— Minä voin auttaa jos tahdotte.

— Ei, ei teurasteta Pääskystä, äiti, Vasja pyysi ja ryntäsi äitinsä luo. — Äiti, minä voin mennä sen kanssa metsään ja piiloutua niin, ettei kukaan löydä meitä, hän jatkoi anovasti.

— Ei, Vasja, ei se käy. Ne löytävät sinut. Kuulepas, sinun on näytettävä että olet mies, sillä sinä olet minun ainoa tukeni tässä maailmassa, Vasja, kultaseni.

Sitten hänen äänensä särkyi. Hän ei kestänyt enempää. Vasja helmoissaan hän palasi paikalleen.

— No, miten on, tehdäänkö se? Vai eikö tehdä?

Ivan vältti tahallaan sanaa teurastus. Hänen

äänensä oli kärsimätön, se tuntui vaativan vastausta heti paikalla. Hän huomasi, että kaikki katsoivat häneen. Voimakas punastus levisi hänen kasvoilleen.

— Minulla... minulla on nälkä, hän änkytti pää painuksissa ja kiiruhti eteiseen.

— Vanja, teet kiltisti kun autat Groša-tätiä, hän kuuli Valjan äänen takaansa.

— Voi, Valja, sinä et ymmärrä. En minä ole sellainen kuin luulet, minulla on nälkä ja tahdon lihaa, hän sanoi hampaittensa välistä ja kääntyi tytön puoleen. — Valja, meillä on nälkä, meillä kaupungissa on nälkä, käsitätkö.

Tyttö katsoi häntä ihmeissään.

— Oletko vihainen minulle, Vanja? En tunne sinua. Et ole yhtään niin kuin ennen, mutta emmehän me ole nähneet toisiamme pitkään aikaan.

Hän ojensi Ivanille kätensä.

— Päivää, hän mutisi hämmentyneenä.

— Voi, minä unohdin, Ivan sanoi häpeissään ja tarttui tytön käteen.

— Meidän täytyy pitää kiirettä, jos aiomme ehtiä, Ivan.

Saša-täti seisoi ovella.

— Missä lehmä on, Valja? hän kysyi äänellä, joka ei sietänyt vastaan sanomista.

— Se on navetassa, menkää vain tästä ovesta, niin näette sen heti, Valja vastasi sävyisästi.

Keittiöstä kuului pojan epätoivoinen itku.

— Ivan, tule mukaan, Saša-täti komensi.

Navetta liittyi itse asuintaloon. Siellä vallitsi puolihämärä. Valoa siivilöityi niukasti puiden ja pensaiden peittämästä ikkunasta. Kun Ivan sulki ovea jäl-

keensä, hän kuuli Vasjan äänekkäät nyyhkytykset. Hän paukautti oven kiinni.

— Tätä laihaa elukkaako ne itkevät, kuuli hän Saša-tädin sanovan halveksivasti.

Epäröivästi ja jyskyttävin sydämin Ivan meni lähemmäksi. Hän kuuli lehmän rauhallisen märehdinnän ja sen hengityksen. Lehmän kulmikas takapää erottui selväpiirteisenä hämärässä. Häntä vilutti.

Omituista, hän ajatteli, täällähän haisee lannalta ja kuitenkin minä palelen.

Ovi narisi, Valja juoksi heidän luokseen.

— Vanja, ne ovat pian täällä. Pitäkää kiirettä, muuten ne vievät sen mukaansa. Ne ovat jo Peterin luona, ja kuulin sieltä itkua, kun ne veivät heidän pässinsä. Niillä on iso kuorma-auto mukanaan, niin että kiirehtikää. Groša-täti pyysi minua sanomaan. Mutta älkää teurastako täällä navetassa, vaan kolhoosisuojassa.

Tytön ääni kohosi falsettiin. Hän elehti kiihtyneesti seisoessaan siinä heidän edessään, polki kärsimättömästi lattiaa risaisilla kengillään.

— Rauhoitu, tyttö, älä huuda tuolla lailla, vaan auta meitä viemään lehmä täältä. Ja sinä, Ivan, älä seiso niin kuin olisit pudonnut pilvistä, Saša-täti jatkoi.

Valja puikahti nopeasti parteen. He kuulivat hänen kalisuttelevan kettinkiä, kun hän irrotti lehmän. Ivan avasi navetan oven ja katsoi varovasti ympärilleen.

— Tulkaa, täällä ei näy ketään nyt.

Ääni oli puoleksi tukahtunut. Hän vapisi jännityksestä.

— Mennään nopeasti pihan yli, hän sanoi ja alkoi

juosta kyyryssä kohti suojaa, joka oli viitisenkymmenen metrin päässä.

Määrlyssä oli lukon asemesta iso kuivunut oksa. Ivan veti sen kärsimättömästi pois ja heitti raskaan teljen syrjään. Ovi avautui valittaen hänen ponnistelujensa tuloksena. Vasta silloin hän katsoi taakseen. Valja veti lehmää kettinki olalla. Saša-täti kulki sen perässä ja ajoi sitä. Laiha lehmä harasi jäykin jaloin vastaan, mutta sitten se alkoi hitaasti lönkytellä eteenpäin, ikään kuin se olisi havainnut tilanteen toivottomuuden.

Suojassa haisi öljyltä ja bensiiniltä. Maalattiaa peittivät suuret läikät vanhaa öljyä. Kaksi nuoranpätkää roikkui lähimmällä orrella. Ivan seisoi hetken oviaukossa muistojen valtaamana. Täällä he leikkivät kun satoi, keinuivat, veistivät miekkoja ja olivat ajavinaan traktoria, kun jokin vanhoista kolhoositraktoreista oli paikalla.

— Vanja, älä seiso tielläni, vaan auta minua, Valja sanoi.

— No, niskoitteletkos, senkin kuvatus, Saša-täti huusi ja löi lehmää oksalla kupeisiin.

Pelästyneenä lehmä ryntäsi suojaan. Ivan veti ovenpuoliskot kiinni ja sulki ne ulkopuolelta, minkä jälkeen hän ryömi sisään seinässä olevasta aukosta jonka vanerilevy peitti. Samassa he kuulivat mäkeä vaivalloisesti nousevan raskaan kuorma-auton moottorin äänen.

— Nyt ne ovat täällä... ne tulevat. Ne vievät sen, ne vievät sen, Valja valitti.

— Hiljaa, hupakko, älä seiso siinä, vaan tee jotain. Ja sinä, Ivan, pidä lehmää sarvista paikoillaan

äläkä anna sen ammua, Saša-täti sanoi. — Mutta millä me sen teurastamme?

He kuulivat kun auto pysähtyi pihalle niin että jarrut kitisivät. Saša-täti touhusi kuin mieletön.

— Etsikää jotain raskasta, kuuletteko, kirotut kakarat.

Tädin ääni oli epätoivoinen. Ivan päästi lehmän irti ja meni suojan vastapäiseen nurkkaan, missä pieni läjä erilaisia ruosteisia esineitä lojui puoleksi vanhojen olkien peitossa.

— Minä menen hakemaan jotain, Saša-täti, Valja kuiskasi.

— Ei, sinä pysyt täällä, tyhmeliini. He voivat nähdä sinut, käsitätkö? Etkö tajua sitä?

— Ei ole muuta kuin nämä, Ivan sanoi ja näytti vanhaa kirvestä ja ruosteista sirppiä.

— Tule, pidä kiirettä, ennen kuin se alkaa ammua, Saša-täti komensi häntä kiihtyneesti. — Anna kirves tänne, ja sinä, tyttö, pidät lehmää hiljaa, hän patisti Valjaa, joka seisoi keskellä suojaa ja jonka likaisia poskia pitkin kyynelet valuivat.

— Ei... ei, minä en voi, täti kiltti, minä en voi.

Hän kätki kasvonsa käsiinsä. Moottorin ääni tunkeutui sisään lahojen lautojen läpi. Kuin unissakävijä Ivan lähestyi lehmää. Saša-täti sitoi sitä nurkkapaalussa olevaan suureen koukkuun. Hän kirosi kömpelöitä käsiään. Lehmän lempeät silmät katsoivat Ivaniin, ikään kuin se pyytäisi armoa.

— Kas niin, nyt olet kiinni, Saša-täti sanoi. Sanat tulivat katkonaisesti hänen huuliltaan.

— Anna tänne se... Kirves tempaistiin Ivanin kädestä.

Saša-tädin punaläikkäiset, huohottavat kasvot olivat hänen lähellään.

— Kun minä lyön... sitä päähän, niin... sinä leikkaat sen kaulan...

Ivan tajusi sanat konemaisesti. Pahanhajuinen hengitys tunki hänen nenäänsä. Kunpa hän väistyisi — muuten syljen häntä, sen teen, Ivan ajatteli inhoten. Kapeat huulet vetäytyivät erilleen ja paljastivat kaksi keltaista ja epätasaista hammasriviä. Hän pidätti hengitystään.

— Kuuletko? Leikkaa heti kun minä lyön!

— Kyllä, hän vastasi vaikka ei täysin tajunnutkaan.

Hermostuneena hän kääntyi, näki lehmän laihan takapään ja luurankomaisilla kupeilla riippuvat lantapaakut. Hän kuuli voimakkaan tömähdyksen, heti sen jälkeen toisen ja vielä kolmannen. Lehmä vaipui lattialle koko sen ruumiin vapistessa. Mitään tajuamatta Ivan tunnusteli lehmän ojentunutta kaulaa. Eläin yritti nousta. Sen pää roikkui korkealla kettingin varassa.

— Leikkaa... leikkaa, Saša-täti huohotti kaikkialle lehmän päähän osuvien iskujen lomassa.

Silmät tuntuivat pyrkivän ulos lehmän kallosta. Yrittäessään väistää iskuja se käänsi päätään ja sai osuman vasempaan silmäänsä.

— Leikkaa... Vanja, Vanja... leikkaa, nyyhkytti Saša-täti ja tähtäsi viimeisen iskun eläimen otsaan.

Lehmä roikkui pingottuneesta kettingistä.

Katse suunnattuna eläimen kaulaan Ivan painoi ruosteisen sirpin kouristuksenomaisesti tuskanhiestä märkää eläintä vasten. Tylsä terä ei pystynyt tunkeutumaan paksun nahan läpi.

— Leikkaa, leikkaa, Saša-täti hoputti häntä.

Säälin ja kiukun kyynelet sekoittuivat hikeen Ivanin punaisilla kasvoilla.

— Tee se pian, Vanja, kuului Valjan tukahtunut ohut tytönääni nurkasta, minne hän oli lymynnyt kädet kasvoillaan.

Ivan iski nyrkillään hurjasti kaikin voimin sirpin hamaraa ja mutisi hampaittensa välistä »nopeammin, nopeammin, nopeammin» joka iskulla. Kuin sumun läpi hän näki, kuinka tiheitten karvojen välistä tunkeutui esiin veripisara. Vielä kaksi iskua ja hän tunsi, kuinka sirppi painui pehmeästi lämpimään kurkkuun. Lehmän anova käheä ammunta hukkui pihalta kuuluvaan moottorinhurinaan auton kääntyessä siellä. Ivan repi kurkun auki. Veri roiskui hänen käsilleen ja kengilleen. Kuin kivettyneenä hän seisoi verilätäkössä pystymättä kääntämään katsettaan lehmästä. Ikään kuin hämmästyneenä siitä, mitä oli tapahtunut ja mitä tuskin voi käsittää, hän kuuli viimeisen korisevan huokauksen. Sitten oli aivan hiljaista. Lehmä makasi jäykästi ojentuneena tahmeassa lämpimässä veressä.

— Ne ovat ajaneet pois... kuuletko, Vanja, ne ovat poissa.

Kevein askelin Valja lähestyi häntä.

— Se on ohi nyt, hän sanoi.

Lehmän ja Ivanin veristen kasvojen näkeminen sai Valjan suunniltaan. Häneltä pääsi surkea avuton voihkaisu, ennen kuin hän suin päin juoksi tiehensä. Kirves putosi kolahtaen Saša-tädin kädestä.

— Vanja, se eli, se tunsi kun sinä leikkasit sen kurkkua...

— Niin, niin. Ivan vastasi tädin sanoja tajuamatta. Hän katsoi verisiä käsiään, omituista, olivatko ne

tosiaan hänen, ei, ne olivat jotenkin vieraat ja kuitenkin hänen. Portin valittava ääni havahdutti hänet. Hitaasti hän kääntyi ja kulki kohti Ljubaa, joka odotti oviaukossa.

— Vanja, sinun on mentävä heti pesemään itsesi. Ääni oli ystävällinen ja lämmin. Ljuba ei moittinut häntä.

Hän ymmärtää minua, Ivan ajatteli ja tunsi kuinka hellyys täytti hänet.

Hän tahtoi halata, Ljubaa, astui nopeasti askelen lähemmäksi. Sitten hän muisti veren ja laski kätensä alas.

— Minä tulen, Ljuba, hän vastasi sävyisästi.

Yhdessä he menivät kaivolle, missä Ljuba auttoi häntä nostamaan sangollisen vettä ja kaatoi sen hitaasti hänen kourilleen. Läpimärkänä, vapautuneena ja puhtaana hän seurasi Ljubaa sisälle. Siellä puuhattiin kuumeisesti. Tanja seisoi suuren uunin luona ja yritti saada siihen tulta. Vasja piti pikkuveljeään tiukasti rintaansa vasten ja kulki haikeasti hyräillen edestakaisin keittiön lattialla. Groša-täti pesi suurta mustaa valurautaista pataa. Kolme räkäistä lasta telmi uuninpankolla. Heidän iloinen naurunsa kaikui suuressa keittiössä.

Valja tuli sisään kintereillään vanha talonpoika, jonka hän esitteli Groša-tädille. Täti kuivasi märät kätensä esiliinaan ja kiitti miestä siitä, että tämä hyväntahtoisesti tuli auttamaan häntä lehmän paloittelemisessa.

— Saatte ison palan lihaa, hän vakuutti miehelle ja puristi tämän suonikasta kättä.

— Vanja, Ljuba, teillä on kai nälkä? huusi Tanja

uunin luota, joka nyt rätisi iloisesti ja levitti punaista hohdetta tytön turvonneille kasvoille.

Hän haki nopeasti esille kylmiä perunoita, vastaleivottua leipää ja nokareen ihraa.

— Minulla on varmaan vielä vähän maitoa kellarissa, Groša-täti sanoi nähdessään Ivanin, Ljuban ja Saša-tädin istuutuvan pöydän ääreen.

— Minä en tahdo maitoa, Ivan vastasi vihaisesti.

Syötyään Ivan meni kamariin ja pian hän nukkui sikeästi pienellä leposohvalla.

Kotiinpaluu oli vielä sydämellisempi kuin Ivan oli odottanut. Isä taputteli ja syleili häntä. — Kunnon poika, kunnon poika, hän toisti usean kerran ja kääntyi sitten sanomaan Dunjalle:

— Nyt saat laittaa heille paljon hyvää ruokaa! Mutta kertokaa, miten saitte lihan hän kehotti lapsia.

— Vanja teurasti lehmän, hän ja Saša-täti, sillä aikaa kun puna-armeijalaiset etsivät navetasta, Ljuba selitti kiireesti innokkaana kertomaan mitä oli tapahtunut.

— Sillä lailla, sinä olet oikea mies nyt. Teurastaa lehmä, kokonainen lehmä... Isä venytti sanoja. — Sinä olet kohta vahvempi kuin isäsi, hän lisäsi lämpimästi.

Ivan ei uskaltanut katsoa häntä silmiin. Ilon kyynelet hämärsivät katseen. Kaikki väsymys oli kuin pois puhallettu. Hän oli valmis tekemään uudelleen koko matkan ja teurastuksenkin, jos isä niin halusi.

Sen päivän jälkeen hän istui usein hiljaa isän lähellä. Hän kiitti jumalaansa tästä läheisestä yhteenkuuluvaisuuden tunteesta, jota hän oli niin suuresti kaivannut.

Kun huhu isän ikäluokkien liikekannallepanosta

tuli hänen korviinsa, hänet valtasi suunnaton isän menettämisen pelko. Tuntikausia hän rukoili polvillaan muurin edessä. Sinä päivänä jona kutsu tuli hänen silmissään musteni. Dunja-äiti kertoi hänelle, että isän täytyi lähteä rintamalle, ellei hänen työpaikallaan voitu tehdä mitään hänen hyväkseen. Viimeiset sanat synnyttivät heikon toivon Ivanissa, ja hän pyysi itkien äidiltä lupaa saada lähteä isän mukana työhön seuraavana päivänä.

— Ehkä he auttavat häntä, jos minä olen mukana. Pyydän heiltä, etteivät he vie minulta minun isääni, hän nyyhkytti.

6

Puusepänverstas sijaitsi pitkässä puurakennuksessa. Kolhiutunut emaljikyltti osoitti missä konttori oli. Pamppailevin sydämin Ivan seurasi mukana ahtaaseen huoneeseen.

— Mitä nyt, Petrov? kysyi mies, joka istui papereita pursuavan kirjoituspöydän ääressä.

— Tulen hyvästelemään, David sanoi ja ojensi kutsuntamääräyksensä.

— Älä ole hullu, David! Sinä pysyt täällä ja teet töitä. Miten pirussa he luulevat minun pystyvän toimittamaan hankinnat, kun he vievät työntekijäni yhden toisensa jälkeen. Jos he vievät sinut, suljen koko verstaan, mies huusi suutuksissaan. — Anna se tänne! Hän riuhtaisi kuoren isän kädestä.

— Menen itse lukemaan heille lakia. Jatka sinä työtäsi. Sepän piti toimittaa jalakset ja muut takeet tänään, ja sinä saat katsoa, etteivät ne ole virheellisiä kuten edellisellä kerralla. Äläkä ajattele sotilasuraa! Sinua tarvitaan enemmän täällä kuin rintamalla, hän jatkoi hiukan rauhallisemmin.

Hän viittasi edessään oleviin paperipinoihin.

— He puristavat ihmisen kuiviin. Ei kirjoitusapua,

ei työntekijöitä. Mutta kaksisataa rekeä heidän on saatava, muuten... Hän nosti etusormen otsalleen.

—Mutta mitä tehdä? Ainoa mikä auttaa on työ ja taas työ. Pelkäänpä, että meidän on tehtävä työtä kaksikymmentä tuntia vuorokaudessa, jos aiomme selvitä hankinnoista. Sinun on valmistauduttava olemaan täällä yötä kahden viikon ajan, David! Höylänlastuilla on varmaan hyvä nukkua, jos otat huovan mukaasi. Aloitamme heti, kun jalakset tulevat — vaikka jo tänään. Onko hän poikasi? hän kysyi äkkiä ja osoitti Ivania, joka seisoi jatkuvasti isän selän takana ja katseli tuota omituista huutavaa miestä.

— On, hän on minun poikani.

— Päivää, ja kiitoksia paljon siitä ettei isän tarvitse mennä rintamalle, Ivan sanoi nopeasti ja kumarsi.

— Älä minua kiitä, mies vastasi ja hymyili. — Katsos, niin kauan kuin armeija tarvitsee rekiä, niin kauan sinun isäsi pysyy täällä. Ja hän on sitä paitsi liian vanha sotimaan. Mutta rintamasta puhuessasi sinä kyllä erehdyt, poika! Sillä rintama on täällä ja kaikkialla. Koko kaupunki on rintamaa.

Hän vei käden korvalliselleen. Kaukaa kuului kumeita räjähdyksiä.

— Kuulepa tuota! Hän nyökkäsi vahvistukseksi. Heti sen jälkeen hän hyppäsi pystyyn.

— Ei, ei käy päinsä lörpötellä koko päivää. Minun on pidettävä kiirettä kutsuntasi kanssa, ennen kuin paperimyllyt pannaan käyntiin.

— Me lähdemme sitten. Kiitoksia vain paljon, David sanoi ja veti Ivania mukanaan ulos. Hän aukaisi toisen oven, ja he tulivat itse verstaaseen, missä monta miestä oli jo puusepäntyössään.

Ivan katseli suurin silmin ympärilleen huoneessa.

Kaikkialla seisoi tai riippui rekiä, joista useimmat eivät olleet vielä aivan valmiita.

— David, David, he kuulivat äänen takaansa.

Mies, joka huusi, seisoi lautapinon vieressä ja viittoi heitä innokkaasti luokseen. Ivan seurasi mukana miehen luo.

— Kuule, voisitko puhua Grigorin kanssa? mies sanoi. — Hän on kysellyt sinua. Hänen eukkonsa ja molemmat lapsensa ovat kuolleet. Pommi hajotti talon maan tasalle. Kun hän tuli töistä kotiin eilen illalla, ei mitään ollut jäljellä. Hän istuu tuolla nurkassa. Mene sinä rauhoittamaan häntä, David.

— Ensin lähetän pojan kotiin. Vanja, kuulit kun johtaja sanoi, että minun on oltava töissä ja nukuttava täällä ainakin kaksi viikkoa. Mene kotiin ja pyydä äitiä tuomaan tänne huopia ja vähän ylimääräisiä rehulättyjä. Mutta pitäkää huolta, että teillä on itsellänne tarpeeksi! Äläkä unohda suojautua, jos ne alkavat taas ampua. Jos kuulet kranaattien ääntä, heittäydy maahan ja ryömi johonkin porttikäytävään. Pidä kiirettä nyt.

Ivan seisoi hänen edessään onnellinen hymy huulillaan. Isä ei joudu rintamalle! Hän jää meidän luoksemme, hän jää! Mikään muu ei merkinnyt mitään. Ei ollut väliä sillä, että isä olisi poissa kotoa jonkin aikaa. Ääneti Ivan puristi isän kättä ja kiiruhti kotiin.

Suurina märkinä hiutaleina putosi ensi lumi kaupungin ylle. Pehmeänä, vaimentuneena kiiri räjähdysten kaiku talojen välissä. Niiden kolmen viikon aikana, jotka David nukkui työpaikallaan, Ivan ei nähnyt häntä. Joka päivä Dunja-äiti kulki itse pit-

kän matkan ja vei ruuan: laihaa teetä, rehulättyjä ja kaksisataa viisikymmentä grammaa leipää. Hän ei uskaltanut ajatella sitä, että rehukakut pian loppuisivat. Mitä me sitten syömme? Toivottavasti David tulee tänään kotiin, hän ajatteli iloisempana. Talvi on aikainen tänä vuonna. Onneksi David hankki jo keväällä puita, niin ettei meidän tarvitse palella. Hän näki muutamien naisten ja keskenkasvuisten poikien etsivän polttopuuta hajalle pommitetusta talosta. Kömpelösti nikkaroitua kirstua vedettiin hitaasti ohitse reellä. Se oli viides minkä hän näki tänään, ja nälkäkuoleman ajatteleminen kammotti häntä.

Väsyneenä ja partaisena isä palasi kotiin. Kaikki kerääntyivät hänen ympärilleen. Isä on kotona, isä on kotona, Ivan riemuitsi sydämessään.

Innokkaasti hän kertoi isälleen kaiken, mitä hänelle oli tapahtunut kuluneina viikkoina:

— Ja tänään kun olin hakemassa vettä Nevasta olin vähällä hukkua. Ellei eräs setä olisi tarttunut jalkoihini ja vetänyt minua ylös, olisin varmasti hukkunut, sillä minulla oli jo nenä vedessä.

— Vanja, hienontaisitko loput rehukakut, Dunja-äiti keskeytti. — Keitän vähän hilloa, meidän täytyy juhlia isän kotiintuloa.

He saivat lautasilleen keltaista, läpinäkyvää, tytisevää puuliisterihyytelöä. Ivan haukkasi palasen lämpimästä lätystä ja otti lusikallisen 'hilloa', se maistui laakerinlehdiltä ja maustepippurilta.

Aterian jälkeen he asettuivat kaakeliuunin ääreen. Samassa koputettiin ovelle.

— Kuka se voi olla? isä ihmetteli.

Levottomana hän nousi ja meni avaamaan. Ovella seisoi Gleb. Hänen musta turkislakkinsa oli vinossa, lyhyt takki oli katuloan tahrima, toisesta suupielestä tihkui verta, silmissä oli hurjan epätoivoinen katse.

— Kolja on kuollut, hän kuoli tänään!

Gleb sylkäisi sanat verisestä suustaan. Kukaan ei sanonut mitään. David, joka seisoi Glebin takana, tarttui häntä olkapäistä ja käänsi hänet puoleensa.

— Tule sisään lämmittelemään, hän sanoi ja työnsi Glebin edellään huoneeseen.

Kauhistuneina he katsoivat Glebiä.

— Gleboska, oletko sinä kaatunut? Dunja-äiti kysyi ja sipaisi lakin pojan päästä. — Kuinka uskalsit lähteä ulos näin myöhään? Mikset tullut aikaisemmin? Tuokaa vähän lättyjä, Gleb on varmasti nälkäinen!

Dunja-äiti pyyhki varovaisesti veren Glebin suupielestä villatakkinsa hihasta ottamallaan nenäliinalla. Kukaan ei uskaltanut kysellä Glebiltä mitään. Ljuba toi kolme isoa lättyä. Gleb sieppasi ne ja työnsi sanaakaan sanomatta yhden suuhunsa. Hän nielaisi lätyt suurina palasina kuin nälkäinen eläin ehtimättä pureskella.

— Gleboska, ota takki päältäsi. On myöhä, saat jäädä tänne yöksi, äiti sanoi, kun Gleb oli nielaissut viimeisen palan.

Dunja-äidin äänestä saattoi erottaa kaikkien tunteman pelon.

— Äiti, minä ja Gleb nukumme kai sitten yhdessä? Ivan siirtyi lähemmäksi Glebiä, ikään kuin olisi halunnut sanoa tälle jotain, mutta pysyikin vaiti ja kyyristyi kasvot käsien peitossa. Huoneessa tuli jälleen hiljaista. Hetken kuluttua Gleb kääntyi Ivanin

puoleen. Hänen suurissa mustissa silmissään kimalteli kyyneliä.

— Vanja, sinulla on hyvä isä, mutta minulla... minun isäni syö meidän annoksemme... niin että Kolja kuoli nälkään... isä söi hänen leipänsä...

He istuivat sanattomina käsittämättä oikein kunnolla mitä hän oli sanonut.

— Ei, ei Efraim, kuka tahansa muu, mutta ei hän! Dunja-äiti mutisi. — Se ei ole mahdollista. Ei, ei... söisikö Efraim lastensa viimeiset leipäpalat!

Tuli hiljaista. Pelästynein silmin he tuijottivat Glebiä. Efraim, joka puhui niin paljon hyvyydestä, tulevaisuudesta, jalostavasta kärsimyksestä...

— Ei, ei... se ei ole mahdollista! Njuša-tädin kurttuiset mummonkasvot näyttivät entistä pienemmiltä ja ryppyisemmiltä, värittömät huulet vapisivat. — Ei, Gleb, et saa sanoa niin, hän uikutti sitten.

Mutta vilkaisu Glebin kasvoihin vahvisti uskomattoman todeksi. Njuša-täti heittäytyi siinä samassa polvilleen pojan eteen.

— Gleboska, Gleboska, hän on sairas, isäsi on sairas, hän ei tiedä mitä tekee. Jumala on hylännyt meidät, Jumala on hylännyt meidät, mummo nyyhkytti.

Pystymättä auttamaan he istuivat ja tuijottivat lattiaan. Pitkän ajan kuluttua kuului mummon nyyhkyttävä mumina jälleen:

— Me... me olemme kaikki tehneet syntiä ja nyt saamme kärsiä siitä, aivan kuten juutalaiset Jerusalemin piirityksen aikana. He olivat luopioita, he eivät noudattaneet Jumalan käskyjä, ja hän rankaisi heitä. Siten käy meillekin. Jumala sokaisee ihmiset, pimentää heidän järkensä.

Hän kohotti itkettyneet silmänsä, katsoi Glebin jäykkiä kasvoja ja muiden painunutta päätä ja jatkoi vakuuttuneena siitä syyllisyydestä, jonka hän väkisin sälytti heidän kannettavakseen:

— Jumala ei anna anteeksi, hän ei unohda mitään. Pyhäkköjen häpäiseminen, epäjumalanpalvelus. Ei kukaan, joka häntä pilkkaa, jää rankaisematta. Hänen kostonsa on ankara. Hän painaa voimakkaan maahan asti. Viisaan hän tekee hulluksi. Kukaan ei vältä hänen rangaistustaan, jopa viatonkin saa osansa, jotta he oppisivat tuntemaan hänet.

Silmät kiihkomielisen palavina, melkein kostonhimoisina mummo messusi, polvillaan ja lakkaamatta ristinmerkkejä tehden.

— Nyt saa riittää, David sanoi lujasti. — Älä pelota lapsia.

Hän olisi halunnut sanoa, ettei Jumala ollut sellainen, että hän antoi ihmisille anteeksi heidän pahuutensa, mutta ei voinut. Hän ei koskaan puhunut Jumalasta. Hän oli mielummin vaiti, ikään kuin olisi pelännyt mainita hänen nimeään.

Mummo oli vaiennut. Hämmästyneenä ja suu auki hän kohtasi Davidin tiukan katseen. Ikään kuin jostain sopimattomasta yllätettynä hän nousi kiireesti ja istuutui sohvalle. Hermostuneesti hän nyppi likaisilla sormillaan villatakkinsa ripsureunaa.

— Minä keitän teetä, että pääsemme nukkumaan, Dunja-äiti sanoi, ja hänelle tuli kiire asettaa kuppeja pöytään.

David meni Glebin luokse ja laski raskaan kätensä tämän olalle. Varovasti hän pudisti hentoa ruumista. Gleb puristi molemmin käsin hänen kättään. Ääneti he katsoivat toisiaan silmiin, sitten David nyökkäsi.

Gleb vastasi hänen äänettömään rohkaisuunsa painamalla tuskin huomattavasti päätään. Ivan tarkkaili heitä salaa, ikään kuin pelkäisi häiritsevänsä. Isä, isä, hän riemuitsi sydämessään, kun hymyn häivähdys käväisi Glebin huulilla. Vain isä osasi lohduttaa siten, vain hänen isänsä. Mitä oli Jumala häneen verrattuna, hän joka rankaisi ja oli niin ilkeä kuin Njuša-täti sanoi. Minä en välitä hänestä enää, hän ajatteli katkerasti. Hän ei auta ... ei ketään. Miksi hän teki siten Efraim-sedälle? Miksi? Hän joka oli niin hyvä!

Katkeroituneena Ivan nousi, otti öljylampun ja meni WC:hen.

— En voi uskoa sinuun, en usko. Olet paholainen, hän mutisi seistessään lamppu kädessään jumalansa ilkeän irvistävän kuvan edessä.

— En enää ikinä palvo sinua, en ikinä!

Hän valaisi huurteen peittämää seinää, pyyhki sen ja näki liekin lepattavassa valossa yhä selvemmin kuvan pilkallisen virneen. Mykkänä Ivan katseli kuvaa ja keräsi sylkeä suuhunsa. Sitten hän sylkäisi kerran toisensa jälkeen vihattavaan hahmoon, kunnes sen piirteet peittyivät pienten vaahtokuplien alle. Yhä kiihtyneenä hän seisoi jälleen huoneen oven takana, hengitti syvään, terästäytyi ja astui sisään. Ilma tuntui kevyemmältä hengittää, hänen kohtaamansa katseet eivät enää olleet täynnä painostavaa ahdistusta. He joivat teen hiljaisuuden vallitessa ja menivät sitten nukkumaan.

Aamulla Dunja-äiti pyysi Ivania hetkeksi ulos kanssaan. Hänellä oli jotain kysyttävää tältä.

— Tulemme pian takaisin, hän sanoi Glebille, joka oli vielä vuoteessa.

Se on jotain erikoista, Ivan ajatteli. Äiti tuntui niin hermostuneelta ja puhui niin sekavasti.

Mennään torille, Vanja! Vai kuljetaanko vain korttelin ympäri? äiti kysyi, kun he olivat portin ulkopuolella.

— Äiti, mikä sinun on? Miksi haluat minut mukaasi ulos?

— Vanja, en tiedä miten sanoisin sen sinulle, mutta isä on laihtunut kovasti viime aikoina. Sinähän sanoit itsekin sen minulle eilen. Hänen täytyy saada voimakasta ruokaa, lihaa, käsitätkö, lihaa!

Ei, Ivan ei käsittänyt ollenkaan.

— Niin, jos meillä olisi lihaa, hän saisi mielihyvin minunkin osani, Ivan sanoi mitään epäilemättä.

— Tiedät kai, että ihmiset syövät nykyisin kissoja, äiti sai sanotuksi. — Vanja, isän tähden, pyydän sinua! Sinun täytyy antaa minulle anteeksi, sinun täytyy ymmärtää minua, hän rukoili.

Poska, Poska, he tahtovat syödä sinut, hänen teki mieli huutaa.

— Vanja, Vanja, isän tähden, pyydän sinua! hän kuuli äidin äänen jälleen vetoavan.

— Ottakaa se vain, mutta minä en syö. En halua enää nähdä Poskaa. Mene sinä kotiin, äiti! Minä tulen myöhemmin, hän sanoi melkein karskisti ja alkoi kävellä nopeammin.

— Vanja, odota! äiti huusi hänen takanaan. Mutta hän vain lisäsi vauhtia.

Ivan törmäili ihmisiin kulkiessaan kuin unissakävijä eteensä katsomatta. Poska, hänen Poskansa, teurastettaisiin! Hän muisti, kuinka hän oli pienenä raahannut kotiin keskenkasvuisen kissanpojan ja kuinka hän oli

leikkinyt sen kanssa. Ensimmäiset pienet sokeat poikaset, jotka se synnytti hänen sängyssään. Ja nyt he söisivät sen! He eivät ole enää ihmisiä. Ei edes isä, hän ajatteli katkerasti.

— Vanja! Odota! Odota vähän!

Äiti tuli hänen perässään, mutta hän ei kuunnellut.

— Vanja, et saa ottaa sitä noin raskaasti, äiti jatkoi hengästyneenä hänet saavutettuaan. — Katsos, ihmisiä kuolee nälkään. Kolja kuoli eilen. Etkö sääli häntä? Näkisitkö mieluummin että Poska elää, kun lähimpäsi näkevät nälkää?

Hän ei vastannut.

— Ja vielä eräs asia, Vanja. Äidin ääni tuli lujemmaksi. — Kuinka usein olet antanut Poskalle ruokaa viime aikoina? En moiti sinua siitä, mutta sitäkin on sääli. Ne murenet, joita se meiltä saa, eivät riitä. On parasta että käy niin kuin käy. Tule, mennään kotiin nyt, hän lisäsi lempeästi ja tarttui Ivania käsipuolesta.

Etäältä he kuulivat tykkien koskaan taukoamattoman jylinän. Koko päivän Ivan istui itsekseen kaakeliuunin vieressä ja tuskin vastasi kun häntä puhuteltiin. Toiset eivät häirinneet häntä tarpeettomasti. Heitä selvästikin hävetti, kun he ajattelivat kattilassa porisevaa päivällistä. Kun kaikki oli valmista, he kysyivät Glebiltä, söisikö tämä.

— Syö sinä vain ja tule oikein lihavaksi Poskasta, Ivan kivahti ja kääntyi poispäin.

Lihan tuoksu kiihotti hänen nälkäänsä, mutta hän terästäytyi eikä tahtonut tunnustaa edes itselleen, että olisi mielellään halunnut syödä kissanlihaa. Sylki kihosi suuhun. Vihaisesti hän sylkäisi tuleen. Jos ky-

seessä olisi ollut jokin toinen kissa eikä Poska, hän ei olisi epäröinyt hetkeäkään.

Kissa-aterian jälkeisenä päivänä Ivan oli jatkuvasti vaitelias ja vaihtoi tuskin sanaakaan Glebin kanssa, kun tämä seurasi häntä Nevan rantaan, mistä Ivanilla oli tapana hakea vettä.

— Autanko sinua viemään sen kotiin? Gleb kysyi, kun he olivat täyttäneet kaikki kelkkaan sidotut astiat vedellä.

— Ei, mene sinä kotiin, Ivan vastasi.

— Ihan niin kuin tahdot, Gleb sanoi.

Hän söi Poskaa, Ivan ajatteli inhoten, kun hän katseli serkun kulkua jään yli toiselle puolelle.

7

Jono eteni äärettömän hitaasti. Kirpeä joulukuun kylmyys pisteli neulojen tavoin Ivanin kasvoja. Toivottavasti se ei lopu, ennen kuin minun vuoroni tulee, hän ajatteli.

Olut jaettiin ruokarasvakupongeilla. Työtä tekevät saivat kukin kaksi litraa ja muut kotona olevat litran henkeä kohti.

— Ne jakavat varmaan pohjasakat, sanoi mies, joka seisoi hänen edessään ja lämpimikseen hakkasi käsivarsiaan kupeitaan vasten.

Puhuteltu käänsi pöhöttyneet kylmästä siniset kasvonsa ja vastasi hampaat kalisten:

— Onhan sekin jotain!

Ivan tunsi sääliä häntä kohtaan. Niiden neljän tunnin ajan, jotka heidän oli jonotettava, pöhöttynyt vapisi kuin horkassa. Yhdessä he tulivat ulos kaupasta. Olut loiskui miehen maitokannussa. Juuri kun Ivan aikoi mennä hänen ohitseen, mies ojensi kätensä.

— Auta minua, poika, auta minua!

Sanat tulivat käheinä hänen sinisiltä huuliltaan.

Ivan näki miehen lyyhistyvän hiljaa lumikinokseen ja häntä värisytti.

— Jaksan tuskin itsekään kantaa, hän sai lopulta sanotuksi.

Joku kumartui miehen yli, nousi heti ja mumisi:

— Hän on kuollut.

Vaahdoten valui olut lumeen ruumiin viereen.

Kotiin tultuaan Ivan tapasi isänsä.

— Oletko sinä kotona, isä? hän kysyi hämmästyneenä.

— Olen, niin kuin näet, Vanja. Verstas sai täysosuman ja paloi viime yönä, joten nyt saan olla vapaa muutaman päivän, kunnes ne sijoittavat minut uudelleen.

Mutta uudelleensijoittamismääräystä ei koskaan tullut. Eräänä päivänä saapui Andrei, joka oli ollut samoissa töissä Davidin kanssa, ja kertoi, ettei mitään puusepäntöitä enää saataisi. Hän yritti suostutella Davidia tulemaan kanssaan — hän väitti tietävänsä paikan missä palkan sai leipänä.

— Vähän työtä, paljon leipää! Niin että voi jopa tuoda osan kotiin!

— Mutta mitä työtä se on?

— No, ei se ole mitään mainittavaa . . . hautojen kaivamista. Mutta mitä merkitystä sillä on mitä tekee, kunhan vain pysyy hengissä...

Dunja-äiti, joka oli seissyt hiljaa ja kuunnellut heidän keskusteluaan, puuttui puheeseen:

— Älä mene, ajattele terveyttäsi, David! Maa on läpeensä jäässä, etkä sinä ole yhtä voimissasi kuin ennen. Varmasti keksit jotain sopivaa tekemistä täällä kotona!

— Sopivaa, niin kai! Pysytellä sinun helmoissasi ja kuolla nälkään, Andrei ivasi häntä purevasti.

— Andrei! Isän ääni oli kova. — Ole sinä hiljaa! Tämä ei koske sinua. Ja äidin puoleen käännyttyään hän lisäsi:

— Dunja, voin yrittää sitä jonkin aikaa. Onhan hyvä, jos voin ansaita vähän leipää.

Oli turha vastustaa. Minkä David päätti, se myös tapahtui. Äiti ei vastannut, hän nyökkäsi vain hiljaa ja lähti huoneesta.

Samana iltana he lähtivät. Viiteentoista päivään heistä ei kuultu mitään. Monena yönä Ivan näki äidin kuljeskelevan levottomasti huoneessa. Itse hän oli varma, että hänen isänsä tulisi kotiin mukanaan kasottain leipää. Mutta eräänä päivänä tuli Katja-täti ja kertoi, että David oli hänen luonaan ja sellaisessa tilassa, ettei jaksanut itse tulla kotiin. Myöhään illalla äiti haki hänet. Ivan kavahti nähdessään isän, jonka hengitys oli korahtelevaa. Posket olivat painuneet kuopalle. Tuntui kuin hän olisi hävennyt tilaansa ja siksi katsonut poispäin heti kun tunsi heidän katseensa. Hän oli useita päiviä vuoteenomana. Kukaan ei kysynyt häneltä, mitä oikeastaan oli tapahtunut. Äidillä oli epäilyksensä, mutta hän vaikeni niistä.

Nälkä vaati yhä lukuisampia uhreja. Kymmeniätuhansia ihmisiä kuoli viikoittain nälkään ja puutteeseen, ajoittain kuolleiden luku oli yli kaksikymmentä tuhatta päivässä. Lämpömittari näytti usein neljääkymmentä pakkasastetta. Joulukuun puolivälissä kaikki tuotanto lakkasi. Väestönsuojelun perusta horjui. Ilmatorjunta oli lakannut ampumasta saksalaisia koneita, jotka peuhasivat mielensä mukaan kaupungin yllä. Kukaan ei enää välittänyt suojautua ilmahyökkäyksiltä ja tykistötulelta. Ihmiset tuskin katsoivat mihin kranaatit putosivat.

Ivan oli kauan sitten unohtanut kunnianhimoiset pyrkimyksensä viestintuojana. Kaikki oli aivan toisin kuin sodan alussa. Enimmäkseen hän istui ja haaveili leivästä, leipäröykkiöistä. Joskus hän ajatteli kissaansa ja sitä miten hyvittäisi tapahtuneen.

Tilaisuus tuli, kun eräs perheen läheinen tuttava tarjosi heille angorakissaansa. Kaikki ilahtuivat tästä anteliaisuudesta. Ivan ajatteli Poskaa, jonka ei enää tarvitsisi olla yksin kissojen taivaassa. Oli mukavaa, kun voi tehdä jotain sen hyväksi.

Sovittuna päivänä Ivan odotti kärsimättömästi Ljubaa, joka oli leipäjonossa. Hän söisi ennen lähtöään. Heti kun Ljuba oli ehtinyt ovesta sisään, kaikki kerääntyivät pöydän ympärille. Kaivattu hetki oli tullut. Ahnein silmin he katselivat seitsemänsadan viidenkymmenen gramman leipäannosta, jonka hän oli asettanut heidän eteensä. Dunja-äiti jakoi leivän kolmeen yhtä suureen osaan. Isä sai niistä yhden, muut kaksi jaettiin vielä kerran. Palkkioksi jonottamisesta Ljuballa oli oikeus valita ensimmäisenä neljästä leipäpalasta. Hän otti odotetusti kannikan.

Minä jonotan huomenna, niin saan kannikan, Ivan ajatteli kateellisesti.

Kannikka oli halutuin pala, sitä saattoi imeskellä kauan, jolloin nautinto piteni. Etusormi kostutettuna Ivan oli valmiina keräämään leivänmuruja pöydältä. Dunja-äiti nyökkäsi. Salamannopeasti Ivan ojensi sormensa ja peitti ensimmäisen. Ljuba ja Njuša-täti olivat mukana murujahdissa. Äiti otti palansa ja meni toiseen huoneeseen. Ääneti istuivat toiset pöydän ympärillä.

Ivan katsoi Njuša-tätiä, joka jakoi annoksensa ohuiksi viipaleiksi. Joka päivä täti hioi suuren keit-

tiöveitsen ja oli ylen onnellinen onnistuessaan jakamaan leipäpalan neljään viipaleeseen, jotka hän hermostuttavan hitaasti pureskeli. David leikkasi osuutensa nelikulmioiksi ja kieritteli ne suolassa. Ljuba kaivoi huolellisesti tumman taikinaisen aineksen kannikasta ja pyöritteli sen herneenkokoisiksi palloiksi, jotka hän asetti riviin eteensä. Ivan seurasi isän esimerkkiä, leikkasi palansa pieniksi nelikulmioiksi ja suolasi ne. Hän imi sokeripalan kokoisia palasia ja joi sameaa kuumaa lumesta sulatettua vettä. Sitten hän lopultakin oli valmis lähtemään.

— Pidä nyt huoli, ettei se pääse karkuun sinulta, Dunja-äiti varoitti häntä.

— Vanja suoriutuu siitä varmasti, isä sanoi iloisena ajatellessaan päivällistä, joka oli tiedossa.

— Ole varovainen ja tule kiireesti kotiin, Dunja lisäsi.

Portin luona Ivan pysähtyi. Hänen kuljettavanaan oleva matka tuntui loputtoman pitkältä. Katu oli tyhjä ja autio. Harvat leipäkaupat olivat tyhjennetyt siltä päivältä. Ihmiset pysyttelivät priimuskeittimien ja peltikamiinoiden nokeamissa kodeissaan. Talojen edessä oli suurina jäätyneinä kasoina ihmisten ulostuksia. Ennen sotaa ei saanut heittää edes tulitikkua kadulle, siitä tuli kolme ruplaa sakkoja. Nyt viskaavat kaikki paskansa eikä kukaan sano mitään, Ivan ajatteli katkerasti, kun vain muutaman metrin päässä hänen edessään tyhjennettiin täysi ämpärillinen.

Talot kohosivat synkän harmaina umpeen tuiskunneen ajotien molemmin puolin.

Poska, hän ajatteli ja muisti nahan, joka yhä riippui muutaman kepin varaan pingotettuna kylpyhuoneessa.

Ajatus oli epämiellyttävä. Välinpitämättömänä hän vilkaisi ruumista, joka lojui päällimmäisenä eräässä roskakasassa. Pureva kylmyys tunkeutui hänen vaatteittensa läpi. Hän veti vanulla vuoratun takin tiukemmin ympärilleen. Huopasaappaat narisivat jalkakäytävän paksua lumikerrosta vasten. Hän uneksi kulkiessaan leivästä... Tuntui kuin hän itse olisi muuttunut leipäukoksi. Hän kulki aurinkoisella kadulla ja hänen oli lämmin, oli kesä ja hän oli matkalla Invalidileipomoon ostaakseen kaikkein suurimman leivän. Mutta sen piti olla sellainen, jonka pinta oli halkeillut ja rapea.

Ajatella, jos voisi syödä niin paljon, että olisi leipää joka sormessa, kaikkialla, jaloissa, takapuolessa, ei, ei siellä, se ei sovi, hän mietti. Ja seuraavassa hetkessä välähti mieleen: mutta siihen menisi aika paljon!

Käsi oli jo menossa tunnustelemaan laihaa pakaraa. Olenpa minä typerä, hän ajatteli. Kun tulen isoksi, minusta tulee joka tapauksessa leipuri. Silloin voin syödä niin paljon leipää kuin tahdon. Kuvitella, lämmintä tuoretta leipää voin kanssa. Ei, leipä riittää, pelkkä leipä, hän ajatteli.

Hän melkein unohti minne oli matkalla, kunnes hän yhtäkkiä seisoi sen talon edessä, mistä hänen piti noutaa kissa.

Viisi minuuttia myöhemmin hän oli kotimatkalla. Kissa pyristeli hänen takkinsa sisällä. Terävin kynsin se raapi Ivania rintaan. Raavi sinä vain, pian siitä tulee loppu, Ivan ajatteli hammasta purren ja puristi kissaa lujasti kaulasta.

Lyhyen hetken hän nautti voimastaan, mutta sitten ilmestyi Poska. Sen irtonainen nahka lepatti korkealla selän yläpuolella kun se sähisi hänelle. Hiukan

häpeissään Ivan päästi otteensa kissan kaulasta. Eläin pisti kiireesti naukuvan päänsä Ivanin takin kaula-aukosta.

— Hiljaa, ole hiljaa! Ivan huusi ja yritti työntää kissan takaisin.

Yhtäkkiä hän kuuli lumessa kahlaavien nopeiden askelten lähestyvän. Pitkään mustaan takkiinsa kompasteleva mies juoksi hänen perässään kädet ojossa.

— Kissa... kissa, anna kissa minulle, poika, mies huohotti.

Laihat sormet ojentuivat vapisevina kohti Ivania, joka seisoi kuin kauhusta kivettyneenä aina siihen asti kunnes mies tarttui hänen olkaansa. Silloin lamaannus hellitti, yhdellä tempaisulla hän riistäytyi irti. Hän puristi kouristuksenomaisesti kissan päätä ja juoksi kömpelö, raskaasti huohottava mies perässään. Ivan tunsi miehen hapuilevat sormet käsivarressaan. Hän tempaisi kiivaasti viimeisillä voimillaan ja kuuli heti sen jälkeen tömähdyksen, kun takaa-ajaja menetti tasapainonsa ja kaatui pitkin pituuttaan jalkakäytävän likaiseen sohjoon. Vielä muutaman kompuroivan askelen astuttuaan Ivan pysähtyi. Hän vapisi uupumuksesta. Mieluiten hän olisi halunnut asettua pitkäkseen ja levätä, mutta kotona olevien ajatteleminen pakotti hänet jatkamaan.

— Kissa... kissa, poika, hän kuuli miehen nyyhkyttävän takanaan.

Ivan kääntyi. Mies ulisi kuin pieksemistä pelkäävä koira ja ryömi hitaasti lähemmäksi. Silmät tuijottivat kissan takkuista päätä, josta Ivan piti jatkuvasti molemmin käsin tiukasti kiinni. Miehen mielipuolisen katseen pelästyttämänä hän painoi kissan takin sisälle. Hitaasti hän käänsi miehelle selkänsä ja

jatkoi vielä vapisevin jaloin matkaansa. Mutta kissan heikot liikkeet takin sisällä saivat hänet pidentämään askeleitaan.

Entä jos se kuolee, ennen kuin tulen kotiin, silloin se on tuon ukon syy, hän ajatteli katkerasti ja vilkaisi taakseen mieheen, joka makasi pitkällään jalkakäytävällä.

Hetken päästä Ivania vastaan tuli nainen, joka veti vaivalloisesti ruumista. Pienen kelkan jalakset jättivät syvät urat ajotiehen. Kaksi paksusti pukeutunutta hahmoa ylitti kadun.

Toivottavasti he eivät huomaa kissaa, Ivan ajatteli ja hiljensi askeleitaan.

Kun nuo kaksi lopulta hitaasti katosivat portin läpi puoleksi sortuneeseen taloon, hän lisäsi uudestaan vauhtia.

— Minun täytyy päästä kotiin, kotiin. Äiti, äiti, hän kuiskasi kiiruhtaessaan puolijuoksua.

Lopultakin hän seisoi portin edessä. Kömpelösti, kumarassa, molemmat kädet kissaa vasten painettuina hän kiipesi portaat ylös.

— No, miten onnistui? kysyi äiti, joka aukaisi oven.

— Hyvin, hän vastasi lyhyesti.

— Onko sinulle tapahtunut jotakin? äiti kysyi levottomasti nähdessään miten kalpea ja kiihtynyt hän oli.

— Ei, mutta . . . on mukava olla kotona, hän vastasi välttelevästi sulkiessaan oven. Suuri haka kolahti määrlyn reunaa vasten. Hänen kömpelyytensä harmitti häntä ja hän mutisi:

— Ei ole kovin helppoa sulkea ovea yhdellä kädellä.

Toisella kädellään hän piti yhä kiinni kissasta, joka oli aivan hiljaa takin sisällä. Eteisen ikkunasta siivilöityi jäätyneiden ruutujen läpi heikkoa valoa. Hämärä tiheni kaupungin yllä.

Hellästi hän painoi päänsä äidin litteää rintaa vasten. Tuntui niin turvalliselta, kun äiti hyväili häntä. Kaakeliuunin rätinä toivotti hänet tervetulleeksi. Njuša-täti, Ljuba ja David katsoivat häneen istuessaan puoliympyrässä tulen ympärillä. Heidän silmistään hän saattoi lukea äänettömän kysymyksen.

— Siinä se on, hän sanoi katkerasti ja antoi käsiensä vaipua. Kissa pudota mätkähti lattialle, nousi vaivalloisesti ja hiipi epävarmoin, heikoin jaloin vuoteen alle.

— Ajatella, että he pitivät kissaa näin kauan, Njuša-täti sanoi. — Sitä tulee sääli. Onpa se heikko, se ei kai ole syönyt pitkään aikaan.

Mutta tädin ääni kavalsi hänen sisimmät ajatuksensa: ei hän välittänyt, oliko kissa nälkäinen vai ei, mutta oli vahinko että se oli niin laiha.

— Vanja, istu, sinä olet varmasti väsynyt, istu, poikaseni, niin autan sinulta saappaat jalasta, Dunja-äiti sanoi ja vei Ivanin sohvalle. Raskaasti Ivan vajosi pehmeille pieluksille. Isä käänsi turpeat, pöhöttyneet kasvonsa häneen päin.

— Olet tehnyt osuutesi, lepää nyt.

Ivan oli kuulevinaan isän äänessä hivenen ylpeyttä, ja se lämmitti häntä enemmän kuin mikään muu.

— Minä autan, niin että sinä voit levätä siihen asti kunnes syömme, Ljuba sanoi.

Dunja-äiti levitti hänen päälleen peiton ja asetteli sen huolellisesti hänen kokoon käpristyneen ruumiinsa ympärille.

— Nuku, Vanja, herätän sinut sitten, hän sanoi ja silitti hänen poskeaan.

Vuoteessa tuli lämmin, peitto tuoksui suolalle. Se on isän, hän ajatteli ja hankasi itseään sitä vasten. Njuša-täti asettui ähkien ja hyvin vaivalloisesti lattialle vuoteen viereen ja houkutteli pelästynyttä eläintä:

— Tule nyt, kollo!

Isä nousi ja lähti huoneesta. Nyt hän menee hakemaan vasaran, Ivan ajatteli. Hän ei halunnut menettää minuuttiakaan siitä iloisesta tunnelmasta, joka nyt vallitsi huoneessa. Väsyneenä mutta onnellisena hän seurasi muita, jotka puuhasivat aterian valmisteluissa. Äiti sytytti priimuskeittimen, jonka keltainen liekki alkoi levittää lämpöä ympärilleen.

— Ljubatška, menetkö hakemaan lunta, äiti pyysi Ljubaa, joka oli Njuša-tädin kanssa vuoteen vieressä yrittämässä saada kissaa esille. Ljuba nousi ja otti äidin ojentaman suuren kattilan.

— Yritä saada puhdasta lunta ja sullo se tiukkaan, äiti neuvoi Ljubaa, joka hävisi ulos ovesta.

— Se ei tule esille, Njuša-täti valitti ja nousi polvilleen.

Dunja-äiti asetti puhtaiksi nuollut lautaset pöydälle. Ivan kuuli hänen puuhailevan toisessa huoneessa. Ihan kuin olisi vappu, kun meillä on juhlantuntuista, hän ajatteli.

Hän katseli avonaisessa kaakeliuunissa hyppiviä liekkejä.

Isä tuli huoneeseen, hänellä oli toisessa kädessään pitkä harja ja vati, toinen puristi vasaraa ja veistä.

— Oletteko panneet veden kiehumaan? hän kysyi ja työnsi vadin tuolin alle ja laski vasaran ja veit-

sen kädestään yhtä huolellisesti ja varovaisesti kuin ne olisivat hänen kellotyökalunsa. Sitten hän meni vuoteen luo ja kumartui Njuša-tädin viereen, joka oli yhä polvillaan ja toruskeli kissaa. Järjestelmällisesti ja rauhallisesti isä veti kissan esille pitkän harjan avulla ja kulki huoneen poikki pyristelevä eläin käsissään.

— Sinä sitten osaat kaikkea, Njuša-täti imarteli ja nousi seisomaan laihoja käsivarsiaan heilutellen.

— Autanko sinua? hän kysyi ja nosti vastausta odottamatta vadin lähelle isän yhteen puristuneita polvia, joille tämä oli asettanut kissan.

— Hyvä on, David sanoi, — mutta pidä sitä vähän lähempänä kissan pään alla, ettei yhtään verta mene hukkaan.

Ivan ei voinut nähdä isää, joka silitti rauhoittavasti kissan takkuista turkkia. Njuša-täti seisoi kumartuneena edessä ja polki kärsimättömästi jalkaansa. Sitten Ivan näki käden, joka puristi vasaran vartta, kuului viimeinen heikko naukaisu, jota seurasi vaimea rasahdus.

— Nyt et ole enää yksin, Poska, Ivan mutisi unisesti.

Suu peittoa vasten painettuna, onnellisena siitä, että tehtävä oli nyt saatettu päätökseen, hän nukahti.

Hän tunsi nenässään täyteläisen lihantuoksun. Pelästyneenä hän pomppasi unenpöpperössä sohvalta.

— Oletteko te syöneet kaiken?

— Ei, Vanitška, emme ole syöneet vielä, mutta ruoka on pian valmista, mene vain istumaan. Emmekä me söisi ilman sinua, äiti vastasi.

— Voi, näin kai vain unta, hän valehteli ja raapi

päätään imiessään ahneesti sisäänsä makeahkoa tuoksua.

— Syön kaiken, kaiken, hän mutisi hiljaa itsekseen ja meni toisten luo.

— Tule istumaan tänne, Vanja, isä sanoi ja veti tuolin omansa viereen. — Meidän miesten pitää istua yhdessä, hän jatkoi leikkisästi.

He säpsähtivät kuullessaan kattilankannen kolahduksen. Heidän silmänsä viipyivät suuressa höyrypilvessä, joka kohosi kohti kattoa. Dunja-äiti sekoitti kauhalla suurta kattilaa. Ihan kuin ennen, kun äiti laittoi ruokaa ja oli tulossa vieraita, Ivan ajatteli.

— Dunja kiltti, pane kansi päälle, päästät keitosta kaiken voiman, Njuša-täti valitti.

— Se on valmista, äiti vastasi ja kääntyi heihin päin.

— Pannaan se keskelle pöytää, isä määräsi.

Pöydässä syntyi hälinää. Kaikki halusivat auttaa. Pippuriastiaa ja lautasia siirreltiin kömpelösti paikasta toiseen.

— Käännä lautanen, Vanja, David sanoi kattila käsissään. Varovaisesti hän asetti sen keskelle pöytää. Silmät säteilevinä, puhdas esiliina edessään tuli äiti nyt huoneeseen.

— Annahan lautasesi, isä, äiti sanoi ja ojensi kätensä. Sitten oli Ivanin vuoro. Hän sai kauhallisen isän kahta vastaan. Isän oli saatava kaksinkertainen annos, hän tarvitsi enemmän ruokaa kuin muut. Kun kaikki olivat saaneet osansa, he istuivat hetken ja tuijottivat sameaa lientä.

— David, saat tämän minulta, Dunja-äiti sanoi ja ojensi isälle leipäviipaleen.

— Ei, se on sinun ja sinun on syötävä se itse, Dunja...

Päättäväisesti äiti tarttui isän käteen ja pani leipäpalan siihen.

— Mutta milloin voin korvata sen? Isän ääni vapisi liikutuksesta, kun hän istui äidin päiväannos kädessään.

— Sinä olet korvannut kaiken kauan sitten, äiti vastasi. — Säästin sen sinulle keiton kanssa syötäväksi. Minulle riittää keitto, minähän en tarvitse kovin paljon.

— Niin, mutta tiedätkö mitä, isä sanoi ja hänen kasvonsa kirkastuivat, — voit toivoa itsellesi mitä haluat, sillä heti kun sota on ohi, ostan sen sinulle. Innokkaana ja iloissaan siitä, että oli tullut ajatelleeksi tulevaisuutta, hän jatkoi: — Ja te lapset, sanokaa mitä haluatte, tiedätte että pidän lupaukseni, sanokaa pois vain.

Ivan katsoi leipäviipaletta, jonka isä oli asettanut pöydälle, ja katui, että oli syönyt omansa aamulla.

— Minä haluan leivän, näin suuren, hän sanoi ja levitti kätensä.

— Tilaan sellaisen ihan sinua varten!

— Entä sinä, Ljuba, mitä sinä haluat?

— Valtavan ison suklaalaatikon.

— Etkö sinäkin halua suklaata?

Hän kääntyi Dunjan puoleen, joka katseli häntä hiukan surullisena.

— Tahdon, ison laatikollisen, Dunja vastasi ja hymyili hiukan väkinäisesti. — Mutta nyt syödään, hän lisäsi ja istuutui.

Ivan vei juuri suuren höyryävän lusikallisen sylkeä täynnä olevaan suuhunsa, kun hän tunsi kevyen pai-

nalluksen pöydän reunaa vasten lepäävillä sormillaan. Se oli isä, joka oli jakanut leipäpalan kahtia ja pannut nyt toisen puolikkaan hänen käteensä. Isä taputti häntä olalle. Ivanin kurkussa tuntuva suuri möykky esti häntä sanomasta mitään kiitokseksi. Isä jakoi kanssani, isä jakoi kanssani, surisi hänen päässään. Lusikka yhä kädessään hän käänsi laihat kasvonsa isään päin ja pakottautui sanomaan:

— Kiitos, isä.

Hänen omatuntonsa heräsi, kun hänen piti viedä leipä suuhunsa. Eikö hänen pitäisi jakaa toisten kanssa? Mutta ennen kuin hän oli vielä ehtinyt ajatella ajatusta loppuun asti, pala oli suussa.

Tuli hiljaista. Kaikki keskittyivät nautinnolliseen särpimiseen, kunnes Njuša-täti keskeytti sen maiskuttamalla innokkaasti pehmeällä hampaattomalla suullaan.

— Katsokaa, katsokaa, lautasellani on rasvapisara!

Hän pyydysti sitä ympäri lautasta silmät loistavina ja innokkaina, kunnes sai sen kiinni.

— Ei se ollutkaan niin laiha kuin luulin, hän jatkoi ja katseli pientä keltaista pilkkua, joka tutisi lusikassa hänen vapisevassa kädessään.

Tämä oli merkkinä muille, jotka alkoivat etsiä rasvapisaroita lautasiltaan ja huusivat ihastuksesta löytäessään joitain pieniä pilkkuja. Ivan kumartui katsomaan laihaa lientä sivultapäin.

— Hei, katsokaa niin kuin minä, hän sanoi, — niin tekin näette miten rasvaista se on.

Kaikki kumartuivat ja yrittivät öljylampun valossa nähdä melkein olematonta rasvaa.

— Totta, minusta se maistuu oikein hyvältä ja se

on ravitsevaa, David sanoi ja katsoi kysyvästi Dunjaa. — Saako sinun kulinaarista ihmettäsi lisää?

— Varmasti saa, saatte kaikki lisää, Dunja vastasi ja täytti Davidin lautasen.

Ivan ahmi suihinsa loput ja ojensi kiireesti lautasensa äidille.

— Syö nyt itsekin, äiti, sanoi Ljuba, joka oli kauan katsellut, kuinka äiti sai ammentaa lientä ojennettuihin lautasiin.

— Niin, nyt syö äiti ja me muut rauhoitumme hiukan, David sanoi ja nojautui mukavasti taaksepäin tuolillaan.

Kaikki seurasivat hänen esimerkkiään paitsi Dunja, joka jatkoi syömistään. Lämmin liemi tuntui virkistävältä ja miellyttävältä vatsassa.

— No niin, nyt kun olet valmis, äiti, jaat kai meille lihan, David sanoi, kun Dunja oli syönyt lautasensa tyhjäksi.

— Minä haen vadin, Ljuba sanoi ja hävisi toiseen huoneeseen.

Paloiteltu kissa oli vadilla pienenä ja sinisenruskeana sisälmykset ja pää omana siistinä kasanaan. Ääneti he katselivat Dunja-äitiä tämän jakaessa heille heidän annoksensa. Kaikki tiesivät, että äiti olisi oikeudenmukainen, eikä kukaan kadehtinut hänen tehtäväänsä, johon sisältyi aina se, että hän sai vähiten. Tahtomattaan Ivan vilkuili syrjäkarein isän lautasta, kun tämä oli saanut kaksi kertaa niin paljon lihaa kuin hän itse. Hän häpesi hiukan katseitaan ja ryhtyi syömään nakertaen huolellisesti jokaista luuta. Suola-astia vaelsi edestakaisin, kun kaikkien piti suolata jokainen suupala. Siten tuntui juhlallisemmalta, ja kaikki halusivat nauttia joka minuutin tätä yhteistä

iloa. Isä pureskeli sitkeää lihaa ja puhui samalla taukoamatta siitä, mitä he söisivät sodan päätyttyä.

— Omituista, ettei aikaisemmin ole keksitty, että kissat maistuvat näin hyvältä. Mutta nyt sen tiedämme, niin että tästä lähin meidän kannattaa mielestäni syödä kissoja ja koiria. Tämähän maistuu yhtä hyvältä kuin häränliha.

Hän innostui yhä enemmän, kun hän kuuli toisten hyväksynnän. Kaikki he yrittivät voittaa toinen toisensa kulinaaristen nautintojen kuvailemisessa. Njuša-tädin silmät kyyneltyivät innostuksesta, kun hän kertoi, että koiran voi paistaa vartaassa. Silmää räpäyttämättä hän väitti syöneensä kerran sellaisen ruokalajin eräässä kaupungin hienoimmista hotelleista — mutta lisäsi että se tapahtui kauan sitten. Kukaan ei sanonut mitään hänen kuvitelmiaan vastaan, he päinvastoin tukivat niitä huomautuksillaan — niin, siitä sen näkee, tietysti koiria paistettiin, sillä sehän on herkkua. Kaikki ajattelivat ankaran katumuksen tuntein aikaa, jolloin he olisivat saattaneet houkutella luokseen koiria ja kissoja mielin määrin, mutta eivät olleet sitä tehneet. David koputti otsaansa muistaakseen kaiken mitä oli luvannut. Koiria, kissoja, hän mutisi puoliääneen. Kaikki nauroivat, eivät hänen eleelleen, vaan tuleville onnellisille päiville.

Heidän käheät äänensä kaikuivat outoina ja aavemaisina hämärässä. Hiukan pelästyneinä tästä epätavallisesta lörpöttelystä he jatkoivat syömistään vaiteliaina, kunnes David alkoi jälleen puhua, tällä kertaa kuitenkin hillityllä vakavalla äänellä.

— Nyt saatte kaikki luvata, ettette koskaan jätä mitään lautasellenne, sinäkin, Njuša-täti, sillä kai sinä jäät luoksemme? hän kysyi mummolta.

— Jään, jos vain saan, tietenkin jään, minähän olen yksin nyt, ja lupaan että syön aina ruokani.

Ivan katsoi isänsä kasvoja, jotka olivat vieraat, kireät. Heidän silmänsä kohtasivat, lyhyen hetken Ivania tuijotti vieras. Ivan ei kestänyt tätä katsetta vaan käänsi päänsä syrjään.

— David, sinunhan piti pelata lasten kanssa, sinä olet luvannut, Dunja-äiti sanoi yhtäkkiä.

— Olenko? Sen olen unohtanut, David sanoi hajamielisesti.

Ivan nuoli lautasensa. Kaikki oli lopussa nyt, joitain valkoisia luita oli kasassa pöydällä, lautaset ja lusikat olivat puhtaiksi nuollut ja sen näköiset kuin niitä ei olisi käytettykään.

— Vanja, Ljuba, menkää nyt pelaamaan isän kanssa, Dunja-äiti kehotti.

— Siitä tulee hauskaa, Ljuba yritti teeskennellyn reippaasti.

Ivan katsoi Ljubaan ja tunsi miten ahdistunut tämä oli. Sisar tuntui jollain tavoin yksinäiseltä, hylätyltä, ja hänen äänessään oli epätoivoa hänen pyytäessään:

— Isä, sinä olet luvannut minulle!

Isä otti kädet kasvoiltaan, pudisti päätään kuin olisi halunnut ajaa jotain tiehensä ja vastasi hiljaa:

— Jos kerran olen luvannut, niin olen, tulkaa, lapset!

Iloinen tunnelma oli poissa, jotain vierasta ja kylmää hiipi heihin. Dunja-äiti otti priimuskeittimen ja asetti sen lattialle. Sitä ei enää tänään käytettäisi. Ljuba pyyhki pöydän, ja he istuutuivat sen ympärille. Njuša-täti kuljeskeli tarkoituksettomasti, meni sitten ikkunan luo, veti ruudun edessä riippuvan huovan

syrjään ja katsoi ulos kapeasta raosta. Tähdet loistivat kirkkaasti pimeässä yössä. Niiden etäinen kylmä valo herätti muistoja menneiltä ajoilta. Tilanomistajan punakat kasvot, iso suurihuokosinen nenä ja pienet ilkeät silmät sukelsivat hänen eteensä, ja taivas heidän yllään oli nyt yhtä kylmä kuin silloinkin. Olin varmaan hyvin pieni, hyvin pieni silloin. Äiti oli hänen maaorjiaan, hän ajatteli. Ja sitten oli äiti siinä ikuisine kehotuksineen: Muistakaa, ettette ole mitään, yhtään mitään. Älkää unohtako rukoilla Jumalalta syntien anteeksiantoa ja rukoilkaa esivallan puolesta, sillä kaikki on sen varassa, älkääkä lopottako rukouksianne konemaisesti, sillä Jumala ei pidä laiminlyönneistä. Pyhä Jumalanäiti Jeesus-lapsen kanssa taidokkaasti kulta- ja hopeapaperilla koristeltuna — ja kynttilät, jotka valaisivat koko ikonin niin että se oli kuin elävä. Hän muisti, kuinka he kylmästä hytisevinä kantoivat koristeltua pyhäinkuvaa ja lauloivat Kristuksen ylistystä jouluaamuna. Se oli jännittävää, hän ajatteli, meidät kutsuttiin joka taloon ja me saimme vehnästä tai piirakoita, ja millaisia piirakoita — lihalla ja riisillä tai myös hillolla täytettyjä. Ja aina oli tähtikirkas taivas kuten nyt.

— Tänä yönä tulee hyvin kylmä, hän sanoi puoliääneen ja kääntyi pois ikkunasta, meni hiljaa lattian poikki kaakeliuunin luo, missä Dunja-äiti istui kohentelemassa punaista hiillosta.

— Sinun vuorosi jakaa, Ivan sanoi ja antoi korttipakan sisarelleen.

He pelasivat durakia, jakoivat viisi korttia kullekin ja täydensivät korttejaan pakasta. Se joka ei pystynyt kaatamaan lyötyä korttia korkeammalla ja jolla ei ollut valttia, sai nostaa kortteja avopakasta,

kortit oli saatava loppumaan mahdollisimman pian. Ivanilla oli onnea, hän ei ollut vielä hävinnyt kertaakaan, kun sen sijaan sisaresta ja isästä oli ehtinyt tulla durak kaksi kertaa kummastakin. He pelasivat ääneti. Dunja-äiti sulki uuninluukut ja asettui istumaan selkä uunia vasten. Ljuban oli vaikea keskittyä peliin, hän katsoi tämän tästä isää, joka tuijotti ääneti ja jurona korttejaan. Tuntui kuin isä olisi väkisin pakottautunut katsomaan niitä. Suuri verisuoni pullotti hänen kalpealla otsallaan ja sai hänen pöhöttyneet kasvonsa näyttämään järkkymättömän voimakastahtoisilta. Ivan oli eniten kiinnostunut pelistä. Hän tuntui kärsimättömältä, kun toiset eivät heti lyöneet korttejaan pöytään, vaan epäröivät kortit kädessään tai hypistelivät niitä hajamielisesti.

— Ljuba, sinun vuorosi taas, hän tiuskaisi hermostuneena.

Njuša-täti asettui Dunjan viereen ja kuiskasi.

— On hyvä että David voi karkottaa ajatuksensa lasten kanssa pelatessaan.

— Vai niin, sinäkin huomasit sen, Dunja vastasi ja oli yhä enemmän huolissaan miehensä vuoksi. Turhaan siis yritin uskotella itselleni, että kaikki oli vain kuvittelua. Mutta se menee kyllä pian ohi, hän lohduttautui. Ei kukaan meistä ole täysissä sielunvoimissaan eikä siinä toki ole mitään ihmettelemistä. Hän tuntee syyllisyyttä sen vuoksi, ettei meillä ole ruokaa talossa. Sen jälkeen kun hän oli kaivamassa hautoja hän ei ole ollut kaltaisensa. Hän on rasittanut itseään liikaa, ja miksi Andrein piti houkutella hänet mukaansa? Olen varma, että David sai tehdä töitä kaksin verroin ankarammin kuin Andrei. Se lurjus mieheksi, hänhän ei ole tehnyt mitään rehellistä koko elämänsä

aikana. Miten minä vihaankaan sitä miestä. Jos hän vielä kerran ilmestyy tänne, näytän hänelle missä on ovi.

Syvällä sisimmässään hän kuuli äänen, joka huusi Davidia. Hän kaipasi miehen lämpimiä, ystävällisiä katseita, hänen rauhallisuuttaan ja luottamustaan. Hän näki ja tunsi, kuinka David päivä päivältä liukui yhä kauemmaksi hänestä yksinäisyyteensä. Davidin äänetön kamppailu murtavia voimia vastaan tuotti tuskaa Dunjalle. Hänen mielessään kauan vaaninut kysymys tunkeutui esille: Jos kuolema käskisi sinun valita heidän välillään, kenet silloin uhraisit, hänet vai lapset? Hänet, hänet, kohosi hänen sisimmästään epätoivoinen huuto. Hän alkoi vavista kuin horkassa. Miksi olen tällainen, hän ei saa huomata mitään, hän ajatteli. Voi, Jumala, anna minulle anteeksi. En voi sille mitään, mutta he ovat niin pieniä, he ovat minun lapseni, minun lapseni. Tahdon meidän kaikkien selviytyvän, siten olen aina ajatellut ja toivonut, hän yritti uskotella itselleen. Mutta se oli liian myöhäistä, liian myöhäistä, hän tiesi sen, ja siksi hän tunsi olevansa kuin rikollinen, joka toivoi Davidin kuolemaa. Toiset näkivät, kuinka hän vapisi.

— Minä palelen, hän valehteli.

Hän tunsi miehen levottoman katseen, mutta ei uskaltanut katsoa häneen. Olen myynyt hänet, hän ajatteli. Mitä minä teen? Hän joka teki kaiken, kaiken minun hyväkseni. Ja minä annan hänen kuolla.

He kävivät nukkumaan hiljaisuuden vallitessa. Isä, joka makasi Ivanin vieressä sohvalla, alkoi raapia itseään. Kiusaantuneena Ivan tunsi, kuinka täit ryömivät hänen omalla ruumiillaan. Se merkitsi sitä, että

hän saisi maata kauan valveilla. Eivätkö ne voineet odottaa, kunnes olisin nukahtanut? hän ajatteli katkerasti. Nyt ovat toisetkin aloittaneet, hän ajatteli, kun joitain huokaisuja kuului siltä taholta, missä sisarella ja Dunja-äidillä oli yhteinen sänkynsä. Itse hän raapi täyttä päätä lonkkiaan, minne täit kokoontuivat hänen alusvaatteidensa vyötärön alle. Huomenna pidän täijahdin, hän ajatteli. Silloin ehdin ehkä nukahtaa, ennen kuin toiset alkavat raapia.

Näitä lupauksia hän oli tehnyt monta kertaa, mutta harvoin hän oli niitä toteuttanut. Hän otti kätensä peiton alta ja piti sitä ylhäällä nitistäessään kynsien alla olevat täit. Hän pyyhki sormenpäänsä peittoon ja jatkoi laihan vatsansa raapimista. Kateellisena hän kuuli, kuinka isä alkoi kuorsata, ja hetken kuluttua kuului tuttu ääni: Njuša-tädin veltot huulet saivat aikaan omituisen kuplivan äänen. Sitten hän vaipui itsekin uneen.

8

Kun Ivan seuraavana aamuna heräsi ja katseli ympärilleen vielä unisin silmin, oli iso vuode tyhjä ja sekä Dunja-äiti että sisar poissa. Isä istui tavallisella paikallaan kaakeliuunin vieressä ja veisti kirvesvartta. Njuša-täti istui ikkunan luona. Silloin tällöin hän ojensi kaulaansa ja seurasi jotain ohikulkijaa katseellaan. Hän saattoi istua siten tuntikausia aina jotakuta odottamassa. Harvoin hän jätti tuolinsa, joka oli täynnä pieluksia ja villašaaleja. Ivan kutsui sitä »täiseksi valtaistuimeksi». Hän oli nähnyt, kuinka täit ryömivät villaneuleissa, jotka olivat kerran olleet valkoisia.

— Missä äiti ja Ljuba ovat? hän kysyi.

— Ljuba jonottaa leipää, ja äiti lähti yrittämään saisiko muilla korteilla jotakin. Joku sanoi hänelle, että Videnskin aukion kauppaan ehkä tulee jotain tavaraa, ja hän meni sinne, Njuša-täti ehätti selittämään ja kääntyi taas ikkunaan päin.

Siten kävi usein — joku kuuli jonkun toisen sanovan, että johonkin tiettyyn liikkeeseen tulisi tavaraa tiettynä päivänä, ja sitten asetuttiin jonoon ja toivottiin, että huhu osoittautuisi todeksi. Huhuun ei us-

kallettu suhtautua välinpitämättömästi, koska pelättiin, että se juuri sillä kertaa olisikin tosi.

Arki oli taas tullut, kiihtymys ja ilo oli unohdettu, koko kissakekkerit tuntuivat etäisiltä, eikä heillä ollut lähitulevaisuudessa mitään odotettavaa. Yritän nähdä jotain oikein hienoa unta, Ivan ajatteli ja jäi makaamaan vuoteeseen koettaakseen nukahtaa uudelleen.

Pari päivää kissakekkerien jälkeen tuli Groša-täti käymään poikansa kanssa. Hänen pyöreät kasvonsa olivat hämmästyttävässä määrin samanlaiset kuin ennenkin, vaikka niillä ei enää ollut sitä tervettä punaa, joka oli aikaisemmin kaunistanut hänen rumia, melkein luotaantyöntäviä piirteitään. Nenä oli kuin keskelle kasvoja huolimattomasti painettu taikinaköntti, selvästi erottuvat poskipäät eivät sopineet yhteen paksun täyteläisen suun kanssa, jonka alahuulen syvä vako jakoi kahtia, silmät olivat syvällä kuopissaan, ikään kuin matalan pyöreän otsan alle painetut.

Hän asettui seisomaan keskelle huonetta, kuin näyttelijätär ensi-illassaan, hermostuneena, mutta samalla onnellisena siitä, että sai näytellä pääosaa.

— Hei, miksi te täällä istutte? Menkää ulos nauttimaan kauniista säästä! Tiedätkö mitä, Dunja, huomaanpa, ettei meidän miehistämme ole paljon mihinkään. Minunkin mieheni istuu kaiket päivät kaakeliuunin vieressä ja ruikuttaa kuin olisi satavuotias. Senkin paskiaiset. Sen sijaan että menisivät ulos hankkimaan ruokaa perheelle, he istuvat kotona meidän helmoissamme. Jos kerran aikoo selviytyä, on sen hyväksi tehtävä jotain eikä pidä odottaa, että joku toinen kantaa eteen paistettuja varpusia.

Hänen äänensä oli halveksiva ja karkea; se sai kaikkien katseen suuntautumaan isään, joka vaipui kyyryyn hänen kipeiden piiskansivallustensa alla. Yhden ainoan kerran isä nosti katseensa ja katsoi heihin voimattomana ja samalla häpeissään vedoten heidän sääliinsä. Mutta sanaakaan ei kuulunut hänen huuliltaan.

Miksi hän tuli tänne? Dunja ajatteli pelästyneenä Grošan mieheen kohdistamasta hyökkäyksestä. Hän ei saa sanoa niin Davidille. Hän ei ole käynyt täällä kertaakaan koko sodan aikana, ja nyt hän tulee, nyt kun me emme jaksa häntä kuunnella. Hän on ollut aina aggressiivinen, Dunja ajatteli, mutta hänelle on aina annettu anteeksi sen vuoksi että hän on niin ruma. Tiedän, että hän kärsii siitä, mutta hän ei saa mennä miten pitkälle tahansa. Voimattomasti Dunja nosti kätensä.

— Vaikene, Groša! Emme tahdo kuunnella sinua!

Sanat tulivat kiivaasti, ja hän hämmästyi itse sitä, että pystyi vastaamaan niin voimakkaasti Grošan loukkauksiin.

— Eihän se oikeastaan ole minun asiani, saat kärsiä häntä kuolinpäivääsi asti, mutta säälin sinua ja lapsia, Groša vastasi ja jatkoi: — Tiedäthän, mitä Stalin sanoi — sen joka ei tee työtä ei pidä syödäkään. Mutta nyt on päinvastoin, kaikkialla on samanlaista, minne vain tuleekin, ukot istuvat ja voivat hyvin, kun taas me naiset saamme raataa ja rehkiä pitääksemme kodin pystyssä, jonottaa joka paikassa, yötä päivää saa olla menossa ja palella, sillä aikaa kun he istuvat lämpimässä ja odottavat että heitä passataan. Eikö muka ole niin, mitä? Vastaa minulle, valehtelenko muka? Katso vain häntä!

Hän osoitti vapisevalla sormellaan Davidia.

— Katso, miten hän kyyristelee kuin selkäsaunaa pelkäävä koira edessäni. Ja miksi? Siksi vain, ettei tarvitsisi tehdä mitään. On niin mukavaa olla passattavana. Hyi!

Hän sylkäisi lattialle Davidin eteen.

— Mutta pidä hyvänäsi vain, omapa on vikasi, hän jatkoi Dunjan puoleen kääntyneenä. — Käskit minun olla hiljaa. Hyvä, minä olen hiljaa! Näen sinusta, että jos pystyisit olisit heittänyt minut ulos, mutta sinä et pysty, sinähän olet laiha kuin kolhoosikaakki. Lyönpä vetoa, että jaat hänelle annoksestasi ja hän, hän ottaa vastaan, ikään kuin se olisi maailman luonnollisin asia. Mutta oletko ajatellut, miten lastesi käy jos kuolet, häh? Oletko? Minäpä kerron sinulle, he joutuvat lastenkotiin. Ja tiedät kyllä mikä heitä siellä odottaa. Olet sokea, Dunja, hän jatkoi, — et näe että ajat ovat muuttuneet. Elät jatkuvasti vanhoissa unelmissa. Mokoma kyyhkyläinen, anna hänelle osastasi niin kuolet itse.

Hänen äänessään oli hiukkanen kateutta, mutta se hävisi pian ja sen tilalle tuli kylmä iva hänen jatkaessaan:

— Meillä on toisin. Minä määrään meillä, ja minun Igorini ei saa muruakaan enemmän kuin ansaitsee. En ole epäoikeudenmukainen, älä luulekaan. Mutta minun on ajateltava Valodjaa, katso häntä, hän ei ole niin laiha kuin sinun lapsesi.

Hän viittasi poikaansa, joka istui Ivanin vieressä sohvalla.

— Hän on kyllä voimakkaampi kuin minä, Ivan ajatteli ja tunsi äitinsä aran katseen käväisevän kasvoillaan.

— Jumala varjelkoon meitä pahuudelta, Njuša-täti sopersi.

— Pidä suusi kunnes sinulta kysytään, akka.

Groša astui askelen lähemmäksi mummoa, joka kyyristyi kokoon ja uikutti peloissaan. Grošaa huvitti nähdä, kuinka vanhus pelkäsi häntä. Dunjan puoleen kääntyneenä hän jatkoi hiukan rauhallisemmalla äänellä:

— Tule, haluan puhua kanssasi kahden kesken.

Hän meni edellä toiseen huoneeseen. Sieltä saattoi kuulla Grošan matalan ja tiukkaavan äänen, vuoroin uhkaavana, vuoroin normaalina tai suostuttelevana. Pitkän ajan kuluttua hän tuli ulos, kääntyi ovella ja sanoi pinnistetyn rauhallisesti:

— Mieti sitä, Dunja, tulen takaisin ja silloin haluan saada sinulta vastauksen. Se on sinun parhaaksesi, hän lisäsi. — Tule, Valodja, meidän on mentävä nyt. Hetken päästä he olivat poissa.

— Dunja, mitä hän sanoi sinulle? Kerro meille, kuulitko, kerro meille, et saa kantaa tätä yksin, Njuša-täti änkytti ja vapisi yhä ryysyissään.

— Pelotteliko hän sinua, äiti? Ljuba kysyi ja meni äitinsä luokse.

— Hän on paholainen, paholainen, Dunja toisteli ja painoi Ljuban itseään vasten. — Kukaan ei saa päästää häntä enää sisään. Muuten ei tiedä mitä hän voi saada aikaan. Ihmisenliha varmaan tekee hänet sellaiseksi, hän mutisi ajatuksissaan.

— Mitä sinä sanot, Dunja? Mitä sinä oikein sanoit, sano se uudelleen! David huudahti ja katsoi epäuskoisesti vaimoonsa, joka vain nyökkäsi.

— Nii—in, kyllähän hänestä näki, ettei hän ollut

normaali, Njuša-täti sopotti, — sillä tavalla hyökkäsi viattomien ihmisten kimppuun.

— Hän kysyi, halusinko... halusinko ottaa ruumiita tänne kylpyhuoneeseen, niin että hän voisi paloitella ne täällä. Hän sanoi, että hänen miehensä ei voi nukkua heillä kotona, koska hän näkee painajaisunia — he haluavat muuttaa meille asumaan. Mutta kun sanoin hänelle, että meillä on liian ahdasta itsellämmekin ja etten halunnut olla tekemisissä hänen kanssaan, hän vastasi: Jos vain haluan, muutan kyllä tänne! Ja hän varoitti minua puhumasta mitään teille. He ovat syöneet yhden tytön, hän kertoi minulle. Igor oli paloitellut ruumiin heidän kellarissaan.

Huoneessa tuli hiljaista.

Ivanin ääni rikkoi melkein vihlovana hiljaisuuden.

— Isä, sinä et halunnut heittää häntä ulos, koska tiesit, ettei hän ole järjissään, eikö niin? Etkö tiennytkin?

Hänen sanojansa seurasi hiljaisuus. Kukaan ei uskaltanut katsoa häntä avoimesti silmiin. Lopulta äiti sanoi:

— Vanja, unohda mitä tapahtui, niin on parempi.

Isä kohotti hitaasti päätään.

— Ei, en usko sitä, en usko sitä, hän mutisi itsekseen.

— Vanja, tarvitsemme puita, äiti keskeytti. — Viitsitkö sahata vähän, muuten ne eivät riitä illaksi. Isä on väsynyt, joten ole nyt reipas ja tee se heti, hän lisäsi ja taputti Ivania olalle. — Saat nyt auttaa enemmän kuin ennen, niin kauan kuin isä on huonona. Olet iso poika nyt, eikä meistä naisista ole paljon mihinkään kun tosipaikka tulee, me luotamme sinuun, Vanja.

Hänen laihoissa kasvoissaan nytkähteli ja alahuuli vapisi.

— Menen heti, Ivan vastasi soinnuttomasti ja lähti huoneesta.

— Taidan panna hiukan pitkäkseni, David mutisi, — nyt kun poika hoitaa puut. Tuntuu siltä kuin jalkani olisivat lyijyä, hän lisäsi ja nousi vaivalloisesti seisomaan.

— Isä, sijaan vuoteen sinulle, odota, istu vähän aikaa.

Ljuba oli innokas auttamaan, hän tahtoi hälventää ajatukset jotka kiusasivat häntä. Groša-tädin rumat kasvot eivät ottaneet häipyäkseen, vaan näyttäytyivät yhä karmeammissa muodoissa. Ljuba näki hänen pitävän käsissään ruumista, jonka sinertävästä lihasta hän raastoi hampaillaan palasia. Häntä värisytti. Sitten kaikki hänen ympärillään pimeni — hän kaatua mätkähti lattialle.

Minun on näytettävä, että he voivat luottaa minuun, nyt kun isä on huonona. Teen kaiken, mitä hän teki ennen, Ivan ajatteli sahatessaan.

Keittiö oli muutettu puuvajaksi, takaseinän vieressä oli muutama metri halkoja, keittiöpöytä oli kauan sitten uhrattu sytykkeiksi. Hetken kuluttua Ivan väsyi, käsivarsia alkoi särkeä epätavallisten liikkeiden vuoksi. Hän otti kirveen ja sylkäisi käsiinsä, se tuntui raskaalta ja kömpelöltä. Kun kaikki puut oli hakattu, hän otti täyden sylyksen ja meni huoneeseen.

— Mikä Ljuballa on? hän kysyi, kun hän näki sisarensa makaavan hiljaa vuoteella. Puut putosivat kolisten hänen jalkoihinsa.

— Ei se ole vaarallista. Hän pelästyi Groša-tätiä,

äiti rauhoitti. — Sinähän sait aikaan paljon, tämä riittää varmasti huomiseksikin.

— Sahaan huomenna lisää, niin että meillä on aina puita, Ivan vastasi.

Äiti kumartui Ljuban ylle.

— Ljubaska, minä en päästä häntä sisään, kuuletko, sinun ei tarvitse pelätä. Lupaan, ettei hän tule tänne enää.

Minun on puolustettava heitä, Ivan ajatteli tuskaisesti. Raskaasti hän istuutui tuolille mummon viereen, joka puhdisti itsestään täitä tulen heikossa hohteessa. Hän katsoi avuttomasti ympärilleen. Dunja-äiti ripusti huopia ikkunoiden eteen. David tuijotti ilmeettömin silmin katossa olevaa halkeamaa sängyllä maatessaan. Känsäiset kädet lepäsivät painavina pitkin sivuja. Sisar makasi hiljaa, hänen kalpeat kasvonsa olivat Ivaniin päin.

— Äiti, tule tänne istumaan, Ivan pyysi, kun äiti oli saanut ikkunat pimennetyksi.

— Mitä nyt, Vanja? äiti kysyi ja asettui Ivanin viereen horjuvaan rottinkituoliin.

— Voi, ei mitään. Haluan vain, että istut tässä.

Mutta hetken päästä hän kysyi hiljaa samalla kun katsoi isää:

— Luuletko, että isä tulee pian kuntoon?

— Toivon niin, Dunja-äiti vastasi kääntämättä katsettaan tulisijan hyppivistä liekeistä. Hän ei jaksanut ajatella miehensä tilaa, se pelotti ja vaivasi häntä. Olemme kuin vieraat toisillemme, hän ajatteli, emme puhu enää samaa kieltä, kaikki ajattelevat vain itseään, enkä minä jaksa enää, käyköön miten hyvänsä, minä en mahda sille mitään... He muuttuivat kaiken aikaa. Nälkä turmeli heidät.

Hän katsoi mummoon, joka istui tuolillaan yläruumis paljaana täysin syventyneenä täijahtiin. Hän on kuin vanha apina nyt, Dunja ajatteli. On melkein mahdotonta muistaa, millainen hän oli ennen... Miten pedanttinen hän olikaan silloin! Ja millaisia vaatteita hänellä oli! Hänellä oli nuoruudessaan onnea, sai periä liikkeen entisen omistajan jälkeen, hänestä tuli rikas. Sitä ei uskoisi, kun näkee hänen istuvan tässä ja etsivän itsestään täitä. Dunja muisti, miltä täti näytti seisoessaan kukkakaupassaan Nevan valtakadulla. Se oli varmasti vanhan Pietarin hienoin kukkakauppa. Siellä oli aina ylhäisiä ja heidän lakeijoitaan ostoksilla — miten täti mielistelikään heille. Dunja itse ei saanut koskaan olla siellä, koska hänen asunsa ei ollut tarpeeksi hieno. Kerran täti sanoi hänelle:

— Jos tahdot tulla tervehtimään minua, saat tulla takatietä. En halua, että sinut nähdään täällä. Tämä kauppa ei ole köyhiä varten. Voit pilata minulta kaiken, kun olet tuollaisissa vaatteissa.

Tuntui katkeralta, ja hän muisti, kuinka hän taisteli itkua vastaan sieltä juostessaan. Niin, siihen aikaan sinä olit ylpeä, hän ajatteli ja katsoi mummoa, joka piti kuivuneita rintojaan ylhäällä ja raapi niiden alta. Täit putosivat kuin pienet riisiryynit hänen polvilleen ja ryömivät eri suuntiin mustalla likaisella hameella mummon vapisevien käsien ajaessa niitä ahkerasti takaa. Ikään kuin pitkän matkan päästä hän näki mummon innokkaat irvistelevät kasvot, jotka saivat lapsellisen ihastuneen ilmeen kun hänen onnistui saada kiinni ja heittää hiillokseen muutama pikku elävä.

Hän on kuin lapsi, Dunja ajatteli ja palasi mietteissään menneisyyteen. Lapsuudenkodin pitkä harmaa

parakkimainen rakennus, rikkinäisen aidan takana oleva tehdas, joka aina nokesi valkoisen pyykin, vinosti vastapäätä kadun toisella puolella sijaitseva viljavarasto, jossa vilisi rottia, kallisarvoisia turkkeja sisältävien raskaiden laatikoiden ikuinen raahaaminen. Ja kirottu eteishalli leveine pitkine portaineen, jotka piti polvillaan ollen pestä joka aamu kesät talvet. Sitten tuli ammustehdas, ja revolverisorvit seisoivat pitkinä riveinä kosteassa tiilihallissa. Silloinkin oli sota ja kurjuus, mutta silloin saattoi ainakin ajaa kaupungista johonkin kaukaiseen kylään vaihtamaan itselleen jauhoja ja perunoita. Hän syventyi muistoihinsa.

Tungos täpötäydessä tavarajunassa oli hirveä. Mitä sillä oli väliä vaikka varpaat tulivat sinisiksi kun raskaat sotilassaappaat polkivat niitä, enhän tullut tyhjin käsin kotiin, ei, sain mukaani kokonaisen säkillisen jauhoja, kaksi säkkiä perunoita ja monta leipää. Mutta tietenkin piti lahjoa junailija ja miliisimies, joka hankki käsikärryt. Olisipa hyvä jos ne säkit olisivat täällä nyt, hän ajatteli ja katsoi ylös.

Äänettöminä toiset istuivat tai makasivat hänen ympärillään, tuijottivat eteensä haalein tyhjin silmin. Mummo oli saanut raapimisensa loppuun ja veti likaista puseroa ylleen. Dunja kumartui konemaisesti panemaan puun melkein sammuneeseen hiillokseen.

— Minä menen nyt nukkumaan, äiti, hän kuuli Ivanin sanovan.

Ivan nousi hiljaa ja meni sohvalle, jolla isä jatkuvasti makasi kattoon tuijottaen. Yöllä tulee varmasti kylmä, Ivan ajatteli ja ryömi vaatteet päällä likaisen punaisen peiton alle.

— Aiotko istua ylhäällä kauan, Dunja? mummo kysyi.

— Istunpahan hetkisen, äiti vastasi. — Hyvää yötä, hyvää yötä, hän lisäsi ärtyisästi, hän halusi mahdollisimman pian palata muistoihinsa. Keväinen ja lämmin henkäys tuntui hänen sisällään, kun hän palasi menneisyyteen. Taloja, katuja, maisemia ja kasvoja vilisi ohi. Sitten hän oli keskellä ihmisjoukkoa, joka tungeksi panssariauton ympärillä. Tykkitornissa seisoi pieni kaljupäinen mies, joka puhui kansalle innostuneesti ja vakuuttavasti. Pehmeää sivistynyttä ääntä säestivät sopivat voimakkaat eleet. Kaikki hurrasivat, ja puhujan ääni hukkui kättentaputusten pauhuun. Siihen aikaan oli olemassa toivo. Nyt ei ole jäljellä mitään, ei mitään, hän ajatteli katkerasti, kun nukkuvien kuorsaukset palauttivat hänet nykyisyyteen. Ajatus aikaisesta ylösnoususta ja leivän jonottamisesta tuntui painajaiselta.

— Kunpa se olisi ohi, hän kuiskasi tuskin kuuluvasti. Mutta moniin muihin verrattuna heillä oli toki kaikki melko hyvin. Hän pakottautui ajattelemaan toisia perheitä, joista kaikki olivat jo kuolleet. Monilla oli pahemmin.

Jäykin liikkein hän sulki uuninpellin, koetteli kädellään kaakelin lämpöä ja teki tavanomaisen kierroksensa nukkuvien keskuudessa, kuunteli tarkkaan heidän hengitystään. Rauhoittuneena ja varmana siitä että kaikki hengittivät hän ryömi hiljaa vuoteeseensa. Ikkunalasi tärisi räjähdyksestä. Jospa meihin edes osuisi... kaikkiin... samalla kertaa... hän ajatteli puoliunessa ja käänsi kylkeä.

9

David laihtui päivä päivältä. Hänen kasvonsa, jotka aikaisemmin olivat olleet pöhöttyneet, muuttuivat kulmikkaaksi ontoksi kalloksi, josta poskipäät pistivät esiin kuin terävät kyynärpäät. Kukaan perheestä ei ollut huomaavinaan muutosta. He puhuivat nykyään harvoin keskenään, ja jos he niin tekivät, se koski vain kaikkein alkeellisimpia asioita: lumen hakemista, käymäläsangon tyhjentämistä, kaakeliuunin sytyttämistä tai puiden sahaamista. Viimeksi mainittu tehtävä oli Ivanin harteilla ja hän suoritti sen valittamatta, konemaisesti, voimattomin käsivarsin.

Jo pelkästään aamuinen ylösnousu oli tuskallista. Ivan veti peiton päänsä yli ollakseen näkemättä harmaata päivänvaloa. Levottomasti hän käänsi kylkeä ja haukkoi tarmokkaasti ilmaa laihoilla leuoillaan. Hän tahtoi palata uneen, missä kaikki oli mahdollista ja valoisaa, mutta mitä enemmän hän ponnisteli nukahtaakseen uudelleen, sitä selvemmäksi tuli hänen tajuntansa.

— David... David! hän kuuli äitinsä kuiskaavan kärsimättömästi.

Hän tajusi äidin äänen levottoman ja pelokkaan

pohjasävyn. Hän nousi istumaan keppisuoraksi vuoteellaan. Äiti seisoi Davidin vuoteen ääreen kumartuneena, eikä Ivan voinut nähdä hänen kasvojaan. Isän terävä liikkumaton profiili erottui ruskeaa tapettikuviota vasten. Harmaankeltainen iho kiristyi kallon päälle, leuka lepäsi elottomana rintaa vasten, avoimesta suusta valui sylkeä. Vain silmät liikkuivat epätoivoisen etsivinä.

— Isä, minä olen tässä! Ivan huusi yhtäkkiä ja ryömi hänen lähelleen.

Heidän katseensa kohtasivat, hetken he katsoivat toisiaan silmiin. Isä käänsi silmänsä toisaalle. Ivan tuijotti häntä jähmettyneenä. Mummo seisoi ikkunan luona silmät kiinni ja pää painuksissa, huulet liikkuivat nopeasti, hän höpötti rukouksia. Hän näyttää kaniinilta, Ivan ajatteli.

— Älä ole levoton... se menee ohi... äiti kuiskasi. Sanojen yksinkertainen arkisuus teki ne vieläkin paljaammiksi, hän vaikeni äkkiä. Eihän kukaan kuitenkaan uskonut häntä.

— Menen hakemaan Ljubaa, Dunja-äiti sanoi soinnuttomasti. — Vanja, saatan olla kauan poissa, sillä en tiedä missä hän on jonottamassa.

— Pysy sinä hänen luonaan, Dunja, minä menen hakemaan tyttöä, mumisi mummo ja tuli lähemmäksi.

— Ei, ei, menen itse, äiti vastasi.

Ivanin katse osui kattilaan, joka oli yhä priimuskeittimellä. Hän meni lähemmäksi, kumartui katsomaan ja näki sen pohjaa peittävän senttimetrin paksuisen vellikerroksen.

— Syö se, hän kuuli äidin äänen selkänsä takaa. Sanaakaan sanomatta hän otti kattilan ja istuutui

isän vuoteen jalkopäähän. Kaikki hänen ympärillään oleva oli pyyhkäisty pois. Suomatta itselleen aikaa lusikan hakuun hän kastoi likaisen sormensa hyytyneeseen ohueen kuoreen ja nuoli ahnaasti. Hän jatkoi vellin ahmimista kauhoen koko kädellään.

Tulen hyvin kylläiseksi, hyvin kylläiseksi, hän vakuutti itselleen. Yli puolet on jäljellä ja olen syönyt jo paljon, minun täytyy tulla kylläiseksi. Mutta hänen kaipaamaansa kylläisyydentunnetta ei tullut, päinvastoin tuntui hänen vatsassaan kylmältä ja tyhjältä. Velli valui hänen kurkustaan alas jälkiä jättämättä. Kun viimeiset vellinjäännökset oli nuoltu ja kattila loisti kuin pestynä, hän totesi hämmästyneenä, että oli jatkuvasti nälkäinen.

— Vanja, voitko sahata vähän puita, ettei isän tarvitse palella.

Äiti seisoi hänen edessään täysissä pukeissa, ruskea villašaali oli tiukasti pään ja kaulan ympärillä. Äidin silmät tavoittivat Ivanin tyhjän katseen, ikään kuin hän olisi halunnut sanoa jotain enemmän. Mutta mitään puhumatta hän lähti ulos.

Nyt olen isän sijalla, Ivan mietti. Ajatus ei hämmästyttänyt eikä pelottanut häntä. Yhtä konemaisesti hän jatkoi ajatuskulkua: Mutta me tulemme pian perässä ja silloin kokoonnumme kaikki samaan paikkaan. Kuoleminen on kai samanlaista kuin unennäkeminen, kun syö syömättä, juoksee juoksematta, puhuu vaikka on hiljaa. Nyt kun isä on pian kuollut, tulen minä varmaan hänen jälkeensä, me pidämme yhtä, niin hän itse sanoi. Siellä on varmaan valoisaa ja lämmintä eikä koskaan ole nälkä. Entä jos minä olisinkin tullut sinne ensimmäisenä ja odottaisin muita, ja heidän tultuaan näyttäisin heille paikkoja.

Sahanterä juuttui kiinni paksuun koivunrunkoon.

— Piru vieköön, hän kirosi hampaittensa välistä.

Irti sahattu pätkä putosi kolahtaen lattialle. Sahaan niin paljon, että ne riittävät koko yöksi, hän ajatteli. Isä palelee nyt, kun hän ei voi lainkaan liikkua. Tarmokkaasti hän puri hampaansa yhteen, kun hänen käsivarsiaan alkoi särkeä.

Ivan katsoi ympärilleen. Maali lohkesi isoina liuskoina kosteilta jäätyneiltä seiniltä, lattia oli sahanpurun peitossa, keittiönpöytä oli poissa, hellan mustaa pintaa peitti paksu tomukerros. Ikkuna oli jäätynyt kiinni. Ilma haisi märältä puulta ja tuntui kostealta ja kylmältä. Ensimmäisen kerran hän näki kuoleman vapautuksena.

— Kuolen pian, hän ajatteli ja tunsi itsensä iloisemmaksi.

Täit ryömivät hänen housunkauluksensa alla. Hän avasi housunnapit ja raastoi kädellään yhteen sulloutuneita pikku eläviä, jotka putosivat lattialle.

— Nyt on teidän vuoronne palella, hän mumisi ja kaivoi sormellaan napaansa, joka oli täynnä pieniä punaisia puremia. Syvennys vilisi täitä. Konemaisesti hän jatkoi puhdistusta, riisui yltään villatakin, joka oli kerran kuulunut Lena-tädille, avasi kolmen paitansa napit ja pudisti paidat huolellisesti. Aluspaidan rasvaiset saumat inhottivat häntä, hän irvisti ja heitti sen nurkkaan. Hän hieroi käsillään paljasta yläruumistaan. Kylmä nipisteli ihoa. Nopeasti hän pukeutui.

Siinä meni ainakin sata, hän ajatteli tyytyväisenä. Tänä yönä saan varmaan nukkua rauhassa.

Kun hän oli saanut työnsä valmiiksi, hän alkoi kantaa puita sisään ja pinota niitä kaakeliuunin kupeelle. Huoneessa oli hiljaista. Njuša-täti istui Davidin vie-

ressä ja hieroi hermostuneesti kuivia käsiään vastakkain. Isä makasi jatkuvasti liikkumatta ja silmät kiinni. Ivan istuutui uupuneena ja katseli isää.

— Dunjan pitäisi olla täällä nyt, mummo sanoi ja liikutteli käsiään vielä nopeammin. Ivan nousi, harhaili pimeässä huoneessa, istui hetken sohvan laidalla. Isä nosti katseensa, ja Ivan katsoi hänen levottomiin silmiinsä.

— He tulevat pian, isä, he tulevat... hän mutisi.
— Minun pitää peittää ikkuna, hän sanoi anteeksipyytelevästi ja nousi.

He tulevat... he tulevat, takoi hänen päässään itsepintaisesti kun hän ripusti raskaita huopia. Sitten hän sytytti öljylampun ja jatkoi vaelteluaan, vilkaisi silloin tällöin syrjäsilmällä liikkumattomana makaavaa isää. Hän asettui hetkeksi istumaan mummon viereen, joka nyt melkein makasi tuolillaan kädet ristissä sisään painuneen vatsan päällä. Ivan katsoi hänen keskittyneitä kasvojaan. Vain kuopalle painuneiden poskien heikot märehtivät liikkeet kavalsivat, että hän rukoili.

Ivan nousi ja lähti huoneesta. Ulko-ovea avatessaan hän kuunteli jännittyneesti. Porrastasanteet olivat pimeinä, särkyneistä ikkunoista tuuli kylmästi. Sitten kuului portin ulkopuolelta pakkaslumen narinaa.

— Äiti, sinäkö siellä?

Mutta jälleen tuli hiljaista. Neuvottomana hän seisoi hetken porrastasanteella, hän tahtoi sekä mennä alas kadulle että sisään isän luo, joka makasi heitä odottamassa.

Mitä sanon isälle? hän mietti mielessään hapuillessaan kohti ovea. Portin ruosteinen kitinä sai hänet pysähtymään ja kääntymään. Hämärästi hän erotti

hahmon, joka piirtyi lumikinosta vasten porttiaukossa.

— Äiti, sinäkö siellä? hän kuiskasi.

— Minä, mutta miksi seisot täällä, onko jotain tapahtunut?

— Ei, mutta isä odottaa teitä. Missä Ljuba on?

— En ole pystynyt löytämään häntä, äiti vastasi väsyneesti.

He menivät yhdessä sisään.

— David... en löytänyt häntä... olen etsinyt joka paikasta... häntä ei löydy mistään, mutta hän tulee varmaan ihan kohta.

Ivan piteli öljylamppua, joka valaisi isän kasvoja. Tuntui turvallisemmalta nyt. Äiti oli hänen vierellään. Isän halvaantuneesta avoimesta suusta kuului pitkä äännähdys. Epätoivoisesti hän ponnisteli sanoakseen jotain. Silmät pyysivät yhtä ainoaa suosionosoitusta: että voisi sanoa muutaman sanan. Katse sumeni jälleen, ja hän sulki silmänsä.

Kaukaa David kuuli puolisonsa sanovan:

— Vanja, tule... istu, isä on nukahtanut nyt, hän on väsynyt.

Isä näki Ljuban kalvaat tytönkasvot edessään maatessaan siinä silmät kiinni. Kuin pilvimuodostelma hajaantui tyttären kuva hitaasti, ja hän oli makaavinaan selällään ruohossa ja puhaltavinaan pajupilliään. Hän oli jälleen paimenpoika siellä kotona. Aurinko paistoi hänen kasvoihinsa. Omituista, että ruoho on niin kosteaa ja kylmää... hän ajatteli tuntiessaan kylmyyden hiljalleen hiipivän ruumiiseensa. Minun pitää nousta, hän ajatteli hämmentyneenä. Kevyesti kuin höyhen tuulessa hänen ruumiinsa kohosi kohti yhä

suurempaa auringonkiekkoa, kunnes valo nieli hänet kokonaan.

Hänen kurkustaan kohosi syvä rahiseva huokaus. Ivan katsoi kysyvästi äidin jähmettyneitä kasvoja. Tämän lasimaiset silmät tuijottivat Davidiin. Öljylampun lepattava liekki valaisi isän kasvot, hänen terävän profiilinsa varjo leikki seinällä.

Ääneti he katselivat häntä. Mummo seisoi heidän takanaan. Ivan tunsi hänen hengityksensä korvassaan.

Kaikki tiesivät mitä oli tapahtunut. Kukaan ei sanonut sanaakaan. Dunja-äiti meni jäykästi hakemaan käsilaukkunsa ja etsi kuparirahat, jotka hän asetti Davidin silmäluomille. Ivan värisi ajatellessaan kylmiä viisikopeekkaisia, jotka koskettivat isän silmiä.

Minulla ei ole enää isää, hän ajatteli ja meni istumaan kaakeliuunin viereen. Hän näki kuinka äiti asetti nenäliinan isän leuan ympäri, nosti leuan varovaisesti ja solmi nenäliinan pään ympärille. Hetken äiti seisoi katselemassa kuollutta. Kuin unissakävijä hän sitten kääntyi ja meni Ivanin luo.

— Istu, Ivan mutisi ja siirsi tuolia, jotta äiti olisi lähempänä tulta.

Mummo tassutti heidän luokseen ja istuutui hiljaa. Jäytävä hiljaisuus laskeutui huoneeseen. Ivan yritti käsittää, että isä oli poissa. Hän halusi tuntea kaipausta ja tuskaa, mutta tämä kaikki ei koskettanut häntä lainkaan. Kylmyys, joka oli vallannut hänet aamulla, oli jäätynyt möykyksi rintaan.

Tulen pian luoksesi, isä, hän toisteli mielessään. Hän näki isän seisovan kädet levällään. Isä hymyili toivottaakseen hänet tervetulleeksi ja syleili häntä. Se tuntui suloiselta, isä oli voimakas kuten ennen ja hänellä oli pyöreät posket.

Tulen pian luoksesi, isä, hän ajatteli jälleen. Ääneen hän sanoi:

— Äiti, minäkin tahdon kuolla.

Äiti ei kääntynyt hänen puoleensa, vaan istui pää käsien varassa vastatessaan hiljaa:

— Niinhän me tahdomme kaikki, Vanja.

Jälleen tuli hiljaista. Hetken päästä kuului ulko-ovelta koputusta.

— Se on varmaan Ljuba, Ivan sanoi ja kiiruhti avaamaan öljylamppu kädessään. Hän oli tuskin vetänyt haan sinkilästä, kun ovi tempaistiin auki, ja Andrei-setä seisoi oviaukossa. Miehen partaisen suun ympärys oli huurteesta valkoinen.

— Käykää sisään, käykää sisään, Ivan mutisi hiukan hämmästyneenä, kun tulija ei ollutkaan sisar.

Hän kulki edellä ja valaisi tietä.

— Isä on kuollut, hän sanoi hiljaa heidän kävellessään käytävän läpi.

Andrei ei vastannut.

— Andrei-setä tuli, hän kiiruhti sanomaan heti ovea avatessaan.

Dunja-äiti katsoi heitä. Hänen silmissään oli kiivautta hänen sanoessaan:

— Tulitko tänne pyytääksesi häntä kaivamaan sinulle hautoja? Ehei, nyt saa riittää, hän on kaivanut tarpeeksi. Nyt saat kaivaa itse, senkin raukka.

Kaikki se katkeruus, mitä hän kerran oli tuntenut tätä miestä kohtaan, joka oli houkutellut ja käyttänyt hyväkseen hänen Davidiaan, murtautui esiin.

Ivan asetti lampun pöydälle ja istuutui. Silmät suurina hän katseli äitiä. Andrei-setä seisoi oviaukossa ja tuijotti tiukasti Dunjaa.

— Mitä varten tulit? Rehukakut ovat lopussa. Eihän sinulla ole tapana tulla, ellet voi toivoa saavasi mitään. Mutta tässä talossa ei ole enää mitään, joten olet tullut turhaan.

— Sen mitä varten tulin aion myös saada. Etkä sinä voi minua estää.

Andrein kasvot kovenivat, silmistä paistoi halveksunta.

— Aion saada sen tupakan jonka David minulle lupasi, hän lisäsi käheällä äänellä ja katsoi kuollutta. Sitten hän meni Ivanin luo.

— Minä istun tässä, siirry syrjään, poika.

Ennen kuin Ivan ehti nousta, Andrei tarttui lujalla otteella hänen olkaansa ja tyrkkäsi hänet tuolilta.

— Tässä istun, kunnes saan tupakkani, hän sanoi ja kääntyi voitonriemuisesti Dunjan puoleen, joka tuskin uskoi silmiään. Että tuo pieni kurja olento ajoi hänen poikansa tämän paikalta ja istui nyt heidän tulisijansa ääressä!

— Ettet.. ettet häpeä, senkin sika. Hän on auttanut sinua aina ja kaikessa eikä ole vielä ehtinyt kylmetä ja sinä... sinä kohtelet hänen lastaan tällä tavalla.

Katkeruus ja pelko tärisyttivät Ivanin sisintä.

Isä, isä, hänen teki mieli huutaa, kun hän seisoi siinä äidin vieressä ja katseli edessään olevaa miestä. Hän oli tottunut näkemään miehen isän ja koko perheen erittäin läheisenä ystävänä, oli pitänyt hänestä tähän saakka. Mies, joka istui heidän edessään ja hymyili pilkallisesti, oli toinen Andrei-setä. Käykö aina näin, tulevatko kaikki kohtelemaan meitä tällä tavalla, nyt kun isä on poissa, hän ajatteli. Hänen kasvonsa vääristyivät.

— Dunja pieni, kuului mummon pelästynyt ääni, — anna hänelle mitä hän haluaa, hän saattaa keksiä vaikka mitä, ellei hän saa sitä, mummo ruikutti.

Ivan tunsi äidin käden kiertyvän hellävaraisesti vyötärölleen.

— Istu, Vanja, menen vain hakemaan tupakan tuolle. Äidin ääni oli kova. Hän hävisi pimeään.

— Se on kyllä viisainta, Andrei sanoi pilkallisesti. — Sinä et ole tyhmä, eukko. Hän katsoi Njuša-tätiin kuin liittolaiseen.

— Oliko siinä kaikki? Andrei kysyi epäluuloisesti, kun äiti ojensi hänelle ääneti pitkulaisen paketin.

— Jos tahdot lisää, saat mennä toisten leskien luo, senkin sika, Dunja melkein sylkäisi sanat suustaan.

— Eipäs hypitä silmille, saatan käydä hankalaksi oikein todella, Andrei vastasi.

— Nyt olet saanut kaiken mitä minulla oli, joten voit mennä. Äläkä tule ikinä enää!

Kuinka äiti uskaltaa? Ivan ajatteli ja katsoi ihailevasti äitiään, joka seisoi lujana kuin kallio ja tuijotti kiinteästi silmät kovina Andrei-setää.

— Mene! Äiti näytti ovea.

Andrei nousi ja heristi hänelle nyrkkiä.

— Vai sillä lailla!

Ivanin vatsaa kylmäsi kun hän kuuli sanat. Äiti kumartui ottamaan halkoa.

— Tulepas vain, hän äsähti Andreille, joka häipyi nopeasti kyyryssä pimeään käytävään.

Kaikki kuuntelivat jännittyneesti, kunnes kuulivat hänen paiskaavan oven kiinni perässään. Vasta silloin Dunja-äiti heitti halon kädestään ja istuutui vapisten tuolille.

— Teit oikein, Dunja, mummo kiitteli. — Ellei

David olisi ollut tuossa, olisit hyvin voinut lyödä häntä. Hän oli kauhea.

Äiti ei vastannut, vaan veti tuolinsa lähemmäksi Ivania. Ivan tunsi hänen vapisevan kätensä olallaan.

— Vanja, nyt meidän on autettava toisiamme.

Samassa ulko-ovi paukahti jälleen. Ivan lähti lamppu kädessä huoneesta. Ljuba seisoi kylmästä sinisenä hänen edessään. Ennen kuin hän ehti sanoa mitään, Ljuba alkoi puhua rauhallisella äänellä:

— Tiedän, että isä on kuollut. Tiesin sen seisoessani jonossa... mutta kun olin niin lähellä sisäänpääsyä... enhän voinut lähteä poiskaan.

Helpottuneena siitä, ettei hänen tarvinnutkaan esittää asiaa, Ivan meni Ljuban edellä huoneeseen. He menivät kuolleen luokse. Ljuba puristi lujasti pientä kassia ja asettui Ivanin viereen. Äiti pani kätensä heidän olalleen.

— Isä on jättänyt meidät, hän sanoi hiljaa.

Mummon mumistessa yksitoikkoisesti äiti kumartui suutelemaan kuollutta. Ljuba polvistui ruumiin viereen. Kassi liukui hänen kädestään, kun hän tarttui isän päähän, jota hän painoi kauan kalpeita huuliaan vasten. Dunja-äiti otti lampun Ivanilta. Ivan kumartui jäykästi vainajan kasvojen ylle ja suuteli karheita, kylmiä huulia.

Sinä et ole täällä, isä, välähti hänen mielessään.

Viisikopeekkaiset näyttivät kovin suurilta ja raskailta syvissä silmäkuopissa.

— Äiti, emmekö voi ottaa niitä pois nyt? Ivan kysyi ja tuijotti noustessaan herkeämättä heikosti kiiltäviä kolikoita.

— Tee sinä se, Vanja, äiti vastasi ja laski lampun

kädestään, otti kassin lattialta ja lisäsi: — Meidän täytyy syödä nyt.

Ivan tunsi helpotusta ottaessaan rumat rahat pois.

— Missä sinä olit, Ljuba, etsin sinua joka paikasta? äiti kysyi.

— Olen jonottanut ryynejä. Ostin ensin leivän, mutta sitten eräs täti sanoi, että Videnskin aukiolla jaettiin ryynejä, ja minä lähdin kiireesti sinne ja olen seissyt siellä tähän asti. Sain 50 grammaa meidän korteillamme ja sata isän kortilla, niin että yhteensä sain 300.

Sanat tulivat kankeasti hänen melkein yhdessä olevien huuliensa välistä. Kuullessaan sanan ryyni Ivan muisti aamulla syömänsä vellin. Se olisi kuulunut Ljuballe eikä minulle, hän seisoo jonossa aamusta iltaan ja palelee, hän ajatteli. Hän tunsi sääliä sisartaan kohtaan.

— Istu tulen ääreen vähän lämmittelemään, hän sanoi hiljaa.

Hän auttoi Ljuban yltä päällysvaatteet, seisoi hetken hänen takanaan ja katseli hänen hintelää tytönolemustaan, joka piirtyi terävästi tulen punaista hehkua vasten.

— Tulee varmaan parempia aikoja, äiti sanoi leikatessaan leivänpalaa neljään yhtä suureen osaan, — sillä on pitkä aika siitä, kun saimme ryynejäkin. Kunpa voisikin saada 50 grammaa kuukaudessa! Siitä olisi paljon apua, vellihän on niin täyttävää.

— Mutta mistä oli saatu ne ryynit, jotka sinä keitit eilen? Ivan kysyi.

— Ne minä vaihdoin leipäannoksellani, äiti vastasi ja katsoi toisaalle.

— Menetkö hakemaan lunta, Vanja? hän kysyi hetken päästä.

Kun Ivan tuli hytisevänä takaisin kattila täynnä likaista lumisohjoa, äiti pudisti päätään.

— Se ei ole erityisen puhdasta, mutta voimmehan siivilöidä sen.

— Ei kai, enhän minä nähnyt, ulkona on pimeää, Ivan puolustautui.

He asettuivat pöydän ympärille kullakin edessään kuppi höyryävää sameaa vettä.

— Saanko minä näin paljon, Dunja? mummo kysyi.

— Kuuluthan sinä meihin myös, niin että syö sinä vain, täti pieni, äläkä huoli.

Ivan leikkeli ja suolasi leipäviipaleensa. Hapahko maku sai syljen kihoamaan.

Miten hyvä on syödä, aina maistuu niin hyvältä, Ivan ajatteli vaimeasti ja pureskeli kauan ja huolellisesti jokaista palaa.

Syömisen jälkeen äiti pyysi heitä auttamaan isän pesemisessä ja pukemisessa. Vaivalloisesti he vetivät isältä vaatteet yltä. Kukaan ei ollut näkevinään täitä, joita ryömi hänen äärimmäisen laihtuneella ruumiillaan. Dunja-äiti pohti mummon kanssa, mitä isälle puettaisiin päälle. Njuša-täti oli sitä mieltä, että parhaat vaatteet piti säästää tulevaisuuden varalle, niistähän voi ommella Ivanille puvun.

— Tai voit ehkä vaihtaa ne ruokaan, hän lisäsi.

Dunja näytti hyväksyvän jälkimmäisen perusteen, sillä hän nyökkäsi. Isällä pitää tietenkin olla paras pukunsa yllään, Ivan ajatteli, mutta ei sanonut mi-

tään. Hän katseli ääneti, kun he pukivat isän siniseen arkitakkiin ja harmaisiin housuihin.

Njuša-tädin vuode asetettiin ikkunan lähelle pieneen huoneeseen ja pyöreä pöytä raahattiin käytävään. Kaikki auttoivat kantamaan ruumista. Dunja risti vaivalloisesti Davidin kädet rinnalle. Sitten he sulkivat itsensä ja vainajan välisen oven.

Lähinnä seuraavat päivät kuluivat huomaamattomasti. Ivan istui aamusta iltaan kaakeliuunin vieressä mistään välittämättä ja tuskin vastasi kun häntä puhuteltiin.

Toisen päivän aamuna isän kuoleman jälkeen hän kuuli kuinka sisar kertoi kuiskaten äidille nähneensä isän unessa. Isä näytti hyvinvoivalta ja laski Ljuban kanssa leikkiä, niin että tämän täytyi nauraa. Mutta silloin isä oli tullut vakavaksi ja kertonut vierailunsa todellisen tarkoituksen: hän noutaisi Ivanin tai Njušatädin aivan lähitulevaisuudessa. Hän ei vielä tiennyt varmasti kumman.

Tiesinhän minä, ettei hän jätä minua tänne, Ivan ajatteli.

Tule pian, isä, isä pieni, tule hakemaan minut, tahdon olla sinun kanssasi, mutta tee se pian, hän rukoili kärsimättömästi itsekseen.

Hän vaipui jälleen haaveisiinsa, jotka siitä lähtien olivat todellisempia kuin hänen ympärillään oleva todellisuus. Usein hän nyökytteli istuessaan, ja aina hän haaveksi samasta asiasta: isän kohtaamisesta.

Kun äiti neljäntenä päivänä isän kuoleman jälkeen pyysi Ivania tulemaan hyvästelemään Davidia, joka nyt makasi höyläämättömistä laudoista kömpelösti kyhätyssä kirstussa, Ivan hämmästyi sitä, ettei isä

vielä ollut haudattu. Jäykästi hän asettui äidin ja sisaren väliin. Hän meni kirstun luo ja lupasi vieraalla äänellä pitää huolta sisaresta ja äidistä.

Hän taivutti kankeaa niskaansa ja suuteli isän sinisiä huulia, hän auttoi kannen kiinni naulaamisessa käsittämättä täysin mitä teki.

Iltapäivällä saapui mies, jonka piti kaivaa hauta.

— Vanja, sinun ei tarvitse tulla mukaan, tulemme toimeen ilman sinua, Dunja-äiti sanoi. — Ljuba tulee mukaan niin että kaikki sujuu kyllä hyvin. Jää sinä Njuša-tädin luo.

Sanaakaan sanomatta Ivan meni isoon huoneeseen, asettui ikkunan ääreen ja katseli ulos. Kadulla hänen alapuolellaan kulki paksusti pukeutuneita ihmisiä. Kauan hän seisoi ja odotti. Lopulta he tulivat. He vetivät kelkkaa perässään. Kirstu näytti pelottavan isolta ja raskaalta, kun se oli köytetty karkealla narulla pieneen lastenkelkkaan. He pysähtyivät hetkeksi ja äiti vilkutti hänelle. Sitten viimeinen vilkaisu ja he olivat poissa.

Nyt, vasta nyt, hän tunsi ja tajusi mitä tapahtui, että isä vietiin hautausmaalle, hänen isänsä, ettei hän enää koskaan näkisi häntä.

Kuinka monennen kerran kirstu oli kellahtanut kumoon, he eivät tienneet. He huohottivat väsymyksestä ja katsoivat toisiinsa.

— Nostetaan, Dunja-äiti sanoi huohotusten lomassa, — ja levätään sitten hiukan.

Hetken kuluttua he jatkoivat horjuen raskaan kuormansa vetämistä. Haudankaivaja kulki heidän perässään jalkakäytävällä. Kerran hän tuli heidän luok-

seen ja tarjoutui auttamaan, mutta he vastasivat, että tämän viimeisen palveluksen he tahtoivat tehdä itse. Kaksikymmentäyksi vuotta hän on vetänyt raskasta kuormaa, joten minun ei pidä valittaa nyt, Dunja-äiti ajatteli ja kiskoi kaikin voimin helpottaakseen kirstua takaa työntävän Ljuban osuutta. Lepotaukoja pidettiin yhä tiheämmin.

Kappaleen matkaa heidän edellään veti kaksi keskenkasvuista lasta vanerilevyllä naisen ruumista, joka oli puettu räikeään puuvillaleninkiin. Kiragin sillalla he pysähtyivät aivan lasten taakse. Tyttö polvistui ruumiin vierelle ja pyyhki pois lumen, joka oli tarttunut vainajaan matkan aikana. Ruumiin hiuksissa oli vihreä nauha ja kaula-aukosta pisti esiin paperiruusu.

— Olettepa te pukeneet äitinne hienoksi, Dunja-äiti sanoi hiljaa pojalle. Poika seisoi ja katseli, kun tyttö korjasi kainaloiden alitse kulkevaa narua, joka piti ruumista paikoillaan.

— Ei hän ole meidän äitimme, tyttö ehätti selittämään, — hän on äitipuoli, mutta hän oli meille kovasti kiltti.

— Ole hiljaa, hupsu, poika sanoi. — Hän on äitimme. Puimme hänet hänen parhaisiin vaatteisiinsa, kengätkin panimme hänen jalkaansa.

Hän viittasi linttaan astuttuun kenkäpariin, joka oli sidottu nuoralla vainajan jalkoihin.

Lapset ottivat köyden jälleen olalleen ja jatkoivat matkaa. He katosivat lähimmän kadunkulman ympäri.

Katja-tädin luota Dunjan ja Ljuban piti hakea risti, jonka Andrei-setä oli tehnyt. Äiti meni sisään ja tuli pian takaisin kädessään kahdesta pienestä laudasta kyhätty risti. Puussa oli poltetuin kirjaimin isän

nimi, syntymäaika ja kuolinpäivä. Alinna oli epätasainen, vahvasti poltettu vuosiluku 1942.

— Seis! Ette pääse kauemmaksi, täällä räjäytetään, huusi sotilas, joka hajallaan lojuvien ruumiiden ylitse kompuroi heidän luokseen. Kivääri roikkui veltosti hänen olkapäällään. — Kansalainen, teidän on pysähdyttävä tähän! hän kehotti vielä kerran seisoessaan heidän edessään. He katsoivat häntä ymmärtämättä.

— Räjäytämme dynamiitilla joukkohautoja. Maa on niin syvälti jäässä, että on mahdoton kaivaa. Kirstua vilkaistuaan sotilas jatkoi:

— Jos haluatte, voin ottaa hänetkin.

Äiti pudisti hiljaa päätään.

— No, jos välttämättä haluatte kaivaa itse, menkää vasemmalle, näette kyllä missä voitte kaivaa. Seis siellä, kuulitteko, seis! hän huusi naiselle, joka veti lakanaan kiedottua lapsen ruumista kymmenisen metrin päässä heistä.

Sitten tuli pamaus, kovana kuin jättiläismäinen piiskansivallus se pirstoi ilman heidän ympärillään. Heti sen jälkeen seurasi kokonainen sarja räjähdyksiä, jotka tuntuivat sulautuvan yhteen yhdeksi ainoaksi jytinäksi. Kova maa vapisi heidän jalkojensa alla. Suuria möhkäleitä jäätynyttä maata satoi alas vähän matkan päässä heistä.

— Ne pirun poropeukalot eivät osaa edes räjäyttää, sotilas marmatti ja meni tiehensä.

Hyvin tallattu polku vei heidät avoimelle paikalle, missä joukko ihmisiä kaivoi ja kuokki jäätynyttä maata. Heitä seurannut mies tuli kysymään:

— Mihin haluatte minun kaivavan?

Dunja-äiti katseli ympärilleen. Pieni alaston pensas pisti esiin lumesta.

— Tuohon, hän sanoi ja näytti pensasta, — paikka on helpompi löytää, kun siinä on tuntomerkki.

— Menen kysymään, saisiko rautakankea lainaksi, mies sanoi ja meni pienen ihmisryhmän luo, joka seisoi maahan kaivetun matalan kuopan ääressä.

Dunja veti kirstun pensaan luo ja alkoi potkia lunta suunnittelemaltaan hautapaikalta. Mies tuli takaisin mukanaan rautakanki ja lapio.

— Aloitetaan sitten, hän sanoi ja iski rautakangen maahan.

Hän oli ahertanut tuskin kaksikymmentä minuuttia, kun hän äkkiä istuutui lumeen. Uupumuksesta vapisevana hän ojensi kätensä Dunjaa kohden ja pyysi saada ainakin osan sovitusta puolen kilon leipämäärästä.

— En ole syönyt kolmeen päivään, niin etten jaksa enempää, ellen saa jotain suuhuni.

Dunja mursi palasen maksuna olevasta limpunpuolikkaasta ja työnsi lopun takaisin takkinsa sisälle.

— Äiti, luuletko, että ehdimme kotiin tänään? Ljuba kysyi.

— Meidän täytyy, Vanja odottaa meitä, äiti vastasi ja tarttui rautakankeen. — Levätkää nyt hetki, minä kaivan sillä välin, hän sanoi miehelle.

Ljuba heitti syrjään jäätyneet maakokkareet, jotka pala palalta kaivettiin irti. Joka viides minuutti Dunja-äiti vaihtoi vuoroa miehen kanssa. Hänen mielessään oli yksi ainoa ajatus — Davidin täytyi saada oma hauta. Hän kavahti pelkkää ajatustakin, että hautaisi Davidin joukkohautaan. Kuka tahansa muu, mutta ei hänen Davidinsa. Ei, ei häntä.

Painava kanki kävi ankarasti hänen voimilleen. Miehen apu oli melkein olematon. Voimattomasti tämä nosti raskaan kangen ja päästi sen putoamaan omalla painollaan, mutta vain muutaman kerran nostettuaan hän asettui jälleen istumaan.

Kolme tuntia he ahersivat, mutta eivät päässeet kolmeakymmentä senttimetriä syvemmälle. Mies purskahti itkuun.

— Minä en jaksa, en jaksa enempää. Oli väärin, että otin tämän työn. Mutta minun oli nälkä, valtava nälkä, kun te kysyitte minulta.

Mies makasi kaksinkerroin kyyristyneenä Dunjan jalkojen juuressa.

— Rauhoittukaa, ei teidän tarvitse enää kaivaa, se on valmis nyt. Kas tässä, voitte syödä leipänne nyt, jos tahdotte.

Hän ojensi miehelle jäljellä olevan palan. Hetken päästä mies rauhoittui.

— Tunnetteko olonne paremmaksi nyt? Dunja kysyi osaaottavasti.

— Hiukan, mutta teidän ei pitäisi antaa minulle näin paljon, en ole ansainnut sitä, mies vastasi nostamatta katsettaan.

— Äiti, milloin me syömme oman leipämme? Ljuba kysyi ja katsoi syrjäsilmällä miestä, joka istui maassa ja pureskeli ahneesti.

— Voitko odottaa vähän? Olemme pian valmiit, sitten menemme Katja-tädin luo ja saamme jotain lämmintä, äiti vastasi.

He nostivat yhdessä vainajan matalaan kuoppaan. Väsyneinä, mutta kuitenkin tyytyväisinä tehtyään parhaansa he katsoivat avoimessa laakeassa haudassaan olevaa kirstua. Sitten he täyttivät jälleen kuopan

lumensekaisella maalla. Pienen ristin he asettivat matalan kumpareen pääpuoleen. Se piirtyi selvänä hämärän tultua harmaaksi käynyttä lunta vasten. Mies seisoi heidän vieressään lakki kädessään. Hetken hiljaisuuden jälkeen hän sanoi:

— Minullakaan ei ole pitkiä aikoja jäljellä.

Hänen äänessään ei ollut katkeruutta eikä valitusta. Kukaan ei vastannut hänelle.

— Sitten kai lähdetään. Mies pani lakin päähänsä. Ääneti he seurasivat hänen narisevia huopasaappaitaan.

Ljuba istui ritisevän tulen ääressä. Unisena hän katseli liekkien leikkisää hyppelyä puunkappaleilla. Juuri sillä hetkellä hän ei toivonut mitään. Hän kuuli äidin ja tädin äänet pehmeänä sorinana. Hän ojentautui räsymatolle, ja pian kuului heikkoa kuorsausta.

— Katso, Dunja, Ljuba on nukahtanut, Katja sanoi ja nyökkäsi päällään siihen suuntaan, missä Ljuba makasi.

— Hän on väsynyt, pikkuinen, hän jatkoi hiukan surkuttelevalla äänellä.

— Niin, hän on saanut kestää paljon tänään eikä hän kuitenkaan ole valittanut kertaakaan. Tuntuu kuin hän olisi kymmenen vuotta vanhempi kuin on. Katja, ellei minulla olisi häntä, en tiedä miten tulisin toimeen. Hän auttaa minua, jonottaa aamusta iltaan eikä valita koskaan. Vanjan laita on aivan toisin, hän istuu vain kotona. Hänen jalkansa turpoavat, huomasin sen eräänä iltana. Hän on kuin vanha ukko nyt, tuskin puhuu kenenkään kanssa. Pelkään että hän kuolee pian. En aio ilmoittaa, että David on kuollut, niin että saamme hänen annoksensa tässä

kuussa ja ehkä seuraavassakin. Se auttaisi meitä suuresti.

— Dunja, sisar keskeytti, — nyt kun David on poissa, te voitte ehkä lähteä kaupungista. Olen kuullut, että väkeä evakuoidaan Laatokan yli jäätä myöten, mutta koskaan ei voi tietenkään olla varma, onko huhuissa mitään perää. Omituista, että Andrei viipyy näin kauan, hänen pitäisi olla kotona nyt, hän jatkoi hetken hiljaisuuden jälkeen. — Sijaan teille vuoteet. Hän nousi.

Äiti istui pää kumarassa ja nyökkäsi vastaukseksi. Hän oli tuskin tajunnut sisaren sanat.

Ivan heräsi horroksestaan kuullessaan koputuksen ovelta.

Äiti tulee takaisin, hän tulee takaisin, hän ajatteli ja kiiruhti avaamaan.

Ljuba seisoi ovella.

— Mitä kuuluu, Vanja? Olimme Katja-tädin luona yötä, tuli niin myöhä.

Ivan seisoi jatkuvasti Ljuban tiellä.

— Missä äiti on? hän kysyi ja katsoi Ljuban olan ylitse.

— Hän tulee pian, Ljuba vastasi ja kulki Ivanin ohitse.

Njuša-tädin laahustavat askelet lähestyivät Ivanin takana.

— Onpa hyvä että tulette, hän ruikutti. — Luulin, että on tapahtunut jotain.

— Ei toki, meiltä meni myöhäiseen. Maa oli niin kovaa, että kaivaminen vei kauan, Ljuba vastasi ja astui huoneeseen. Toiset seurasivat hänen perässään.

Kun äiti lopultakin tuli kotiin, ulkona oli pimeää.

Ivan katsoi hetken hänen laihoja kasvojaan ja painautui sitten hellästi hänen tummaa talvitakkiansa vasten.

— Sinä tulit, äiti!

— Tulinhan minä, Dunja vastasi ja tunsi kiitollisuutta siitä, että Ivan ilmaisi kaivanneensa häntä. Silloin on toivoa, silloin hän ei ole täysin mennyttä, hänen mielessään käväisi. Kaikki tuntui valoisammalta. Hän ryhtyi keittämään heille velliä. Teki hyvää seistä jälleen priimuskeittimen ääressä, nähdä lasten kasvot edessään, kuulla heidän kysyvän, eikö velli ollut pian kypsää.

Minun on todella otettava selville, voiko täältä päästä lähtemään, hän ajatteli. Tänne me emme voi jäädä. Hän katseli ympärilleen nokisessa huoneessa, joka nyt Davidin kuoleman jälkeen tuntui kolkon tyhjältä, melkein vihamieliseltä. Tuntui kuin itse seinät olisivat haisseet kuolemalta ja tuholta.

10

Helmikuun aurinko paistoi alastomien ikkunoiden läpi. Ruutujen ristikkäin asetetut paperisuikaleet piirtyivät suurentuneina likaiselle lattialle. Kovaäänistä puhetta kantautui Ivanin korviin ja hän heräsi hitaasti.

Mitähän nyt on tapahtunut? hän ajatteli.

Hän katsoi ovelle. Äiti tuli juuri sisään Gleb kintereillään. Heidän takaansa kuului Njuša-tädin massutteleva ruikutus.

— Oletpa sinä laihtunut, poika, miten kalpea sinä oletkaan. Kätensä yhteen lyötyään hän jatkoi: — Olet kaatunut, ihan selvästi olet taas kaatunut. Miten uskallat lähteä yksin ulos?

Gleb ei kuunnellut häntä, vaan meni Ivanin luo, joka oli noussut kyynärpäidensä varaan ja hymyili serkkunsa näkemisestä iloisena.

Gleb kertoi, että heitä oli nyt vain kolme. Äiti, hän itse ja Talja. Isästään hän ei sanonut mitään. Ivan oli juuri kysymäisillään hänestä, mutta sitten hän muisti Glebin edellisen käynnin heidän luonaan ja oli vaiti.

— Tiedätkö, miksi tulin teille? Gleb kysyi.

Hän katsoi Dunja-äitiin.

— Dunja-täti, sain eilen äidiltä kuulla, että David-setä on kuollut, ja ajattelin että ehkä tahtoisitte antaa minulle hänen vanhat kellonsa, sillä ette kai te voi käyttää niitä mihinkään.

Hän puhui nopeasti ja katsoi koko ajan Dunjaa innokkain silmin. Ivan pettyi kuullessaan hänen asiansa.

— Minun puolestani saat ne kernaasti, mutta sinun on kai kysyttävä myös Vanjalta, Dunja-äiti vastasi.

— Sen kun otat, Ivan sanoi välinpitämättömästi. — En minä tarvitse niitä mihinkään. Enkä sitä paitsi ole muistanut niitä edes olevankaan.

— Kiitos. Saanko nähdä ne heti?

Gleb nousi kärsimättömästi.

— Saat, saathan sinä ne, mutta rauhoitu vähän, Dunja-äiti sanoi ja avasi pesukaapin alimman laatikon. — Tässä ne ovat, hän sanoi ja otti esille pienen puulippaan ja pahvilaatikon.

Gleb punehtui innosta kellot nähdessään.

— Ajattelin niitä kovasti yöllä. Tiedätkö, Vanja, aion tehdä pienen veneen, jossa on kaikki mahdolliset laitteet. Keväällä voimme suorittaa sillä koeajon. Olen ajatellut kaiken jo valmiiksi.

Hän otti esille ison nikkelöidyn herätyskellon, josta puuttuivat viisarit ja lasi.

— Tästä tulee moottori, jonka avulla se kulkee!

Hän kohotti kelloa, ikään kuin se olisi jo valmis vene. Rrrrrrr, hän surisi ja ohjasi Ivanin luokse.

— Ei mutta kuule, Vanja, arvaa mitä muuta teen? Teen sukellusveneen!

Serkun into tarttui Ivaniin.

— Alan tehdä sitä jo tänään! Gleb jatkoi innok-

kaasti ja ryhtyi esittämään, minkälaiseksi hän oli suunnitellut sen rakenteen.

Äiti tarkkaili poikia iloisena siitä, että näki heidän leikkivän. He olivat pian täysin syventyneet kuvitelmiinsa. Jopa tuolillaan ikkunan ääressä istuva Njuša-täti hymyili lasten innokkaalle juttelulle. Koko huone tuntui valoisammalta.

Kevääseen ei ole kovin pitkälti, ja silloin kaikki on paljon helpompaa, Dunja-äiti ajatteli. Samassa Ljuba tuli huoneeseen. Kylmä viipyi vielä hänen päällysvaatteissaan.

— Huh, miten kylmä ulkona on, olen ihan jäässä, hän sanoi ja laski kädestään pienen kassin, jossa oli päivän leipäannos.

— Onko sinulla lämmintä vettä? hän kysyi äidiltä, joka tuli auttamaan häntä takin riisumisessa, kun hänen kohmettuneet sormensa eivät ottaneet totellakseen.

— Gleb, oletko sinä täällä! Ljuba huudahti hämmästyneenä nähdessään serkkunsa, joka istui selkä häneen päin ja jutteli yhä innokkaasti Ivanin kanssa. — Mitä varten sinä istut vaatteet päällä, ota takki pois!

— Niin, riisu takkisi, Gleb, äiti toisti.

— En voi viipyä, Gleb mutisi, — äiti odottaa minua.

Hän oli nähnyt Ljuban tuoman leivän eikä tahtonut jäädä katselemaan heidän syömistään.

— Viivy vain hetken aikaa ja syö kanssamme, äiti sanoi. — Katsos, me saamme vielä David-sedän annoksen, hän lisäsi selittävästi.

Gleb suostui heti. Taskut täynnä vanhoja hajotettuja kelloja hän sanoi hyvästit heti syötyään.

Kauan aikaa Glebin lähdön jälkeen Ivan istui ja ajatteli veneitä. Mutta pian kuvitelmat muuttivat luonnettaan — veneistä tuli laivoja, joissa oli raskas lasti suuria pyöreitä leipiä.

Päivät sulautuivat yhteen loputtomaksi likaisenharmaaksi sumuksi, Ivan istui apaattisena paikallaan kaakeliuunin vierellä ja havahtui vain leipää jaettaessa. Ahneesti hän keräsi muruja syljestä kosteilla sormillaan, söi leipänsä sitä leikkelemättä, ja kädet korvien peittona hän sitten jälleen istuutui kaakeliuunin viereen. Vasta kun hän oli varma, että toiset olivat lopettaneet syömisensä, hän otti kädet korviltaan.

Eräänä päivänä Ljuba tuli kotiin mukanaan kolmen päivän annos, jonka hän oli saanut myyjältä. Ivan ei jättänyt äitiä rauhaan, ennen kuin oli saanut koko hänelle kuuluvan 375 gramman määrän. Ahneesti hän hotki kaiken.

Ennen iltaa olivat toisetkin syöneet annoksensa. Kolme päivää he olivat sitten ilman ruokaa. Ivan makasi vuoteessa, kunnes kylmyys pakotti hänet tulen ääreen. Puut olivat lopussa, Dunja-äiti poltti taulunkehyksiä.

Kolmantena päivänä äiti lähti ulos kello viisi aamulla asettuakseen leipäjonoon.

Ivan makasi valveilla. Ulkona oli vielä pimeä. Mummo, joka makasi hänen vieressään vuoteessa, tärisi ryysyissään. Ivan veti kostean peiton ympärilleen ja yritti nukahtaa. Kauan hän makasi ja vääntelehti, kunnes räjähdysten ääni sai hänet säpsähtämään.

Ne eivät sitten ikinä nuku! hän ajatteli. Maatessaan hän laski iskemät, kymmeneeeen... ykstoistaaaa...

Kahdennenkymmenennen räjähdyksen kohdalla hän lakkasi laskemasta. Hänen hiukovan tyhjässä vatsassaan tuntui pahalta. Hän nousi kankein jaloin vuoteesta, meni pöydän luo ja joi vähän jääsohjoa. Kipu lakkasi, mutta vatsa oli kuin iso jääsäkki. Kalisevin hampain hän meni ikkunan luo, veti syrjään jäykäksi jäätyneen huovan ja katseli hetken ruutua peittävää jääkuviota.

Hän pukeutui. Menen Juran luo, hän ajatteli. Kynnyksellä hän kääntyi ja sanoi puolipimeään:

— Menen Juran luo!

Kukaan ei vastannut hänelle. Jura oli ollut hänen paras ystävänsä siinä talossa, jossa he aikaisemmin olivat asuneet. Oli pitkä aika siitä, kun he olivat viimeksi tavanneet. Keväällä ennen sotaa he olivat käyneet usein toistensa luona. Minun on saatava tietää, miten Jura voi, hän ajatteli.

Kadulle tultuaan hän näki miehen ruumiin, joka retkotti selällään lumikinoksessa. Paljaat jalkaterät törröttivät pystyssä.

Joku on tarvinnut hänen kenkiään, Ivan ajatteli. Hän astui askelen lähemmäksi ruumista ja tarkasteli kasvoja, jotka vastasatanut lumi peitti ohuena kerroksena. Silmäkuopat olivat kylmien kristallien täyttämät. Viikon vanha parransänki peitti laihoja poskia. Ohuet siniset huulet olivat kuin kireät nauhat puoliksi lumen täyttämän avoimen suuaukon ympärillä. Kaksi mustunutta hammasta pisti ulos suusta aivan kuin ne olisivat kaivanneet iskeytyä ruokaan.

Mitä minä täällä teen? Ivan ajatteli sekapäisenä. Miksi olen ulkona? Minun piti mennä jonnekin... ai niin... Juran luo.

Sitnei-torin luona hän äkkiä pysähtyi. Vastaleivotun

hapanleivän tuoksu kulkeutui hänen sieraimiinsa. Tuoksu tuli lähellä olevasta leivänmyyntikojusta. Ihmiset tungeksivat kojun ympärillä. Yhtäkkiä kaikki alkoivat töniä toisiaan, huutaa ja hälistä. Lankkujalustalla oleva koju keikkui huolestuttavasti. Ihmiset käyttivät kyynärpäitään, elehtivät, kirosivat ja huusivat. Kaikki parkaisivat, kun koju yhtäkkiä kaatui. Joukko alkoi kiihkoisasti tapella päästäkseen käsiksi leipään. Ivan näki, kuinka muuan mies polki erästä naista ja asettui seisomaan tämän pään päälle ylettyäkseen paremmin. Vahvimmat raivasivat siekailematta tiensä. He ryömivät sisään myyntikojun särkyneistä ikkunoista.

Ivanin päässä jyskytti. Jalat tuntuivat olevan kuin lyijyä. Hän asettui istumaan hiekkalaatikon reunalle ja tuijotti apaattisesti tappelevaa ihmisjoukkoa. Vanhan noidan näköinen nainen lähestyi paikkaa missä Ivan istui. Naisen suu oli painunut sisäänpäin, posket olivat ontot ja niissä oli syviä ryppyjä. Kasvoilla oli suuria likalaikkuja ja silmät tuijottivat värittöminä. Hän meni pienen valkoisen mytyn luo, joka lojui maassa vajaan metrin päässä Ivanista.

Naisen kyhmyinen käsi ojentui lapsen ruumista kohti, hän haparoi hetken ilmassa, tarttui sitten pitkin likaisin sormin nopeasti ja ahnaasti saaliiseen. Iho nousi kananlihalle Ivanin selässä. Kuin syyhyinen harmaa rotta nainen sieppasi saaliinsa ja mutusteli koko ajan hampaattomalla suullaan. Kaikki tiesivät, että kannibalismi oli pelottavalla tavalla levinnyt viime kuukausien aikana. Tuskin kukaan halusi sitä tunnustaa, mutta monille ihmislihan syöminen oli viimeinen keino, johon turvauduttiin.

— Jätä lapsi rauhaan, noita... komensi mahtava

ääni aivan Ivanin takana. Ivan kääntyi. Puhuja oli mies, jolla oli pyöreät sileäksi ajellut kasvot, miehen poskilla oli terve punertava väri. Mies katsoi halveksivasti naista. Ivanista hän näytti mikäli mahdollista vielä epätodellisemmalta kuin vanhus. Aikaisemmin Ivan ei ollut oikeastaan ajatellut, miltä hänen ympärillään olevat ihmiset näyttivät. Oli vain yhdenlaisia ihmisiä, ja he olivat kaikki laihoja, kalpeita, täynnä vettä, pöhöttyneitä ja harmaita. Mutta tämä mies oli paksu ja punaposkinen. Ivan tunsi vaistomaista vastenmielisyyttä.

Mies on varmaan salaisesta poliisista, hän ajatteli katkerasti.

Ivan katsoi vanhusta, jolla oli jatkuvasti mytty sylissään. Jollain omituisella tavalla Ivan piti hänestä, vaikka hän äsken oli pelästynyt hänen noitamaista ulkonäköään.

— Pane ruumis pois, akka! mies toisti. Hän oli ilmeisesti tottunut siihen, että häntä toteltiin.

— Minun piti vain katsoa, kuka se oli... vanhus vaakkui ohuella sammaltavalla äänellä ja pani mytyn takaisin maahan.

— Ja sitten — häivy täältä! mies komensi.

Eukko kääntyi selkä kyyryssä ja laahusti vaivalloisesti tiehensä. Ivan katsoi hänen peräänsä ja ensimmäisen kerran pitkään aikaan hän tunsi jotain toista ihmistä kohtaan.

Tori oli nyt tyhjä, ja vain kumoon kaadettu myyntikoju todisti tapahtuneesta. Ivan näki, kuinka hyvinsyönyt mies kääntyi tarmokkain määrätietoisin askelin lähimmästä kadunkulmasta ja katosi yhtä nopeasti kuin oli ilmestynytkin. Valkoiseen vaatteeseen ommeltu lapsen ruumis oli lumikinoksessa.

Ivan jatkoi keskeytynyttä matkaansa ja seisoi pian talon edessä. Ikkunat oli peitetty sisältäpäin huovilla.

Ehkä he ovat kuolleet, hän ajatteli.

Hän kiiruhti sisään portista, veti kellonnarusta, kuuli äänen kaikuvan metallinsointisena sisällä. Hermostuneesti hän veti yhä uudelleen, ikään kuin olisi turruttanut levottomuuttaan kellon kilinällä. Avainta väännettiin lopultakin lukossa, ja Juran äiti ilmestyi oviaukkoon.

— Ivan, sinäkö siellä oletkin? hän sanoi hämmästyneenä. — Käy sisään, käy sisään. Luulimme melkein, että jossain on tulipalo, kun soitit niin kovasti.

— Onko Jura kotona? Ivan kysyi häpeissään ja seurasi Juran äitiä sisään.

— Täällä minä olen, kuului hämärästä huoneesta. Jura istui lattialla priimuskeittimen vieressä. Liekin hohde valaisi hänen pikkuvanhat nokiset kasvonsa.

— Tule tänne istumaan, Vanja. Tässä on lämmin. Laitamme juuri päivällistä, hän laverteli iloisesti.

Ivan ojentautui lattialle Juran käännellessä huolellisesti muutamaa nelikulmaista leipäpalasta isossa paistinpannussa.

— Oletko syönyt? Jura kysyi luonnollisella kepeällä äänellä, aivan kuin olisi kysynyt, satoiko ulkona lunta.

Ivan pudisti päätään ja katsoi ympärilleen pimeässä huoneessa.

Polja-täti tuli heidän luokseen kädessään kolme teekuppia, jotka hän asetti lattialle. Sitten hän istuutui heidän viereensä. Jura kaapi ääneti kuivat hiukan palaneet leivänpalat paistinpannusta ja asetti ne suurelle lautaselle, ojensi sen Ivanille ja kehotti häntä ottamaan.

— Ei, Jura, en halua, Ivan mutisi.

— Mikä sinun on, Vanja? Ota, kun sinulle tarjotaan, ja juokse, kun sinua lyödään, Polja-täti sanoi ja pisti kolme lämmintä leipäpalaa Ivanin käteen.

Ivan vastusteli heikosti ja alkoi nopeasti syödä.

— Vanja, pane vähän suolaa ja ime sitä sitten, se on aivan kuin koolakaramelli, ja juo teetä päälle, saatpa nähdä että se maistuu! Jura neuvoi.

He siivilöivät kuuman veden leivänpalojen läpi ja söivät vaiteliaina. Priimuskeittimen vaimea hohde heijastui heidän silmistään.

— Nyt saat kertoa, kuinka teillä kotona voidaan, Polja-täti sanoi äkkiä. — Miten isäsi voi?

Ivan istui hetken hiljaa.

— Isä on kuollut, hän vastasi hitaasti.

— Milloin hän kuoli? Polja-täti kysyi soinnuttomasti.

— En muista ... ehkä kuukausi sitten ...

Jälleen tuli hiljaista.

Nainen tuijotti kasvot jäykkinä tyhjää huonetta. Kaikki oli poltettu, vain rautasänky oli jäljellä heidän vaivoin hankituista huonekaluistaan. Hän ajatteli miestään. Ehkä hänkin oli kuollut nyt. Hänet oli pidätetty ja lähetetty rangaistuspataljoonaan rintamalle 'vapaaehtoisena'. Hänen vanhin poikansa oli myös siellä. Kun hän viimeksi oli kuullut pojasta, tämä oli Minskissä, mutta se oli kauan sitten. Miltähän poika nyt näytti, hänen rakas Jevgeninsä, hän joka oli niin ujo ja hauras, melkein kuin tyttö? Hänestä piti tulla insinööri. Elikö hän vielä, vai oliko hän kuollut?

He istuivat kauan hiljaa kylmässä alastomassa huoneessa.

Jura katsoi äidin poispäin kääntyneitä kasvoja, kömpelösti hän taputti äidin poskea.

— Ei kukaan tiedä... ei kukaan, äiti mutisi.

Kranaatin ujellus sai heidät painautumaan lähemmäksi toisiaan. Räjähdys havahdutti heidät horroksesta.

— Alkavatko ne nyt taas! Polja-täti sanoi. — Sinun on paras mennä kotiin nyt, Vanja, äiti tulee varmasti levottomaksi sinun takiasi.

— Niin, minun täytyy lähteä, Ivan vastasi ja nousi hitaasti. — Kiitos leivästä.

Uusi räjähdys vapisutti taloa.

— Se oli lähellä, Jura sanoi ja katsoi kysyvästi Ivaniin.

— Menen silti, Ivan mutisi.

— Käy toki toisenkin kerran! Polja-täti sanoi. — Ja pidä kiirettä nyt, lukitsen oven jälkeesi.

Hän nousi ja seurasi Ivania ovelle.

— Älä unohda sanoa äidillesi terveisiä, hän kehotti ja sulki oven Ivanin jälkeen.

Ivan kulki sen talon ohi, joka äsken oli saanut osuman. Räjähdyksen voimasta kadulle paiskautuneesta peltikamiinasta nousi vielä savua, ja tiilikivet ja laasti tukkivat jalkakäytävän.

— Paholaiset, hän mutisi hiljaa ja meni toiselle puolelle katua.

Ikkunalasi kilisi hänen jaloissaan.

Jos ne olisivat osuneet minuun, olisin nyt isän luona, hän ajatteli väsyneesti ja katseli vaurioitunutta taloa. Kranaatin tekemästä suuresta aukosta pisti esiin sekava rykelmä hirsiä ja tiilikiviä.

Uuuiiiiii, kuului ujellus hänen yläpuoleltaan. Vaistomaisesti hän veti päänsä hartioiden väliin ja ku-

martui. Kranaatti jysähti kumeasti kauempana kadun varrella olevaan jo sortuneeseen taloon. Räjähdystä ei tullut, kranaatti oli suutari.

Pakkanen nipisti hänen poskiaan. Kitkerä savu tunkeutui nenään. Vinosti häntä vastapäätä olevassa talossa oli tulipalo, paksu vihervä savu tuprusi särkyneistä ikkunoista, joku valitti savuverhon takana. Ivan meni lähemmäksi, kulki vinottain melkein aution kadun yli ja pysähtyi talon eteen.

Joukko ihmisiä seisoi porttikäytävässä. Hiljaisin kuoppasilmäisin kasvoin he tuijottivat eteensä. Porraskäytävän ovi aukeni naristen. Puolialaston nainen tuli portaita alas ja yski kulkiessaan. Ivan luuli ensin, että hänellä oli sylissään vaatemytty, mutta se osoittautuikin pieneksi lapseksi. Kun nainen kulki Ivanin ohi, Ivan näki sylivauvan ryppyisten kasvojen vilahtavan kalpeina ryysyjen keskeltä. Ivanin yläpuolelta kuului rysähdys, kipinöitä ja liekkejä syöksähteli ikkunoista.

— Minun on mentävä kotiin, hän mutisi itsekseen, mutta ei kuitenkaan liikahtanut paikaltaan.

— Masja on tuolla ylhäällä. Hänen ei tarvitse enää kärsiä.

Ivan katsoi ukkoa joka puhui, tämän katse oli etäinen ja tyhjä. Hän katsoi naista, joka ponnisteli vaivalloisesti eteenpäin syvässä lumessa. Ukko lähti kävelemään horjuvin askelin naisen perästä. Kumarassa ja paljain päin hän kulki, kädet riippuivat voimattomina. Harmaa takkuinen tukka oli kuin kuihtunut seppel hänen valkoisen päälakensa ympärillä. Hän paleltuu kuoliaaksi, Ivan ajatteli.

Hän jatkoi kulkuaan kotiin päin. Lumikinoksessa hän näki naisen ruumiin. Kuollut lojui vatsallaan,

takki oli vedetty korkealle ylös, housut olivat polvissa ja lantionluut paistoivat valkoisina sinertävässä lihassa. Leikellyn ruumiin vieressä oli veitsi. Hän voi ankarasti pahoin, kääntyi ja kiiruhti edelleen.

Ukko oli ehtinyt katua jonkin matkaa kauemmaksi. Ivan näki hänen kumaran selkänsä keinahtelevan hitaasti jalkakäytävää pitkin. Ajatus leikatuista pakaroista kiusasi häntä. Vesi hölskyi hänen vatsassaan, josta silloin tällöin kuului kurahdus.

Hän puri hampaansa yhteen ja ponnisteli eteenpäin viiltävässä tuulessa. Monet kelkanjäljet johtivat suurelle rautaportille. 'Kansan talo' luki avoimen portin yläpuolella suurin kirjaimin. Toisessa portinpuoliskossa riippui pieni pahvinpala, jossa oli kirjoitus 'MORK' — yleinen ruumiiden kokoamispaikka.

Suuri kuorma-auto jyristeli portista sisään. Ivan katsoi välinpitämättömästi lavalle. Huolimattomasti heiteltyinä, kädet ja jalat levällään lojuivat ruumiit kasassa kuorma-auton lavalla. Auto ajoi portista mustassa pakokaasupilvessä; se kallisteli pahasti umpeen tuiskunneella tiellä.

Ivan meni huvipuistoon. Entinen huvittelupaikka oli muuttunut. Ruumiit olivat pinoissa pitkinä jäätyneinä riveinä. Hän hytisi kylmästä hyytävässä tuulessa vaeltaessaan kasojen välissä.

Omituinen ajatus syntyi hänen päässään:

Kerron tästä. Mutta kenelle? Jura tietää jo. Äiti tietää myös, kaikki tietävät.

Vuoristoradan musta runko kohosi korkealle vaurioituneiden paviljonkien yläpuolelle. Eläintarhan aita oli kaatunut. Ivan kiipesi sen yli, pysähtyi tyhjän norsuaitauksen eteen ja yritti muistaa, kuinka suuri norsu oikeastaan oli ollut.

Niin paljon ruokaa...! hän ajatteli.

Hän kiiruhti eteenpäin ja kulki jääkarhukuopan ohi. Apinahäkin katto oli sortunut. Kaikkialla oli kuolemanhiljaista. Kääntöristi kitisi heikosti kun hän meni kadulle.

Torilla hänen jalkansa yhtäkkiä pettivät, kaikki pyöri ympäri ja hän kaatui suin päin jalkakäytävälle. Hän oli yhä puoliksi tajuton kun hän tunsi jonkun hapuilevan hänen taskujaan. Tajunta palasi hitaasti, ja hän aukaisi sumeat silmänsä. Kylmästä sinertävät laihat kasvot tuijottivat häneen.

— Vai niin, sinä heräät, poika, nainen kähisi. — Anna tänne leipäkuponkisi! Hän tarttui voimattomalla otteella Ivanin kaulukseen.

— Kuuletko... anna ne minulle! hän sähähti.

Kauhun lamauttamana Ivan katsoi naista saamatta sanaakaan suustaan. Joku lähestyi, nainen hellitti otteensa ja kääntyi. Muuan mies tuli nopeasti heidän luokseen. Ivania puistatti kun hän näki miehen kasvot. Syvä punainen arpi ulottui tyhjästä silmäkuopasta suuhun, ja toinen suupieli vetäytyi ylöspäin.

— Ketä sinä ryöstät, senkin narttu! mies karjui ja tarttui naista olkapäistä. — Näin kyllä kaiken, älä yritäkään kieltää! Hän ravisteli rajusti naisen laihaa ruumista.

— Minä sinut opetan ryöstämään pikkulapsia, senkin aasi! Hän kääntyi Ivanin puoleen. — Onko hän varastanut jotain?

Ivan tuijotti ääneti miestä.

— Ei... hän mutisi ja nousi hitaasti toisen polvensa varaan.

— Se oli sinun onnesi, kirottu haaska, karjui mies, joka piti jatkuvasti naista tiukasti otteessaan.

— Katso minuun! hän jatkoi katkerasti ja tuijotti yhdellä silmällään. — Senkö takia minä menetin silmäni, että sinä ryöstäisit, häh?

Hän ravisteli naista ja sysäsi tämän luotaan. Nainen lähti kompastellen juoksemaan pois. Selkä yhä Ivaniin päin mies kysyi vihaisesti:

— Pystytkö kävelemään itse, poika?

— Pystyn, Ivan vastasi. Hän oli vieläkin polvillaan.

Mies kääntyi nopeasti ja meni pois samaa tietä kuin oli tullutkin. Yhden ainoan kerran Ivan katsoi hänen peräänsä, mutta silloin hän oli jo kadonnut.

Ivan laahusti hitaasti kotiinpäin. Hän seisahtui heti kun häntä alkoi heikottaa, hengitti syvään ja kulki taas muutaman askelen. Ohikulkijat eivät kiinnittäneet häneen mitään huomiota. Hän näki heidän liukuvan ohi ja katoavan harmaiden epäselvien varjojen tavoin.

Istuudu lepäämään, kuiski viekoitteleva ääni hänen sisällään joka askelella.

Älä koskaan asetu makuulle lumeen, palellut kuoliaaksi, hän kuuli isän asiallisen äänen sumun läpi.

Hämärä laskeutui nopeasti kaupungin ylle.

Tulee pimeä, Ivan ajatteli ja tuijotti puoliksi sortunutta talonseinää, jota vasten hän nojasi. Maali oli kohoillut lämmön vaikutuksesta ja mustunut. Räjäytettyjen kellarinikkunoiden ympärys oli leveälti noessa.

Ehkä kotona lämmitetään, hän ajatteli ja astui muutaman horjuvan askelen.

Jalat eivät yhtäkkiä tahtoneet liikahtaa paikaltaan, polvitaipeiden jänteet vetäytyivät kokoon. Hän vaipui polvilleen, kyyhötti siten hetken aikaa ja huohot-

ti, sai kiinni erään oven kahvasta ja ponnistautui pystyyn. Horjahdellen hän lähestyi omaa katuaan.

Hänen tyhjissä aivoissaan jyskytti. Hän saapui melkein ryömimällä kotiportilleen, laahautui portaat ylös, hänen kätensä pyrkivät lipsahtelemaan kaidepuusta. Suu puoliavoimena ja silmät sumeina hän koputti ovelle.

— Kuka siellä? hän kuuli äitinsä kysyvän.

— Minä... hän kuiskasi ja hänestä tuntui, että kesti ikuisuuden ennen kuin äiti kalisteli hakaa ja avasi oven.

— Missä sinä olet ollut, Vanja? äiti kysyi liikuttuneena.

Hän ei vastannut, vaan meni rätisevän kaakeliuunin vierelle, istuutui vapisevana tuolille ja sulki silmänsä.

— Vanja... Vanja... mikä sinun on? hän kuuli äidin kysyvän levottomasti.

Minä selviydyin siitä, hän ajatteli, ennen kuin pimeys laskeutui hänen ympärilleen.

11

Puun pirstoutumisesta syntyvä ääni herätti hänet. Hän katsoi ylös, aurinko paistoi likaisenruskealle tapetille. Hän kääntyi ja näki äidin seisovan lipaston ylle kumartuneena pilkkomassa sitä kirveellä.

— Äiti...

Äiti kääntyi ja katsoi häneen.

— Miten voit nyt? äiti kysyi ja tuli vuoteen luo. — Olen säästänyt sinulle leipää. Hän otti lautasen pöydältä. — Ole hyvä. Jos tahdot vettä, panen kiehumaan.

— Ei, en tarvitse. Ivan haukkasi kuivasta leipäpalasta.

— Ljuba tuo pian lisää. Äiti silitti hänen hiuksiaan.

— Njuša-täti on huonona, äiti jatkoi soinnuttomasti ja katsoi hänen olkansa ylitse.

Ivan seurasi hänen katsettaan. Ryysykasa peitti mummon heikosti vapisevan ruumiin.

— Vanja, keitän isän vyön tänään, se tekee sinulle hyvää. Äiti meni takaisin lipaston luo ja jatkoi sen pilkkomista. Metelistä huolimatta Ivan nukahti uudelleen.

— Vanja, herää, ruoka on valmista.

Ljuba kumartui hänen ylitseen ja työnsi pienen palan limaista nahkaa hänen suuhunsa. — Pureskele sitä, hän kehotti Ivania.

Pala luiskahti hampaiden välistä, hän nielaisi sen kokonaisena.

— Nouse lämmittelemään, Vanja, sisar sanoi ja veti kostean peiton hänen yltään.

Ivan nousi. Joka lihasta särki. Ljuban tukemana hän meni tulen ääreen.

— Vanja, minulla on jotain kerrottavaa sinulle, Ljuba sanoi Vanjan istuutuessa. — Tapasin Saša-tädin, ja hän lupasi tuoda huomenna hevosenpolven. Sitten voimme keittää mainiota lihalientä!

— Vai niin, sehän mukavaa, Ivan mutisi poissaolevana.

Dunja-äiti katsoi Ivanin kelmeitä kasvoja.

— Tässä on leipäsi, Vanja, hän sanoi ja ojensi kätensä.

— Juo vähän lämmintä vettä päälle, hän lisäsi, kun Ivan työnsi leivän suuhunsa.

Konemaisesti Ivan tarttui kuppiin ja joi pari kulausta.

— Tahdotko vielä vähän nahkaa?

— En, syökää te, minä käyn nukkumaan, hän vastasi tuskin kuuluvasti ja käänsi heille selkänsä.

Seuraavana päivänä Saša-täti toi lupaamansa hevosenpolven.

— Voit keittää sen vielä kerran, Saša-täti sanoi Dunja-äidille, joka katsoi luuta hiukan pettyneenä. Ydintä ei enää ollut, karvat olivat jäljellä pieninä tupsuina perin pohjin keitetyssä rustossa.

— Mistä sait sen, Saša?

— Minua onnesti, kuljin Nevan valtakadulla, kun

saksalaiset osuivat hevoskolonnaan. Olisitpa nähnyt, miten ihmiset syöksyivät haavoittuneiden eläinten kimppuun. Minä sain käteeni irti leikkautuneen etukoiven ja juoksin tieheni. Olen keittänyt siitä lientä viikon ajan.

— Minulla ei sitten ikinä ole onnea tuollaisessa, Dunja-äiti sanoi ja pisti luun kattilaan.

Illalla Ivan sai lautasellisen sameaa lämmintä vettä, missä luu oli keitetty. Äiti jakoi ruston neljäksi pieneksi keoksi.

Ivan murensi leipäpalansa ja leikkeli ruston pieniksi, sekoitti kaiken lautasella ja söi ahneesti.

— Olet parempi tänään, Vanja, Dunja-äiti totesi katsellessaan hänen syömistään.

— Se oli oikein hyvää, Ivan sanoi ja pani puhtaan lautasen pöydälle.

— Kiitos, Dunja, mummo mutisi. Hän söi osuutensa puoliksi makuuasennossa vuoteella. — Se lämmittää mukavasti. Hän kääntyi seinään päin ja nukahti.

Pari päivää myöhemmin äiti kertoi, että Mari-täti oli kuollut ja Gleb oli joutunut lastenkotiin. Ivan kuunteli häntä täysin ilmeettömänä.

— Menen sinne huomenna ottamaan selville, elääkö Gleb. Jos hän on elossa, otan hänet meille, äiti jatkoi.

— Tee se, Ivan vastasi ja kääntyi jälleen katsomaan ikkunasta ulos.

Seuraavana päivänä Dunja-äiti lähti Marin asuntoon, mutta havaitsi sen suljetuksi. Portinvartijan luona käytyään hän meni lastenkotiin ja toivoi löytävänsä Glebin elossa sieltä. Mutta kukaan ei voinut muistaa nähneensä häntä.

— Me saamme täällä huolehtia kovin monista puolikuolleista lapsista, johtajatar selitti. — Miten voimme tietää, onko hän ollut täällä, useimmillahan ei ole minkäänlaisia henkilöllisyyspapereita mukanaan. Monet lähettävät lapsensa tänne ja pitävät itse heidän elintarvikekorttinsa. Ne ovat silloin niin heikkoja, ettei niiltä saa järkevää sanaa. Ei, en löydä häntä kirjoistamme, johtajatar jatkoi ja läimäytti kannen kiinni.

Äiti sai lähteä niine hyvineen. Vasta kotimatkalla hän tuli ajatelleeksi Taljaa, mutta ei jaksanut mennä takaisin.

Hän on varmasti kuollut, ovihan oli lukossa, hän mietti mielessään.

Kotiin tultuaan hän kertoi, että Glebkin oli kuollut. Ivan kuunteli mitään virkkamatta hänen väsynyttä ääntään ja muisti veneet, jotka Glebin piti rakentaa.

Mummo ei enää noussut vuoteeltaan, hän makasi hiljaa valittamatta ja kasvot seinään päin. Saattoi nähdä, kuinka hän päivä päivältä kutistui.

Dunja-äiti jakoi leivän kuten tavallista neljään yhtä suureen osaan ja syötti mummon leivällä ja lämpimällä vedellä.

Ivan oli vallannut mummon paikan ikkunan vieressä, missä hän istui hiljaa ja katseli alapuolella olevia ihmisiä.

He olivat syöneet leipäpalansa, kun mummo kutsui kuiskaten Dunjan luokseen. Kaikki kääntyivät katsomaan häntä.

— Mitä täti tahtoo? äiti kysyi ja asettui mummon pääpuoleen.

— Dunja, älä suutu, mutta haluan nähdä auringon vielä kerran. Auta minut ylös, ole kiltti.

Dunja nyökkäsi ja pyysi Ljuban ja Ivanin auttamaan. Yhdessä he raahasivat mummon ikkunan luo ja tukivat häntä.

— Pian tulee kevät, mummo kuiskasi itsekseen.

He seisoivat ääneti kasvot aurinkoon päin, katselivat silmiään siristäen sen pyöreää kiekkoa.

— Haluan makuulle, mummo sanoi hetken päästä.

Kolmisin he veivät vanhuksen hänen vuoteeseensa.

— Äiti, lehtiä voi kai syödä, kun ne puhkeavat, Ivan huudahti innokkaasti, ja hänen ilmeensä kirkastui.

— Kaipa niitä voi, mutisi Dunja-äiti, joka oli tullut takaisin ikkunan luo.

— Dunja, tahdon puhua kanssasi nyt heti, vanhus keskeytti käheällä äänellä.

Äiti istuutui vuoteen laidalle ja piti mummon käsiä omissaan.

— Luuletko, että hän kuolee? Ivan kuiskasi Ljuballe. Sisar nyökkäsi.

Dunja kumartui mummon ylle, ja tämä kuiskaili vaivalloisesti Dunjan kohentaessa pielusta.

— Ota kaikki mitä minulla on. Kaikki on matkalaukussani. Sinä ja lapset. Hän vapisi horkassa ja sulki silmänsä. — Palelen kovasti, hän kuiskasi hytistessään.

— Vanja, voitko lämmittää hiukan, Njuša-täti palelee, äiti pyysi. Hän otti Ivanin peiton ja pani senkin mummon päälle.

Ivan löysi vain pari pientä puukalikkaa. Siinä oli kaikki mitä suuresta lipastosta oli jäljellä.

Hän katsoi ympärilleen melkein tyhjässä huoneessa.

— Otan pöydän, hän sanoi ja katsoi Dunja-äitiin, joka nyökkäsi päätään kääntämättä.

Saha tunkeutui kevyesti kuivaan puuhun. Ivanin sahatessa Ljuba katseli pientä puroa, jonka aurinko oli saanut aikaan ikkunan vesilaudalle.

Tämä riittää kauan, Ivan ajatteli. Otamme vain jalat tänään. Ja meillä on kirjoituspöytä jäljellä.

— Menen hakemaan lunta, niin että täti saa lämmintä juotavaa, Dunja-äiti sanoi.

Hän tuli takaisin mukanaan sangollinen lunta ja sulatti sitä kattilallisen priimuskeittimellä.

Mummo ryysti muutaman kulauksen verran.

— Riittää, hän kuiskasi Dunja-äidille, joka tuki hänen päätään. — Lupaa minulle eräs asia, hän lisäsi. — Että minulle toimitetaan messu. Lupaatko sen?

Dunja-äiti nyökkäsi ääneti.

— Mene nyt lasten luo. He tarvitsevat sinua, mummo mutisi. — Minä nukun.

Vanhus kääntyi vaivalloisesti seinään päin. Dunja-äiti istui ja katseli häntä.

Hän kuolee yöllä, hän ajatteli. Ajatus ei ollut hänelle uusi. Hän ei voinut sille mitään, mutta syvällä sisimmässään hän oli kauan sitä toivonut. Rauhallisesti hän nousi ja meni lasten luo, jotka istuivat kaakeliuunin vieressä. Hetken kuluttua hän sanoi hiljaa:

— Jäämme kohta yksin. Hän kuolee pian, ehkä jo tänä yönä. Ja kuin lieventääkseen sanojaan hän lisäsi: — Hän on vanha.

Ivan istui ääneti ja katsoi vuoteessa makaavaa laihaa käpertynyttä hahmoa.

— Niin, hän on hyvin vanha, hän toisti kuiskaamalla.

Paljonko leipää nyt saadaan, kun voimme jakaa hänenkin osuutensa? hän ajatteli konemaisesti. Suunnilleen tuon verran kai... Hän mittasi peukalolla ja etusormella ja vilkaisi sitten salaa ja hiukan häpeissään äitiin ja sisareen. Tieto siitä, että oli odotettavissa suurempi annos, ei tuottanut todellista iloa.

Kukaan ei sanonut sanaakaan tuntikausiin. Alkoi hämärtää.

Yöllä Ivan näki unta lehdistä, jotka olivat niin suuria että täyttivät koko taivaan hänen kulkiessaan ihmeissään niiden alla pää takakenossa ja katse ylöspäin suunnattuna.

Kiukkuisesti räiskivä ilmatorjuntatykki herätti hänet. Hämmästyneenä hän katseli ympärilleen, hän ei ollut kuullut niiden ääntä pitkään aikaan.

— Äiti, meikäläisetkö ampuvat? hän kysyi silmät unesta sirrillään.

— Meikäläiset, äiti vastasi.

Ivan katsoi sohvalla makaavaan Njuša-tätiin. Peitto oli vedetty tädin kasvoille.

— Hän on kuollut, äiti vastasi Ivanin kysyvään katseeseen.

Ljuba oli jo lähtenyt ulos jonottamaan.

Pum... pum... pum, räiskytti tykki.

— Ne ovat meikäläisiä, Ivan totesi ja nousi kiireesti.

Hän asettui ikkunan ääreen ja katsoi siniselle taivaalle. Pieniä valkoisia hattaroita tuprahteli taivaalle kuin taikaiskusta ja jäi riippumaan ikään kuin näkymättömään nauhaan pienen hitaasti pohjoiseen liikkuvan pisteen perään.

— Näyttäkää niille, Ivan mutisi.

— Vanja, sinä saat hakea lunta, meidän on pestävä hänet, äiti pyysi.

Ljuba tuli kotiin kun he parhaillaan riisuivat mummoa.

— Ulkona on niin lämmin ettei meidän tarvitse lämmittää paljon tänään, hän sanoi ovella.

— Ei lämmön vuoksi, mutta aion polttaa hänen vaatteensa, Dunja-äiti vastasi ja antoi Ivanille mustan hameen, jonka tämä työnsi kaakeliuuniin.

Äiti veti pitkät villasukat mummon kurttuisista jaloista.

— Älä varista niitä pitkin lattiaa, hän kehotti ojentaessaan sukat Ivanille.

Paksuissa silmukoissa oli joukoittain täitä, näytti siltä kuin sukat olisivat eläneet. Ivan kantoi ne varovaisesti kaakeliuunin luo ja työnsi tikun avulla tuleen, joka leimahti kirkkaaseen liekkiin.

Pian vanhus oli riisuttu kokonaan.

— Onpa hän pieni, äiti, Ivan sanoi hämmästyneenä.

— Saanko nyt vettä? Ljuba, hae kylpyhuoneesta rätti. Nopeasti! En kestä tätä enää kauan.

— Voi, hyvä Jumala... hän mutisi alkaessaan pestä ruumista.

Harmaa ryppyinen iho oli täynnä täitä, jotka kuhisivat suurina joukkoina kuolleen ruumiilla. Etsiessään lämpöä ja pimeää ne ryömivät toistensa yli ja muodostivat aaltoilevan liikkuvan massan. Aurinko loi vinot säteensä kuolleen kasvoille, joilla täit päämäärättä vaeltelivat, ryömivät silmäkulmiin, suuhun ja sieraimiin.

Ljuba tuli sisään likainen lakana käsissään. Ivan katseli äidin työtä.

— Älkää seisoko siinä, menkää ikkunan luo! äiti tiuskaisi.

Hetken kuluttua hän alkoi repiä lakanaa.

— Ljuba, tule auttamaan minua! hän sanoi rauhallisemmalla äänellä. — Vanja, sinä saat lakaista lattian! Heitämme pois patjan ja vuodevaatteet.

Lapsille tuli kiire. Tunnin kuluttua kaikki oli tehty. Njuša-täti oli ommeltu kankaaseen ja makasi vuoteella toisessa huoneessa.

Ivan oli lakaissut lattian, polttanut roskat ja auttanut äitiä kantamaan vuodevaatteet kylpyhuoneeseen. Kaikki tapahtui kiireisesti ja mitään puhumatta. Hammasta purren ja kasvot ilmeettöminä äiti puuhasi nopeasti ja järjestelmällisesti.

— Tule, Ljuba, viemme hänet ruumiidenkokoamispaikalle. Vanja saa pilkkoa loput pöydästä, niin että meillä on puita. Illalla kylvemme kaikki.

Ivan alkoi heti pilkkoa pöytälevyä. Omituinen halu oli herännyt hänessä, hän sai lisää voimia.

Kylpeä, kylpeä, hän ajatteli iskiessään kirveen kovaan puuhun niin että rusahti.

Kun äiti ja sisar tulivat takaisin, hän seisoi hikisenä komean puupinon vieressä. Heti ovesta sisään päästyään äiti otti kaksi sankoa ja lähti hakemaan lunta. Ivan halusi kysyä häneltä, milloin he söisivät, mutta ei kysynytkään nähdessään äidin tyhjän katseen ja väsyneet kasvot.

Äiti asetti pesusoikon, jossa oli lämmintä vettä, kaakeliuunin viereen ja kehotti soinnuttomasti Ivania riisuutumaan. Pienellä saippuapalasella, jonka hän löysi kylpyhuoneesta, hän saippuoi Ivanin nälästä

pöhöttyneen ruumiin ja kaatoi lämmintä vettä hänen päähänsä.

Kaikkia Ivanin raapimia pieniä haavoja kutkutti, mutta kylpeminen oli silti rentouttavan miellyttävää. Sitten oli Ljuban vuoro kiivetä soikkoon. Hän valitti sitä, että Ivan seisoi häntä katselemassa.

— Äiti, sano Vanjalle, ettei hän saa tuijottaa minua. En tahdo kylpeä, jos hän katselee.

— En minä katsele häntä, äiti, eihän hänessä ole mitään katselemista, Ivan selitti. Äkkiä hän tunsi itsensä iloiseksi — ja Ljubankin kasvoilla käväisi pikainen hymy. Siitä oli kauan kun he olivat kiusoitelleet toisiaan. Tuntui vapauttavalta tehdä niin taas.

Ivan pukeutui isän puhtaisiin alusvaatteisiin. Hänen omansa paloivat uunissa.

— No, nyt olemme puhtaita, Dunja-äiti huudahti ja huokasi syvään. — Nyt syödään ja sitten hophei vuoteeseen!

Hän pani pöydälle kattilan jossa oli lämmintä vettä ja leikkasi leivän kolmeen yhtä suureen osaan.

Syödessään he alkoivat äkkiä puhua yhtä aikaa, ja heidän äänensä kuulostivat melkein iloisilta.

— Kuulkaa, Dunja-äiti huudahti, — luulen että voimme yrittää lähteä kaupungista. Sanotaan, että se on mahdollista! Mutta kukaan ei tiedä millaista on siellä minne tulemme.

— Luuletko, että saamme ruokaa, äiti? Ivan keskeytti.

— Niin väitetään. Lähden huomenna kaupungille ja koetan saada selville jotain. Olen kuullut, että heti kun päästään kaupungin ulkopuolelle, saadaan lihasoppaa, ja paljon leipää.

— Milloin me yritämme päästä lähtemään, äiti? Ivan melkein huusi.

— Saa nyt nähdä. Niin pian kuin voimme. Meidän on yritettävä nyt kun olemme yksin. Jaksamme kyllä. Vaikka sanotaankin että se on vaarallista.

— Tahdon pois täältä, äiti, Ljuba huudahti. — Minne täältä mennään?

— Samantekevää minne, kunhan vain ei tarvitse jäädä tänne, äiti sanoi painokkaasti. — Löydämme varmaan paikan missä voimme olla.

Hän teki päättäväisen eleen, mutta ei ollut oikein sen näköinen kuin olisi sisimmässään uskonut pelastukseen.

Hän jäi istumaan ääneti, ja Ivan ja Ljuba ryömivät vuoteeseen. Pian hän kuuli lastensa keveän kuorsauksen huoneen hämärästä.

Hän säpsähti, kun ulko-ovelta kuului muutama kova koputus.

Kuka se voi olla? hän ajatteli levottomasti.

Hetken kuluttua koputukset kuuluivat vielä kovempina. Hän nousi peloissaan ja meni ovelle.

— Kuka siellä? hän kysyi ennen kuin aukaisi oven.

— Avaa, Katja täällä!

Hän kuuli sisarensa kehottavan äänen.

— Katja, sinäkö? Nopeasti hän avasi haan. — Mitä on tapahtunut?

Hän ei voinut nähdä sisarensa kasvoja pimeässä.

— Nukkuvatko lapset? Katja kysyi heidän tullessaan huoneeseen.

— Olen kylvettänyt heidät tänään. He ovat juuri nukahtaneet. Mutta istu nyt ja kerro mitä on tapahtunut!

Dunja heitti laudanpalan tuleen nähdäkseen sisarensa paremmin.

— Missä Njuša-täti on? Katja kysyi. Hän muisti vanhuksen, jolla oli aina tapana istua kaakeliuunin vieressä ja hieroa kuivia käsiään.

— Hän kuoli viime yönä. Olen jo vienyt hänet Morkiin. Hänessä oli kauheasti täitä...

— Kaikissa meissä on täitä, Katja vastasi ja raapi ryysyjään. — Andreikin on kuollut. Saimme eilen ilmoituksen. Ja voitko kuvitella, siinä luki Antti Hämäläinen eikä Andrei niin kuin niillä oli tapana kirjoittaa. Ja sitten ne kirjoittivat, että meidän on lähdettävä kaupungista 24 tunnin kuluessa! Epäluotettavina henkilöinä! Vain sen vuoksi että Andrein isä oli suomalainen. Että heillä on aikaa mokomaan! Sen sijaan että taistelisivat saksalaisten kanssa he vainoavat omiaan. Miten kaupungista muka pääsee pois?

Dunja kuunteli ääneti sisaren kertomusta. Sisar tuntui väsyneeltä ja katkeralta.

— Andrei meni hakemaan lopputiliään. Hän oli niin heikko. Sitten hän ei tullut takaisin, Katja jatkoi soinnuttomasti. — Yksin en lähde minnekään. Jos he haluavat lähettää minut täältä pois, saavat tulla hakemaan. Mutta en elä enää viikkoakaan...

— Katja, et saa sanoa noin!

— En ole pystynyt nielemään nyt kahteen päivään muuta kuin juuri ja juuri vähän vettä.

— Mutta Katja, jää meidän luoksemme, yritämme lähteä yhdessä, kuuletko, jää! Dunja suostutteli.

— Ei, minä en lähde minnekään. Tulin varoittamaan sinua, Dunja. Kuka tietää, ehkä sinustakin tulee 'epäluotettava'. Useita on jo karkotettu. Parasta että

otat lapset mukaasi ja yrität paeta, ennen kuin ne ehtivät keksiä, että olet sisareni.

— Olemme puhuneet siitä tänään, ja lapset haluavat lähteä. Mutta etkö voi tulla kanssamme, Katja?

— Älä ajattele minua, olisin vain vaivaksi sinulle, eikä minulla missään tapauksessa ole pitkälti aikaa jäljellä. On parasta että pakenet lasten kanssa, sillä jos teidät karkotettaisiin olisi teidän lähdettävä Siperiaan. Evakuoiminen ei missään tapauksessa voi olla pahempaa.

Dunja kohotti kättään keskeyttääkseen hänet.

— Ei, ei kannata yrittää saada minua muuttamaan mieltäni, Katja sanoi päättäväisesti. — Jään tänne. Olen yötä luonasi, mutta aamulla menen kotiin.

Hän nousi vaivalloisesti. Dunja halusi auttaa häneltä saappaat jalasta.

— Saan varmaan nukkua ne jalassani, sisar mutisi. — Pelkään, etten saa niitä enää takaisin. Jalkani sen kun vain turpoavat.

Muutama voimakas räjähdys sai ikkunalasit helisemään. Ivan liikahti ja mutisi levottomasti unissaan.

— Vai niin, yörauhaa ei saada tänäkään yönä, Katja sanoi ja heristi nyrkkiään näkymättömälle viholliselle. — Meitä ne pitävät hereillä melkein joka yö. Lentokenttä ei ole kaukana, kuten tiedät, mutta luuletko että ne osuvat siihen? Ehei. Hautausmaata sen sijaan on tulitettu useana yönä peräkkäin. Joskus mietin, ovatko ne ihmisiä vai paholaisia.

Katja otti esille paperitötterön.

— Tässä on teille, hän sanoi. — Se on teetä. Sain sen vaihtamalla.

Dunja aukaisi tötterön ja hengitti syvään tuoksua. Hän kiitti melkein kyynelet silmissä ja pani heti

muutaman puunkalikan uuniin, asetti pienen kattilan tulelle ja istuutui odottamaan. Ilmassa kuului läpitunkeva ujellus — sitä seurasi räjähdys, joka heitti kattilan paikaltaan. Dunja sai siitä kiinni viime hetkellä ennen kuin se kaatui.

— Äiti, äiti, he kuulivat Ivanin huutavan, — ne eivät saa ampua nyt, ne eivät saa!

Unisesti hän tassutteli heidän luokseen pieneen valopiiriin. Hän räpytteli silmiään.

— Katja-täti! hän huusi.

Hän hyväili tädin pöhöttynyttä poskea.

— Vanja, Katja-täti toi oikeaa teetä. Juomme kohta, mene herättämään Ljuba!

— Ljuba, herää, Ivan huusi ja ravisteli sisartaan.

— Katja-täti on täällä. Hän toi teetä!

Ljuba hoiperteli pöpperöisenä pystyyn. Kun hän näki tätinsä, hän heittäytyi tämän kaulaan.

— Miten Andrei-setä voi?

— Hän... hän lähetti terveisiä teille molemmille, Katja vastasi ja katsoi lattiaan. — Tässä eräänä päivänä hän puhui sinusta. Milloinkahan se sudenkorento tulee, hän sanoi, sillä lailla juuri hän sanoi.

Dunja käänsi kasvonsa poispäin.

— Nyt juodaan, hän sanoi paksulla äänellä.

Hän kumartui ottamaan kattilan.

— Pitäkää kuppejanne ylhäällä, hän sanoi innokkaasti ja täytti neljä kuppia ääriään myöten.

Katjakin yritti juoda kulauksen.

— Me olemme kylpeneet tänään! Ljuba huudahti kesken äänekkään ryystämisen. — Voi, se oli ihanaa!

Jälleen jylisivät tykit. Räjähdykset kuuluivat lähempää. Kaikki kuuntelivat juomatta.

— Nyt ne ovat tainneet lopettaa, Dunja-äiti sanoi

hetken kuluttua. — Juokaa nyt teenne, lapset, ja menkää sitten nukkumaan. Katja-täti on väsynyt.

— Voimme jutella huomenna, täti lisäsi väliin.

— Lupaa ettet lähde ennen kuin herään, Ivan pyysi.

— Minä lupaan, Vanja. Nukkukaa hyvin.

12

Täti seisoi Ivanin vuoteen ylle kumartuneena.

— Nyt minun on mentävä, Vanja, Ivan kuuli puoliksi unessa hänen äänensä.

Ivan nousi istumaan ja hieroi silmiään.

— Viivy vielä vähän, ihan vähän aikaa, hän mumisi unisesti.

— Ei, Vanja, minulla on pitkä matka kotiin, enkä pysty kulkemaan kovin nopeasti kolmella jalalla. Hän koputti kepillä lattiaan. — Voithan sinä tulla pian tervehtimään minua.

Ivan nyökkäsi. Täti kumartui halaamaan häntä.

— Näkemiin, täti, Ivan mutisi.

Ovella Katja-täti kääntyi, katsoi heitä hetken ikään kuin olisi halunnut painaa heidän kasvonsa mieleensä. Hän nyökkäsi Dunjalle ja lähti sitten sanaakaan sanomatta. Kepin kumeat kopahdukset käytävän puulattiaa vasten häipyivät kuulumattomiin.

Tädin vierailun jälkeiset päivät olivat täynnä odotusta ja lähtötunnelmia. Huhut evakuointiluvan anomismahdollisuuksista olivat levinneet. Dunja sai

osoitteen, josta saattoi tiedustella. Hän seisoi evakuointijonossa toimiston ulkopuolella aamuvarhaisesta siihen asti kunnes toimisto illalla suljettiin. Ljuba oli enimmäkseen kaupungilla jonottamassa leipää tai kuljeskeli torilla yrittämässä vaihtaa Njuša-tädin hienot japanilaiset posliinit leipään.

Onnellisena hän tuli eräänä päivänä kotiin mukanaan leipäpala, jonka hän oli saanut teeastiastosta.

— Katso, Vanja, hän huudahti ja näytti ylpeänä mustaa leipäpalaa.

— Se setä sanoi, että olisin saanut enemmän jos hänellä olisi ollut, mutta tämä oli viimeinen pala. Se on hänen annoksensa. Ajattele miten iloiseksi äiti tulee!

Dunja-äiti ehti tuskin oven sisäpuolelle, kun Ljuba jo kertoi onnistuneesta vaihtokaupastaan.

— Minullakin on jotain kerrottavaa, äiti sanoi. — Saamme lähteä evakkoon huhtikuun alussa, Pohjois-Kaukasukselle. Päivää en vielä tiedä, mutta ei varmaan viivy kauan, ennen kuin saan tiedon toimistosta.

— Onko se varmaa? Ivan kysyi epäuskoisesti. Hän ei uskaltanut iloita, se oli kaikki niin uskomatonta. — En usko ennen kuin olemme lähteneet, hän jatkoi.

— Eihän koskaan tiedä, äiti vastasi, — mutta saamme joka tapauksessa yrittää. Huomenna menen katsomaan, miten Katja-täti voi.

Ljuba ja Ivan pyysivät hartaasti saada tulla mukaan.

— Ei, lapset, on parasta että menen yksin. Te saatte alkaa miettiä, mitä meidän on otettava mukaan kun lähdemme, hän lisäsi. — Kirjoittakaa muistiin, niin ettemme unohda mitään.

Hän istuutui raskaasti sijaamattomalle vuoteelle.

Sisarukset alkoivat heti suunnitella ja olivat innokkaasti lörpötellessään ottaneet esille paperia ja kynänpätkän. Hän ei jaksanut iloita. Eikäpähän hän edes tiennyt, onnistuisiko evakuointi.

— Äiti, otammeko kaikki kattilat mukaan? Ljuba kysyi.

— Ei, kaksi riittää. Äläkä unohda maitokannua, hän vastasi hajamielisesti.

Ivan innostui.

— Luuletko, että saamme sitten syödä niin paljon kuin haluamme?

Väsyneesti hän vastasi:

— Ainakin meille tulee paremmat oltavat.

Minun on pelastettava heidät, hän ajatteli. Ellemme pian pääse lähtemään, Vanja kuolee. Hän katsoi pojan kasvoja, turvonneita ja kalpeita öljylampun valossa.

Ivan näki, miten väsynyt äiti oli, ja meni hänen luokseen ja hyväili hymyillen hänen poskeaan.

— Kaikki on sitten oikein hyvin, saatpa nähdä, hän lohdutti. — Mutta kuinka pitkälti on lähtöön? Mikä päivä tänään on?

— Nyt on maaliskuun kahdeskymmenes, Vanja. He arvelevat, että me voimme lähteä aikaisintaan kahden viikon päästä.

Evakuointivalmistelujen piristäminä he olivat melkein unohtaneet leivän. Ulkona oli tullut pimeä. He jakoivat leipäpalan, jonka he olivat vaihtaneet mummon posliiniin, ja menivät nukkumaan.

Kadulta kuului raapimista ja kolinaa. Ivan makasi vuoteessa puolitorkuksissa. Uteliaana hän meni ikkunan luo.

Parisenkymmentä ihmistä, useimmat naisia, oli juuri alkanut tonkia jalkakäytävällä olevaa suurta lumen peittämää kasaa. Lapioin ja kuokin he kaivoivat jäätynyttä ulosteläjää. He kantoivat palasia pois sangoilla. Vanha nainen sanko molemmissa käsissään kaatui yhtäkkiä kadulle ja jäi pyörtyneenä makaamaan jäätyneiden ulostemöhkäleiden keskelle. Joku ravisti hänet tajuihinsa ja auttoi hänet vastapäiseen taloon.

Ivan meni takaisin vuoteelle. Ljuba ei ollut vielä tullut kotiin leipä mukanaan, ja äiti oli lähtenyt kauas Katja-tädin luo. Hän tunsi itsensä voipuneeksi ja jalkansa jäykiksi ja jäi makaamaan vuoteeseen puoliuneen.

— Vanja!

Terävä ääni sai hänet säpsähtämään. Pelästyneenä hän katsoi ympärilleen. Groša-täti seisoi ovella. Groša-täti, joka oli pyytänyt heitä kätkemään ruumiita kylpyhuoneeseen!

— Taisin pelästyttää sinut, Groša-täti sanoi ja hymyili kierosti paksuilla huulillaan.

Ivan ei vastannut, vaan tarkkaili tiukasti tädin rumia kasvoja.

Hän on laihtunut, hän ajatteli, nyt hän ei ole enää yhtä vahva.

— Oletko yksin? Groša kysyi ja katsoi ympärilleen tyhjässä huoneessa.

— Äiti tulee milloin hyvänsä. Voin kertoa hänelle, että kävitte täällä, hän ehätti lisäämään siinä uskossa, että Groša-täti silloin lähtisi pois.

— Sinä ja äitikö vain olette jäljellä? Ovatko muut kuolleet?

— Eivät, Ljuba on jonottamassa, hän tulee kohta.

— Haen vain Igor-sedän, tulemme heti takaisin. Hän odottaa tuolla alhaalla.

Groša-täti kääntyi ja katosi yhtä ääneti kuin oli tullutkin. Hänellä on niin pehmeät huopasaappaat, ettei kuule kun hän tulee tai menee, Ivan ajatteli. Ivan pelkäsi häntä. Hän toivoi, että äiti tulisi pian.

Hän katsoi ikkunasta. Alhaalla kaivavat ihmiset eivät enää kiinnostaneet häntä. Tarkkaavaisesti hän katsoi jokaista kadunkulmasta tulevaa.

Käytävästä kuuluva heikko melu sai hänet kääntämään päänsä.

Groša-täti raahasi Igor-setää kuin lasta, tämän jalat tuskin koskettivat lattialautoja.

— Kas niin, Groša sanoi hengästyneenä ja painoi miehen sohvalle.

Ivan tuskin tunsi Igor-setää. Tämä näytti elävältä luurangolta. Silmät olivat puoliksi kiinni ja leuat törröttivät kuin pääkallolla.

Groša-täti katsoi ankarasti Ivaniin.

— Älä unohda, että sinun on oltava kiltti Igor-sedälle. Hän on joka tapauksessa sinun kummisetäsi. Hänellä ei varmaan ole pitkiä aikoja jäljellä nyt. Auta minua riisumaan hänet.

Ivan meni avuttoman miehen luokse. Oikeastaan hän oli aina pitänyt tästä. Yhdessä he riisuivat hänet. Ivan veti peiton vapisevan ruumiin ylle je meni sitten ikkunan ääreen. Hän toivoi, että äiti ilmestyisi näkyviin.

Jos lasken sata ihmistä, hänen on sen jälkeen tultava, hän ajatteli.

Hän alkoi laskea kulman takaa tulevia. Viideskymmenesseitsemäs oli Dunja-äiti, hän kulki raskaasti eteenpäin kumartuneena pää painuksissa.

— Äiti tulee! hän huusi iloisena ja unohti, kuinka suuresti hän pelkäsi Groša-tätiä. — Me muuten lähdemme täältä pian, siihen ei ole enää pitkälti.

— Vai niin, vai lähdette te evakkoon, Groša-täti huudahti, — sitä en tiennytkään. Milloin?

— Kahden viikon päästä!

Ivan kiiruhti ovelle, missä hän törmäsi äitiin.

Dunja pysähtyi kynnykselle ja hengähti syvään nähdessään Grošan ja Igorin. Hänen kasvonpiirteensä kovenivat.

— Katja-täti on kuollut, hän sanoi tylysti ja meni Ivanin ohi huoneeseen.

Hän katsoi vihamielisesti Grošaan.

— Vai niin, sinä tulit kuitenkin, hän sanoi katkerasti.

Groša seisoi keskellä huonetta taisteluvalmiina ja mitteli Dunjaa kovin silmin kiireestä kantapäähän.

— Tulin ja aion pysyä täällä.

Dunja-äiti meni uhkaavasti lähemmäksi häntä.

— Se aika on ohi, Groša, jolloin pelkäsin sinua, hän sihautti hampaittensa välistä. — Nyt määrään minä, saatko jäädä vai et. En ole unohtanut, miten käyttäydyit Davidia kohtaan, senkin sika.

Ivan seisoi kuin kivettyneenä.

Groša vetäytyi takaperin ikkunaa kohti, ja aikaisempi röyhkeys oli kuin pois puhallettu. Hän luuli varmasti, että Dunja oli mielipuoli. Dunja näytti ärsytetyltä tiikeriltä. Sieraimet värisivät, katse leimusi ja pakotti Grošan peräytymään.

— Dunja . . . Dunja, ei minun takiani, mutta hänen, Groša änkytti. — Saammeko jäädä tänne? Heti kun hän on kuollut lähden tieheni. Pyydän sinua, Dunja kiltti, saammeko jäädä tänne? Igor ei voi nukkua

kotona, hän ei ole nukkunut yhtään ainoaa yötä kahteen kuukauteen, hän vain huutaa öisin. En olisi tullut tänne, ellei hän olisi pyytänyt minulta sitä. Hän sanoi, että sinä varmasti antaisit hänen kuolla luonasi...

Hänen huulensa vetäytyivät rumaan irvistykseen, kun hän ojensi kätensä:

— Anna anteeksi, Dunja, anna anteeksi.

— En! Vastaus tuli kuin piiskansivallus. — En ikinä, Groša, en ikinä anna sinulle anteeksi.

Dunja-äiti kääntyi toisaallepäin, katsoi hetken sohvalla makaavaa miltei elotonta miestä. Hitaasti hän sanoi:

— Hänen vuokseen saatte asua täällä jonkin aikaa. Hän ei ole tehnyt mitään pahaa. Puita saat hankkia itse. Nyt tiedät minun tahtoni.

Dunja-äiti seisoi hetken hiljaa. Näytti siltä kuin hän ei olisi jaksanut enempää.

— Ja vielä eräs asia, hän alkoi matalalla äänellä. — En halua kuulla sinun puhuvan ruumiista tässä talossa.

Groša seisoi jatkuvasti ikkunan luona. Hän katsoi pelästyneenä Dunjaa ja nyökkäsi kerran toisensa jälkeen.

Seuraavien päivien aikana naiset tuskin puhuivat toistensa kanssa. Groša asettui pieneen huoneeseen ja istui enimmäkseen siellä miehensä luona. Tämä oli hiukan piristynyt ja pystyi jopa kulkemaan muutaman horjuvan askelen puolisonsa tukemana. Groša oli muuttunut. Hän tuntui aivan voimattomalta. Ääneti hän hiipi isoon huoneeseen, pani puita kaakeliuunin viereen ja hävisi pois toisiin katsomatta.

Eräänä iltana hän tuli Dunja-äidin luo ja seisoi

sitten hetken hiljaa, ikään kuin ei uskaltaisi puhutella tätä.

— Dunja, haluan puhua kanssasi, hän sopersi. — Näin ei voi jatkua. Tiedän että olemme teidän tiellänne.

Hän purskahti yhtäkkiä itkuun.

— Älähän nyt, Groša, kaikki on hyvin nyt, Dunja sanoi.

— Tiedätkö, Valodja on kuollut... minun pieni Valodjani... Kaduin heti kun olin lähettänyt hänet lastenkotiin. Seuraavana päivänä kävin kyselemässä häntä. He sanoivat silloin, ettei häntä enää ollut.

Pitkään aikaan hän ei voinut sanoa mitään. Hän nyyhkytti rajusti, kakisteli kurkkuaan ja jatkoi hiljaisella äänellä, melkein kuiskaamalla:

— Minä halusin lähettää hänet lastenkotiin. Igor ei halunnut. Hän kysyy minulta joka päivä Valodjasta, ja minä vain valehtelen. Joskus hän antoi minulle leivästään... että antaisin Valodjalle... mutta söin sen itse. Nyt tiedät kaiken, Dunja... heitä minut ulos, tee minulle mitä tahdot... minulla ei ole elämisen oikeutta.

Dunja kuunteli katse poissaolevana ja värähtämättömin kasvoin. Kyynelet valuivat hänen poskiaan pitkin. Hän alkoi silittää hiljaa Grošan päätä.

— Sinulla on vaikeaa, Groša, hän kuiskasi.

— Groša... Groša, kuului Igorin ääni suljetun oven läpi.

— Mene hänen luokseen, hän tarvitsee sinua, Dunja mutisi.

Sanaakaan sanomatta Groša nousi ja meni pieneen huoneeseen.

Ljuba ja Ivan olivat koko ajan istuneet kaakeliuu-

nin vieressä ja kuunnelleet Grošan tunnustusta. Nyt tuli Dunja-äiti heidän luokseen.

— Groša-tätiä on sääli, hän sanoi ja painoi molemmat lapset lähelleen.

Hän seisoi hiljaa heidän välissään, silitti heidän poskiaan ja tunsi sormiensa kastuvan heidän kyynelistään.

Seuraavana päivänä Dunja sai täsmällisen tiedon. Armeija piti yhden lohkon vapaana. He matkustaisivat 6. päivänä huhtikuuta, kaikki paperit olivat kunnossa. He voivat ottaa mukaansa ainoastaan kaikkein välttämättömimmän. Viimeisenä päivänä ennen matkaa he puhuivat tuskin sanaakaan. Heistä tuntui aivan epätodelliselta, että pako piiritetystä kaupungista oli mahdollinen. He eivät voineet enää iloita jännityksen vuoksi. He olivat eläneet liian kauan näissä huoneissa voidakseen uskoa, että toisenlainen elämä oli mahdollista — nyt kun lähtö oli lähellä.

Kun he lopulta seisoivat tyhjässä huoneessa matkatavarat valmiina, heidät valtasi melkein huumaavan juhlallinen tunne. He syleilivät Grošaa tietämättä mitä sanoa ja he kävivät hyvästelemässä Igorin, joka vain makasi ja tuijotti kattoon.

— Näemme vielä, Dunja sanoi paksulla äänellä.

Groša itki ja seurasi heitä ovelle.

— Näemme vielä, hän toisti kerran toisensa jälkeen.

Ivan tarttui ensimmäiseen käteen osuvaan nyyttiin ja alkoi raahata sitä ulos. Dunja-äiti ja Ljuba tulivat heti hänen jälkeensä ja kantoivat loppuja matkatavaroita. Pieni kelkka, joka heillä oli ollut kellarissa, kuormattiin täyteen, pyykkinaru sidottiin kaiken ym-

pärille, ja sitten he lähtivät nopeasti kohti Suomen asemaa. Parin kilometrin jälkeen Ivan jaksoi tuskin nostaa jalkojaan. Turvonneissa varpaissa tykytti ja niitä särki, nilkat rasittuivat ahtaissa huopasaappaissa. Äiti ja Ljuba pyysivät häntä asettumaan tavaroiden päälle ja vetivät sitten edelleen raskasta taakkaa kumpikin omasta narustaan.

Ivan kyyhötti kelkassa. Talojen julkisivut liukuivat ohi kuin sumussa. Hän tunsi itsensä hirveän väsyneeksi ja tyhjäksi ja torkahti silloin tällöin ja oli vähällä pudota kelkasta.

— Nyt olemme perillä, Vanja, hän kuuli äidin äänen. — Istu siinä ja vahdi tavaroita. Menemme ottamaan selville, kulkeeko nyt junaa.

Ivan katsoi ympärilleen. Hämmästyneenä hän totesi, että useilla ohikulkevilla oli käsissään kokonainen limppu.

Ljuba kiiruhti takaisin. Hengästyneenä hän touhusi:

— Vanja, saamme valtavasti leipää, kuuletko, valtavasti!

Äiti palasi pian ja hänellä oli mukanaan puolitoista limppua. Ylpeänä hän näytti leipää.

— Tulkaa nyt! Meidän on mentävä heti vaunuun, hän ilmoitti ilosta säteillen. — He eivät tiedä, milloin juna lähtee, mutta meidän on oltava valmiina.

Ivan auttoi minkä voi pyykkinarun irrottamisessa. He jättivät kelkan ja lähtivät täysin kantamuksin asemalle. Ivanin jalat olivat pettää raskaan taakan alla.

Vain vähän matkaa enää, ihan vähän vain, hän toisteli mielessään äidin vierellä kompuroidessaan.

Ahtaassa vaunussa he sijoittivat tavaransa nurk-

kaan ja istuutuivat nyyttien päälle. Sitten äiti jakoi leivän.

— Vanja, tämä puolikas on sinun. Mutta älä syö kaikkea kerralla, hän kehotti. — En tiedä milloin saamme ruokaa seuraavan kerran.

He haukkasivat nälkäisesti suurista leivistään. Ivan nielaisi isoja paloja pureksimatta.

Koko ajan virtasi sisään ihmisiä, jotka asettuivat vaunuun tavaroineen. Laatikot, matkalaukut ja kaikenlaiset nyytit tukkivat oviaukot niin, että pian oli mahdoton päästä sisään tai ulos. Ahdas tila oli täynnä nuoria, vanhoja ja sylilapsia. Meteli oli korviahuumaava. Pakolaisia seisoi tai istui kärsivällisinä odottamassa tuntikausia kaikkialla missä vain pystyi olemaan. Ilma oli raskasta matalan katon alla.

Kukaan ei pystynyt saamaan selville, milloin juna lähtisi. Monet nukahtivat matkalaukkujensa päällä, toiset keskustelivat loputtomiin kaikesta mikä heitä odotti.

Pimeys oli pian kuin seinä ikkunoiden ulkopuolella. Ivan oli nukahtanut syötyään ja makasi pää äidin polvella. Ljuba seisoi aivan äidin kyljessä ja kuunteli kuorsausten kuoroa.

Yhtäkkiä vapisutti pomminräjähdys asemarakennusta. Hetken oli valoisaa kuin päivällä. Lyhyin väliajoin räjähti useita pommeja molemmin puolin junaa. Vaunu hyppi kiskoilla. Lähellä olevat rakennukset paloivat jo, ja savu pelmahti kitkeränä ratapihan ylle. Vaunun ikkunat olivat särkyneet. Yhteen sulloutuneet ihmiset hakeutuivat kirkuvina ulos ovista ja ikkunoista. Jotkut istuivat lamaantuneina paikoillaan. Dunja-äiti istui kyyryssä kädet Ljuban ja Ivanin

ympärillä. Ivan oli herännyt räjähdyksiin ja painautui vapisten äitiä vasten.

Pimeässä kuului heikkoa valitusta.

— Viimeiseen vaunuun osui pommi, he kuulivat jonkun sanovan ikkunan ulkopuolella.

Sitten oli pauhu taas heidän yllään. Pommit räjähtelivät kaikkialla ratapihalla. Rautatiekiskot repeytyivät irti, rakennukset luhistuivat, ja savu levisi paksuina pilvinä, joita tulipalot valaisivat. Sitten tuli yhtäkkiä hiljaista. Ne jotka olivat vielä vaunuissa makasivat lattiaa vasten painautuneina, yskivät savussa ja kuuntelivat palavien talojen rätinää ja pauketta. Savu kirvelsi Ivanin silmiä ja hän painoi villapaidan kasvojaan vasten.

— Onko kukaan haavoittunut? kuului ulkoa naisääni, ja heikko taskulampun valo tunkeutui rikkinäisen ikkunan läpi. Valokiila liukui lattialla olevien ihmisten yli. Eräs mies piti verisiä käsiään kasvoillaan.

— Oletteko haavoittunut? nainen kysyi.

— Ne ovat vain pintahaavoja, mies mutisi. Hän ei halunnut poistua junasta, koska pelkäsi että se lähtisi ilman häntä.

— Täällä on kuollut, kuului ääni vaunun toisesta päästä.

Lamppu sammutettiin, mutta sytytettiin heti uudelleen kauimmaisen ikkunan luona.

— Hän on saanut sirpaleita päähänsä. Auttakaa nostamaan hänet ulos, nainen komensi.

Ruumis nostettiin vaunusta ikkunan kautta ja se tömähti asemalaiturille. Pelastuspartioita paareineen ja taskulamppuineen näkyi ratapihalla. Komentosanat sekoittuivat palavien talojen paukkeeseen. Mou-

karein ja rautakangin varustautuneita työryhmiä oli jo raivaamassa raiteita kulkukelpoisiksi.

Veturin puhkunta lähestyi.

Joku rautatieläinen juoksi vaunujen viertä ja huusi lakkaamatta jotain mistä kukaan ei ensin saanut selvää. Kun hän tuli lähemmäksi, he kuulivat nuo käsittämättömät sanat:

— Juna lähtee kolmen minuutin kuluttua, juna lähtee kolmen minuutin kuluttua...

Hetkessä vaunut täyttyivät jälleen. Dunja sai nostaa Ivanin ja Ljuban tavaroiden päälle, jotteivät he joutuisi puristuksiin. Juna nytkähti yhtäkkiä liikkeelle. Mutta vain pari metriä kuljettuaan se pysähtyi taas. Kukaan vaunussa olevista ei näyttänyt tosissaan uskovan, että he pääsisivät matkaan, ja kun juna uudelleen lähti, vaunussa oli edelleen kuolemanhiljaista. Mutta pian he tunsivat pyörien jyskytyksestä kiskoja vasten, että vauhti lisääntyi, ja viima joka tunkeutui esteettä rikkonaisista ikkunoista muuttui jääkylmäksi.

Ihmiset kyyristyivät suojautuakseen vinkuvalta kylmyydeltä. Kun jännitys hellitti, ja he lopultakin olivat matkalla, saapui väsymys. Istuallaan, seisaallaan ja maaten he nukahtivat paikoilleen suu auki, hengitys koristen kylmässä yöilmassa.

Oli vielä pimeä, kun juna pysähtyi Laatokan rantaan.

Jäykistyneinä ja hytisevinä ihmiset kömpivät ulos vaunuista sotilaiden taskulamppujen valossa. Ne jotka eivät jaksaneet itse kävellä sataa metriä odottavien kuorma-autojen luo kannettiin paareilla.

Dunja raahasi suurta koria ja häntä upotti syvässä lumessa. Nyytti kummassakin kainalossa kompuroi

Ljuba aivan äidin kintereillä pimeässä. Viimeisenä hoippuroi Ivan kaksi jäljellä olevaa myttyä kantamuksenaan. Äkkiä hän ei jaksanut enää. Hän istuutui raskaasti toiselle mytylle.

— Tule, isäseni, autan sinua, kuului hänen takaansa miehen ääni.

Ivan saattoi tuskin erottaa partaiset kasvot, jotka kumartuivat hänen ylitseen. Mies haisi voimakkaasti hieltä ja nahalta.

— Nouse ylös nyt, pidän huolta sekä sinusta että ryysyistäsi, mies sanoi rohkaisevasti.

Mies kumartui ja otti molemmat vaatemytyt toiseen käteensä. Hän auttoi Ivanin jaloilleen.

— Kiitos, setä, Ivan mutisi.

Sotilas naurahti.

— Ja minä kun luulin että olit vanha ukko, hän sanoi. — No, on niin pimeä, että tuskin näkee oman kätensä. Tunnin kuluttua valkenee, mutta silloin olet täältä kaukana, poika! Et kai ole yksin? hän kysyi.

— Äiti ja sisareni ovat jossain edellä, Ivan vastasi. Hän riippui miehen käsivarressa.

— Vanja, Vanja, kuuli hän äidin äänen aivan läheltä.

Samassa äiti sukelsi heidän eteensä.

Mies seurasi heitä auton luokse, Ljuba istui jo lavalla. Hän nosti heidät vuoron perään autoon ja lopuksi vielä heidän tavaransa.

— Onnea matkalle! hän sanoi, kun he olivat sijoittautuneet täpötäydelle autonlavalle. Sitten hän katosi pimeään.

Autot olivat pitkänä jonona lyhdyt sammuksissa. Sotilaat kävivät nostamassa lavanreunat. Oli jäätä-

vän kylmä ja tähdet näkyivät. Joku vaikeroi, lapsi huusi, muuten kuului vain lumen narinaa.

Muutama komentosana, ja ensimmäinen auto lähti liikkeelle.

Autokolonna ajoi moottorit jyristen itää kohti Laatokan lumenpeittämän jään poikki. Pimeys oli läpitunkematon.

— Minua paleltaa, Ivan valitti ja painautui äitiä vasten, joka istui selkä päin jääkylmää tuulta. Ljuba makasi kippurassa hänen jaloissaan.

— Pian tulee valoisaa ja lämpimämpää, Vanja, äiti sanoi.

Ja hän katsoi kohti valkenevaa kaukaista taivaanrantaa.